

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

142. évfolyam, 2. szám

2018

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

DÁVID LÓRÁNT DÉNES

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief

EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors

HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR, JENEY LÁSZLÓ (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board

VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS,
FODOR GYULA (UA), GYÓRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK), MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS),
MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TÍMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁČI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board

ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL), BARCZI ATTILA, BARTA GYÖRGYI,
BELUSZKY PÁL, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN,
CENTERI CSABA, CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR,
GRAZYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL), GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN,
GYÖRGY OTTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE, DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO),
KERÉNYI ATTILA, JOANNA KOSMACZEWSKA (PL), KOVÁCS KATALIN,
KOCIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ, MEZŐSI GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR,
PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT, PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT),
PENKSZA KÁROLY, PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN), SZILÁRD LEHEL POSZET (RO),
PROBÁLD FERENC, ANTON VAN ROMPAEY (BE), SZABÓ JÓZSEF,
SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER, TÓTH GÉZA, TARDY JÁNOS, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683

E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu

Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

MAGYARORSZÁG KISTÁJAINAK TALAJSPECIFIKUS ASZÁLYÉRZÉKENYSÉGE A SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEK TERMÉSREAKCIÓI ALAPJÁN

KOCSIS MIHÁLY–DUNAI ATTILA–FARSANG ANDREA–MAKÓ ANDRÁS

SOIL-SPECIFIC DROUGHT SENSITIVITY OF SUBREGIONS
OF HUNGARY BASED ON YIELD REACTIONS OF ARABLE CROPS

Abstract

Hypothetical climate change and the stress influences caused by the more frequently found meteorological extremes affect the fertility of soils to an ever higher degree. During our soil-climate sensitivity research, the expression of drought sensitivity as a stress influence and as a result of lack of precipitation in soil fertility was studied. During our work, the effect of increasing droughts of the last decades were investigated through the yield results of the three most important crops based on the area rate in the Hungarian sowing structure, winter wheat (*Triticum aestivum L.*), corn (*Zea mays L.*) and sunflower (*Helianthus annuus L.*), in relation to the natural geographical subregions and fertility of sites. For the examinations, the yield data of the National Pedological and Crop Production Database (NPCPD) were used. The database contains complex plot-level crop production and soil information for 5 years (1985–1989). The examination results prove the considerable drought sensitivity of those lands where soil types with high sand or clay content can be found. Examples of the mainly exposed subregions for the effects of drought include the Dorozsma-Majsa sand ridge, the Kerka region, the Dévaványa plain, etc., while examples of less sensitive sites include the Enying ridge, Tolnai-Sárköz, the Nógrád basin, etc...

Keywords: physical geography subregion, soil-specific drought sensitivity, soil variation, yield, NPCPD ver3.0 database

Bevezetés

A megszorodó időjárási anomáliák a terméshozamok ingadozásának növekedését eredményezik (PEPÓ P. 2005). A szélsőséges meteorológiai helyzetek (PATRICK, J. M. 2002; SZÁSZ G. 2005) is tekinthetők a talajokra ható természeti eredetű stresszhatásoknak. BIRKÁS M. és munkatársai (2007) az éghajlatváltozás hatására kialakuló szélsőséges hőmérsékleti és csapadékviszonyok következtében a talajoknál fellépő stresszt és az erre adott úgynevezett „hatás-specifikus” válaszreakciókat – a környezeti érzékenység egyik típusaként – a talajok „klímaérzékenységének” nevezték. NAGY J. (2005) megállapítása szerint Magyarországon a szemiárid éghajlati viszonyok között a növény–talaj vízháztartási kapcsolatrendszerben a párolgás folyamatos, viszont az időjárás szeszélye következtében a csapadék eloszlása nem egyenletes. A mezőgazdasági növénytermesztésnek színteret adó talaj biomasza termelése nagyban függ a vízszolgáltató képességtől és a vízellátástól, ezért a talajok vízraktározó tulajdonságai mind nagyobb szerephez jutnak (RAJKAI K. 2004).

MÁTÉ F. és munkatársai (2009) a klímaváltozás hatására bekövetkező magyarországi talajzónáknak eltolódását, megváltozását tanulmányozták 16 meteorológiai állomás 120 éves (1881–2000) adatsorainak 30 éves időintervallumokra bontása segítségével. Vizsgálataik során arra a megállapításra jutottak, hogy mind a mezőségi, mind pedig az erdőtalajok övezetében periodikusan, de igazolhatóan megnőtt az atlanti és a mediterrán éghajlati hatás, ugyanakkor erősen – a mezőségi talajzónában rendkívüli módon – lecsökkent a kontinentális hatás.

CSORBA P. és munkatársai (2012) hazánk természetföldrajzi középtájakat összevonva 18 úgynevezett mezorégiót alakítottak ki, melyeken különböző időjárási és környezeti indikátorokon (PÁLFAI I. 2004; VAN LEEUWEN, B. et al. 2008; RAKONCZAI J. 2011) – aszály, árvíz, belvíz, vízerózió, szélérozió stb. – keresztül vizsgálták az éghajlatváltozás jövőbeni lehetséges hatásait. Megállapították, hogy a várható változás biztosan jelentős mértékben érinti az alföldi nedves élőhelyeket, pl. a Középső- és Alsó-Tisza, valamint a Körösök vidékét. A mezőgazdaságban, azon belül a növénytermesztési ágazatban mind gyakrabban fellépő vízhiány, valamint a velejáró hóhullámok következtében kialakuló szárazságstressz jelentős terméskieséseket eredményezhet (LADÁNYI ZS. et al. 2014). Az aszályos években a dél-alföldi megyék területén 40–50%-os termésnövekedés is tapasztalható (SZILASSI P. et al. 2014), de szélsőségesen vízhiányos évjáratokban akár teljes terméskiesés is előfordulhat.

Az éghajlati viszonyok átalakulását RÁCZ L. (1999) kutatási eredményei jól alátámasztják. A szerző megállapította, hogy az 1900-as évek első felétől a téli, az 1950-es évektől a tavaszi és őszi, az 1980-as évektől a nyári csapadék mennyisége fokozatosan csökkent. A hazánk keleti részén megnyilvánuló szárazodás következtében fellépő vízhiány már a vízigényes növények természetének a fenntarthatóságát is megkérdőjelezi. A súlyosan aszálykáros területek nagysága 1983-tól kelet–délkeleti irányból az északi és nyugati tájak felé terjeszkedik (BOCZ E. 1995). Az 1981–2000 közötti időszakban az aszályos évjáratok száma duplájára (52,6%) növekedett az átlagos évjáratokhoz (26,3%) képest (PEPŐ P. 2007).

Meteorológiai aszálynak az abnormálisan csapadékhiányos időszakokat nevezzük (MOLNÁR A. – GÁCSER V. 2014). GYURICZA CS. (2004) az aszálynak három formáját különbözteti meg: a légköri, a fiziológiai és a talajaszályt. Az aszály legkárosabb formája, a talajaszály akkor alakul ki, amikor a talaj nedvessége csak a holtvíztartalomra korlátozódik: ilyen esetben nem áll rendelkezésre felvehető víz a növény számára. A „*talaj-aszályérzékenység*” az a fogalom, amikor száraz időszak vagy számottevő csapadékhiány hatására a talaj bizonyos funkciói – pl. víztározó és növényi vízszolgáltató képessége – nem tudják ellátni feladatukat. A mezőgazdasági termelésben adott növényfajnál (kukorica, őszi búza, napraforgó, repace stb.) a terméshozam (t/ha) eltérő mértékű ingadozásával (csökkenésével, illetve szélsőséges esetekben teljes terméskieséssel) jár, amely a talaj termőképességének a csökkenésében nyilvánul meg.

Kutatási munkánk során a talajok klímaérzékenységének kistájszintű (DÖVÉNYI Z. 2010) és termőhelyi szintű vizsgálata keretében a csapadék- és párolgásviszonyoktól függő természetes növényi vízellátottságok terméseredményekre gyakorolt hatását tanulmányoztuk a térinformatikai (vektorizált) alapokra helyezett országos Agrokémiai Információs és Irányítási Rendszer (AIIR) adatbázisának (1985–1989 közötti időszak) táblaszintű adatain (KOC SIS M. et al. 2014; 2017). Vizsgáltuk növényenként az évjáratok hatásait, ehhez az AIIR-táblákhoz rendelt meteorológiai gridrács Pálfai-aszályindex (PaDI) értékeit használtuk fel (SZALAI S. et al. 2014).

Anyag és módszer

Az Agrokémiai Irányítási és Információs Rendszer (AIIR) adatbázisa

Az AIIR-adatbázis az ország különböző művelési ágú (szántó, rét, legelő, szőlő, kert, gyümölcsös és fásított terület) termőhelyeiről, mintegy négy millió hektár földterületről nyújt talajtani adatot és hét év (1984–1990) komplex növénytermesztési információit foglalja magába (TÓTH G. 2001; DEBRECZENINÉ B.-NÉ et al. 2003). A talajtani adatsorok a hazai

talajosztályozás szerinti talajtípus szinten tartalmazzák a táblák vagy résztáblák (földművelési egységek) talajainak felső művelt (0–25 cm-es) rétegéből származó átlagmin-ták fontosabb vizsgálati eredményeit. Ezen felül résztáblánként a mű- és szervestrá-gyázásról, valamint 196 növénykultúra terméshozamairól, előveteményéről szolgálat idősoros adatot (KOC SIS M. et al. 2014). Az adatbázis az 1980-as években mért állapo-tokat tükrözi, de jelenleg országos szinten ez az egyetlen olyan adatsor, amely hozzá-férhető módon komplexen tartalmaz földművelési egység szintű növénytermesztési és talajtani információkat.

*Az AIIR-adatbázis szűrése és térbeli elhelyezése,
hozamterképek előállítása 1 : 200 000 méretarányban*

A talaj–terméshozam–évjáráthatás közti kapcsolat statisztikai vizsgálatát egy – az adattartalmát tekintve megszürt – AIIR-adatbázis (AIIR ver3.0) alapján végeztük. Így a nyilvánvalóan téves adatregisztrációból adódó hibás rekordok mellett kizárásra kerültek az adott talajosztályozási egységen (altípuson) belül szakmai szempontból elfogadhatatlan, összeegyeztethetetlen alapvizsgálati eredményeket tartalmazó adatsorok. A szűrés során az adatbázis legfontosabb talajváltozati paramétereinek adatait az országos nagyméret-arányú talajterképezési útmutatóban (JASSÓ F. et al. 1989) szereplő térképi kategória-rend-szerbe kódoltuk át.

A vizsgálatainkhoz felhasznált szűrt adatbázis így jelenleg 321 915 adatsorból áll, éves átlagban 2 970 895 ha mezőgazdasági terület 76 849 földművelési egységéről nyújt infor-mációt. A növények terméseredményein is szűrést végeztünk, amely során kiszámoltuk az országos termésátlagokat és a terméseredmények szórását. A termés hozamok szórásának kétszeresét negatív és pozitív irányba is felmértük az országos termésátlagra. A kétszeres szórásértéken mindkét irányba kívül eső terméseredményeket kizártuk.

A következő lépésben az őszi búza, a kukorica és a napraforgó terméseredményeket 1-től 100-ig terjedő skálára normalizáltuk (*1. egyenlet*):

$$Th_{100} = 1 + \left(\frac{Th - Th_{\min}}{Th_{\max} - Th_{\min}} \right) \cdot 99 \quad (1)$$

ahol Th_{100} – a növény 1–100-as skálára normalizált termés hozama; Th – a növény ter-méshozama (t/ha); Th_{\min} – a növény minimális termés hozama (t/ha); Th_{\max} – a növény maximális termés hozama (t/ha). A minimális és maximális termés hozam az adott növény esetében országos szinten értendő az AIIR-adatbázis 5 éve (1985–1989) vonatkozóan.

A megszürt AIIR ver3.0 adatbázis az országos léptékben vizsgált növényekre követ-kező információkat tartalmazza.

1. Őszi búza: 87 707 rekord, 332 710 darab talajmintavételi hely, 5 éves átlagban 13 566 földművelési egység, 736 826,40 hektár szántóterület.
2. Kukorica: 56 744 rekord, 249 862 darab talajmintavételi hely, 5 éves átlagban 8 841 földművelési egység, 488 520,00 hektár szántóterület.
3. Napraforgó: 23 140 rekord, 84 628 darab talajmintavételi hely, 5 éves átlagban 3 290 földművelési egység, 181 830,20 hektár szántóterület.

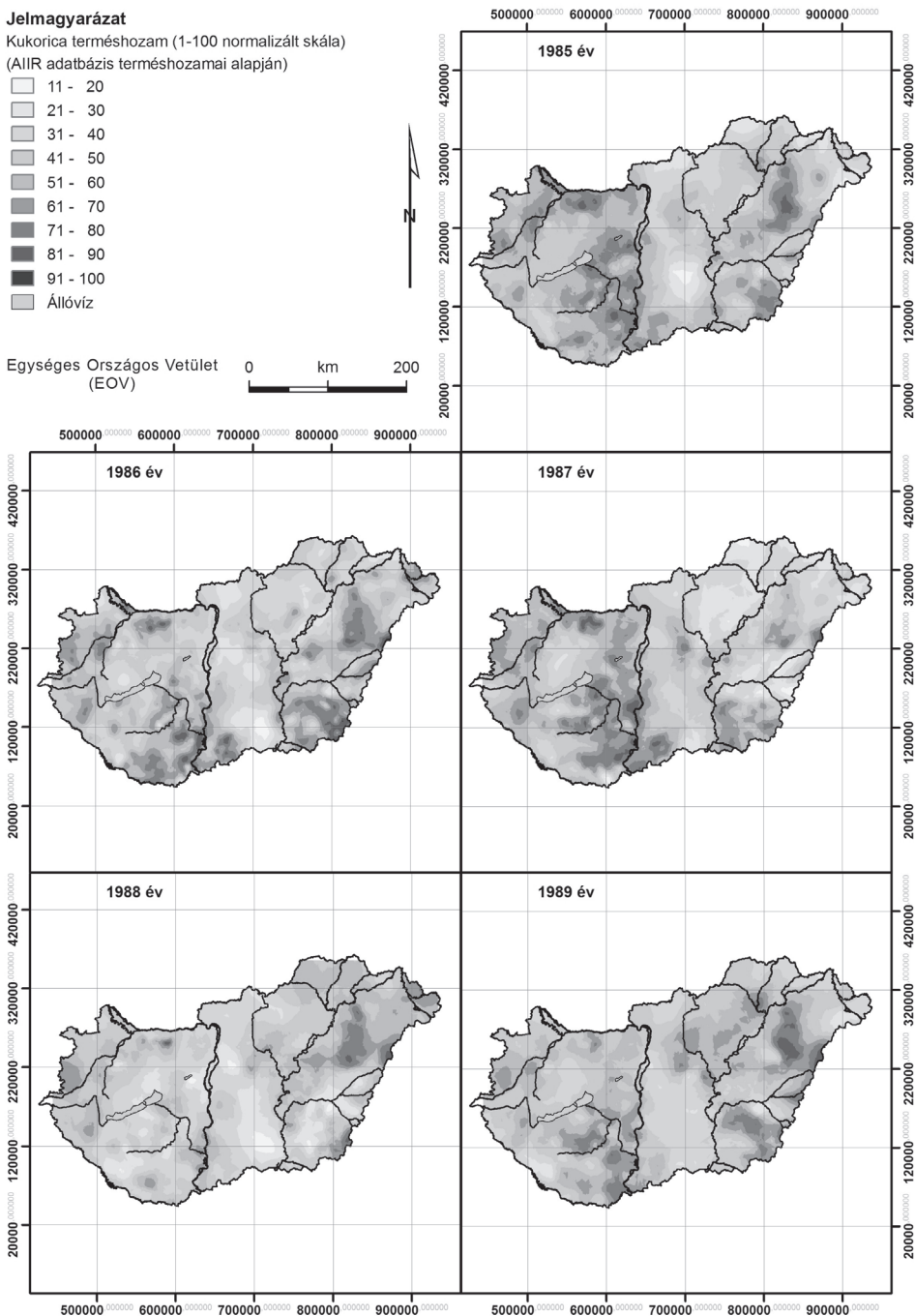
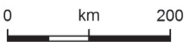
Az AIIR talajmintavételi helyeinek TIEDIT (Területhasználati Információk Egysé-ges Digitális Térképe) XY koordinátáit az általunk kidolgozott módszer alapján kon-vertáltuk át Egységes Országos Vetületbe (EOV) (KOC SIS M. et al. 2014). A három nö-vényre a térképek évjáratonként általános krigeléssel (Ordinary kriging) készültek. Az *1. ábrán* a hozamterképek előállítására példaként a kukoricatermést ábrázoló térképeket mutatjuk be.

Jelmagyarázat

Kukorica terméshozam (1-100 normalizált skála)
(AIIR adatbázis terméshozamai alapján)

- 11 - 20
- 21 - 30
- 31 - 40
- 41 - 50
- 51 - 60
- 61 - 70
- 71 - 80
- 81 - 90
- 91 - 100
- Állóvíz

Egységes Országos Vetület (EOV)

1. ábra A kukoricatermés az AIIR-adatbázis alapján (1985–1989)
Figure 1 Maize yield maps constructed to the NPCDP database years (1985–1989)

Növényspecifikus aszályérzékenységi térképek szerkesztése

Az évjáratí hatások elemzésére a növényenkénti termés hozamokhoz az éves Pálfai-aszályindexet (PaDI) rendeltük hozzá (2. egyenlet). A PaDI meghatározásához mindössze a havi középhőmérséklet és a havi csapadékösszeg adataira van szükség (LAKATOS M. et al. 2013). Ez alapján a Pálfai-féle aszályindex alapértéke az alábbi módon (2. egyenlet) számolható ki:

$$PaDI_0 = \frac{\sum_{i=\text{ápr}}^{\text{aug}} T_i}{c + \sum_{i=\text{okt}}^{\text{szept}} (P_i \cdot w_i)} \cdot 100 \quad (2)$$

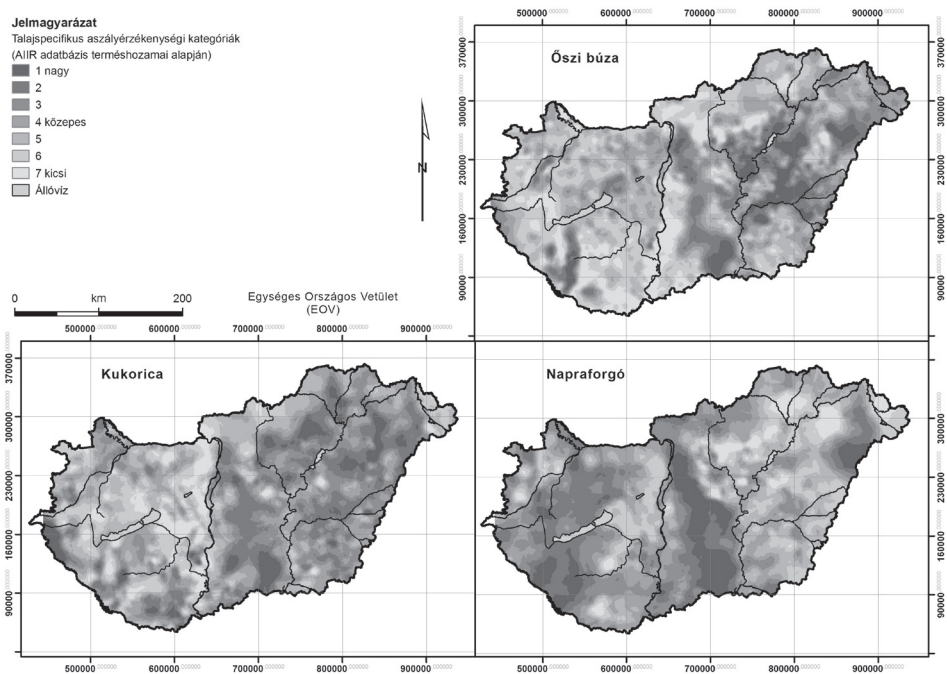
ahol: $PaDI_0$ – a Pálfai-féle aszályindex alapértéke ($^{\circ}\text{C}/100 \text{ mm}$); T_i – havi középhőmérséklet áprilistól augusztusig ($^{\circ}\text{C}$); P_i – havi csapadékösszeg októbertől szeptemberig (mm); w_i – súlyozó tényező; c – állandó érték (10 mm).

Az aszályosságára vonatkozó információkat WGS 1984 vetületű vektoros állományok tartalmazzák, amelyekben az értékek hazánk területére – Magyarország nyugati peremvidékének kivételével – $10 \times 10 \text{ km}$ -es térbeli felbontású, 1045 darab gridből álló meteorológiai rácshálóban helyezkednek el (SZALAI S. et al. 2014). Évjáratonként az ország területére $200 \times 200 \text{ m}$ -es felbontású, az aszályosság mértékét mutató raszteres térképeket hoztunk létre, majd az aszálytérképek PaDI-értékeihez (aszálymentes év < 4; enyhe aszály 4–6; mérsékelt aszály 6–8; közepes erősségű aszály 8–10; súlyos aszály 10–15; nagyon súlyos aszály 15–30; extrém erősségű aszály > 30) BIHARI Z. és munkatársai (2012) nyomán kategória-változókat rendeltünk, amelyekkel az AIIR-adatbázis mezőgazdasági éveit (1985–1989) jellemeztük. Az aszálymentes területeket évjáratonként lehatároltuk, amelyek összevonásával az 1985–1989 közötti 5 éves időszak *aszálymentes területi térképét* állítottuk elő. Ahol AIIR éveire nem tudunk lehatárolni aszálymentes területeket (pl. Duna–Tisza közti homokhátság), ott a legmérsékeltőbb (enyhe) aszályfokozatot vettük figyelembe. Az utóbbi térkép segítségével meghatároztuk az AIIR-adatbázis éveire az aszálymentes, az időjárási viszonyok évjárat-hatásaitól függetlenítettnek tekintett, 1–100-as skálára normalizált terméseredményeket az őszi búzát, a kukoricát és a napraforgót illetően.

A *talaj-aszályérzékenységi mutató* képzése során a növényekre kiszámítottuk – a különböző talajváltozatokon – a „tényleges” és a fent leírt módon meghatározott aszálymentes termés hozamok különbségét, majd ezt elosztottuk a Pálfai-aszályindex értékével. Az így képzett aszályérzékenységi mutatókat az egyes talajváltozati paraméterek (altípus, fizikai féleség, $\text{pH}_{(\text{KCl})}$, humusz- és mész tartalom) figyelembevételével klasszifikációs fa (CHAID: Chi-squared Automatic Interaction Detection) módszerrel csoportosítottuk (TÓTH B. et al. 2012). A CHAID-módszerrel becsült csoportok (nóduszok) átlagos aszályérzékenységi mutatóit 1-től 10-ig terjedő, egyenlő beosztású kategóriáskálán helyeztük el (SPSS/Transform/Visual binning, 2. ábra).

A Magyarország nyugati peremvidékén elhelyezkedő – Vas megye, Győr-Moson-Sopron és Zala megye nyugati része – talajokra meteorológiai és (PaDI) aszályindex-adatok hiányában nem tudunk talaj-aszályérzékenységi mutatót számolni. A nyugati határ mentén fekvő területekre így – az ország más területein megtalálható, hasonló talajváltozati tulajdonságok és az ezekhez tartozó terméseredmények alapján – becslési eljárással határoztuk meg az aszályérzékenységi kategóriákat.

A következő lépésben egytényezős varianciaanalízissel (One-way Anova) megvizsgáltuk, hogy a képzett kategória csoportok aszályérzékenységi mutatói szignifikánsan

2. ábra A legnagyobb területi arányban termelt 3 szántóföldi növény talajspecifikus aszályérzékenysége az AIIR-adatbázis terméshozamai alapján
 Figure 2 Soil-specific drought sensitivity maps to the 3 crops produced in the largest area rate in Hungary constructed to the NPCDP database

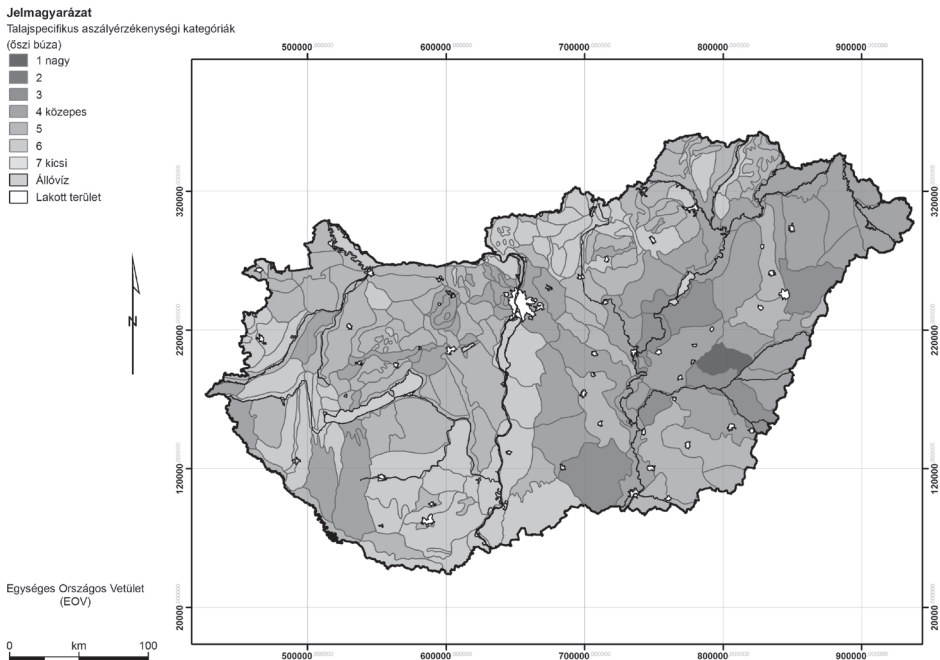
különböznek-e egymástól. Vizsgáltuk ezek után az aszályérzékenységi kategóriák országos megoszlását kistájanként (DÖVÉNYI Z. 2010), majd a talaj-főtípusok, fizikai talajféleségek, valamint a humusz, mész és pH kategóriái szerint. A vektoros térképi műveleteket, egyéb térinformatikai alkalmazásokat és geostatistikai elemzéseket az ESRI ArcGIS 9.3 térinformatikai program segítségével végeztük el. Az egyéb statisztikai vizsgálatainkhoz az IBM SPSS Statistics 18.0 szoftvert használtuk.

Eredmények

Földrajzi kistájaink mezőgazdasági növény-specifikus aszályérzékenysége

Az aszályérzékenységi mutatók képzése folyamán a CHAID módszer segítségével 133 csoportot (nóduszt) tudtunk elkülöníteni. Mivel a Levene-féle homogenitásteszt alapján a csoportok szóráseloszlásai különbözők voltak, a varianciaanalízis során a Tamhane T_2 post-hoc próbát alkalmaztunk. A próba eredménye alapján minden egyes kategóriacsoport határozottan nem vált szét egymástól, így bizonyos csoportok összevonásra kerültek. Végeredményben a magyarországi talajokat 7 különféle *aszályérzékenységi csoporttal (kategóriával)* tudtuk jellemezni. A meghatározott csoportokat növény-specifikusan *aszályérzékenységi térképen* ábrázoltuk, amelyen az 1-es kategória az igen nagy (magas), a 4-es kategória a közepes, a 7-es kategória a legkevésbé (alacsony) vagy a nem érzékeny talajokat jelöli.

230 kistáj közül az őszi búza esetében a leginkább az aszálynak kitett területek ott alakultak ki, ahol nagy agyagtartalmú, igen kötött (pl. Dévaványai-sík, Szolnoki-ártér, Körös menti sík stb.), vagy nagy homoktartalmú (Dorozsma–Majsai-homokhát, Pesti-hordalékkúpsíkság, Dél-Nyírség) talajok fordulnak elő (3. ábra). Az agyag és nehéz agyag fizikai féleségű talajok kiugró mértékű aszályérzékenysége a nagy holtvíztartalommal magyarázható. Közepes aszályérzékenyséű területeknek bizonyulnak pl. Kelet-Belső-Somogy, a Hevesi- és Bihari-sík. A vizsgált növénynél a Tolnai-Sárköz, Cserhátalja, Mohácsi-sziget és Nyárad–Harkányi-sík kistájaink mutatkoznak legkevésbé érzékeny területeknek.

3. ábra Magyarország kistájaira meghatározott talajspecifikus aszályérzékenység az őszi búza terméshozamai alapján

Figure 3 Soil-specific drought sensitivity of subregions of Hungary, according to yield rates of winter wheat

A kukorica termesztése szempontjából az aszályérzékenységi-kategóriák közti százalékos területi megoszlásokat tekintve a Kerka-vidék (91,75%), Nyugati-Mátraalja (32,60%), Dorozsma–Majsai-homokhát (30,64%) és Nyugati- vagy Lössös-Nyírség (28,14%) a legérzékenyebb a szárazságra (4. ábra). Az előzőeknél kevésbé, de jelentős mértékben aszályérzékeny kistájak a Miskolci-Bükkalja, Harangod, Dévaványai-sík, Bugaci-homokhát, Érmelléki löszös hát, Nyugati-Cserehát, Villányi-hegység, Kiskunsági-homokhát, Keleti-Mátraalja és Délkelet-Nyírség, amelyeknek a területét 82,66–68,88% között érinti a vízhiány.

A kukorica tekintetében középhegységi területeken és azok medencéiben (pl. Veszprém–Devecseri-árok, Soproni-medence, Nógrádi-medence), valamint Beregi- és Szatmári-síkon, Sárreten, Baranyai-hegyháton közepesen aszályérzékeny talajok találhatóak. Az aszályra egyáltalán nem érzékeny, a kultúra termesztésére legmegfelelőbb termőhelyek – a teljesség igénye nélkül – a Tolnai-Sárköz, Enyingi-hát, Káloz–Igari-löszhátak, Közép-Mezőföld és Litke–Etesi-dombság kistájakon helyezkednek el (4. ábra).

Jelmagyarázat

Talajspecifikus aszályérzékenységi kategóriák

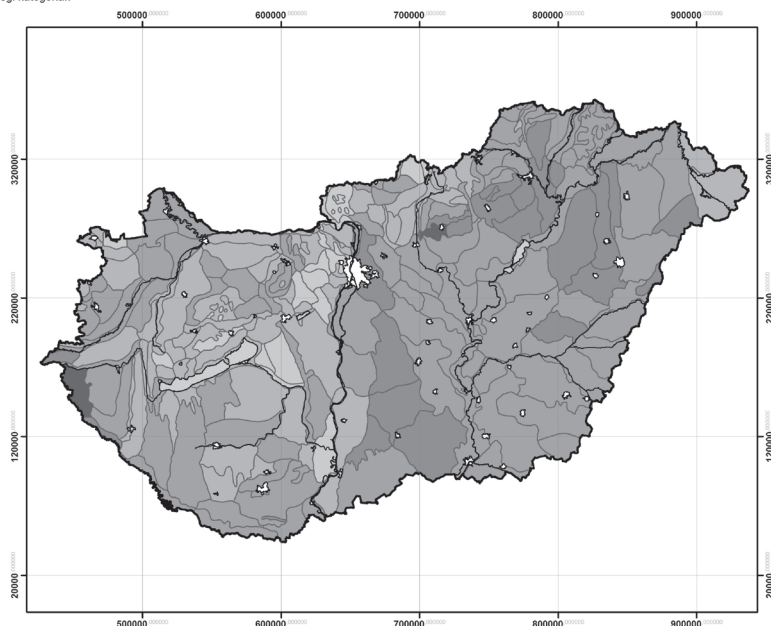
(kukorica)

- 1 nagy
- 2
- 3
- 4 közepes
- 5
- 6
- 7 kicsi
- Állóvíz
- Lakott terület

Egységes Országos Vetület
(EOV)

0 km 100

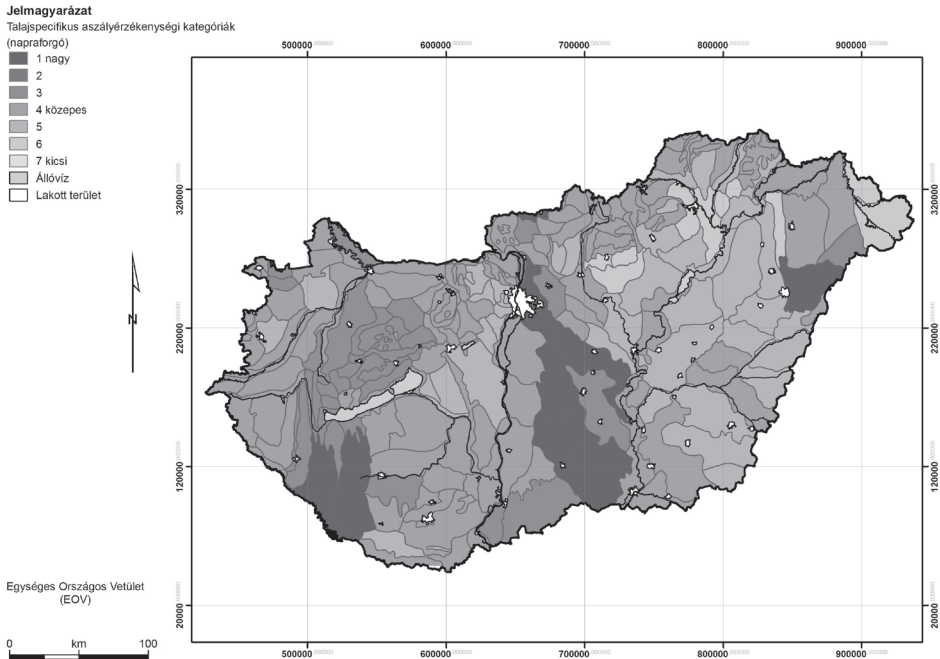
4. ábra Magyarország kistájaira meghatározott talajspecifikus aszályérzékenység a kukorica terméshozamai alapján
Figure 4 Soil-specific drought sensitivity of subregions of Hungary, according to yield rates of maize

A napraforgó esetében döntően a homokvidékeink – Dorozsma–Majsai-homokhát (83,23%), Pesti-hordalékkúpsíkság (76,66%), Kiskunsági-homokhát (55,44%), Dél-Nyírség (52,05%) – érzékenyek legnagyobb mértékben az aszályos időjárási periódusokra. Szintén megmutatkozik a homoki területek érintettsége, amely elsősorban az itt kialakult talajok előnytelen vízgazdálkodási tulajdonságaira (jó vízvezető, rossz víztartó képességére) vezethetők vissza. Az előbbi kistájakhoz képest például a Marcali-hát, Kemenesalja, Ikva-sík, Szigetköz stb. kistájaknak kisebb az érzékenységük (5. ábra). A vizsgálati eredményeink is alátámasztják FRANK J. (1999) domborzati hatásra tett megállapítását, miszerint a hűvösebb hegyvidékek és a zárt medencék a napraforgó termőhelyi igényeinek nem felelnek meg.

A növény-specifikussággal kapcsolatosan elmondható továbbá az, hogy míg az őszi búzánál a Mohácsi-sziget területe nem bizonyult érzékenynek, addig a napraforgó esetében ezen a területen nagyfokú aszályérzékenység tapasztalható.

Közepesen aszályérzékeny vidékek közé tartozik pl. az Enyingi-hát (100,00%), Csanádi-hát (99,30%), Sió-völgy (96,87%), Békési-hát (79,73%) és Jászság (67,81%) területe. A vizsgálatok alapján, a napraforgónál – többek között – a Szerencsi-dombság (98,62%), Beregi-sík (68,38%), Szatmári-sík (63,67%), Nyugati- vagy Lőszös-Nyírség (41,34%) és a Harangod (77,59%) kistájak talajai nem, vagy csak igen jelentéktelen mértékben bizonyultak érzékenynek (5. ábra).

A barna erdőtalajok, csernozjom talajok, láptalajok, öntés- és lejtőhordalék-talajok a legkevésbé érzékenyek az aszályra. A főként a nagy homoktartalmú talajtípusokat magába foglaló váztalajoknak, valamint a szélsőséges vízgazdálkodási tulajdonságokkal rendelkező szikes talajoknak a legnagyobb az aszályérzékenységük. A váztalaj főtípusba tartozó

5. ábra Magyarország kistájaira meghatározott talajspecifikus aszályérzékenység a napraforgó terméshozamai alapján
Figure 5 Soil-specific drought sensitivity of subregions of Hungary, according to yield rates of sunflower

homoktalajok igen szerény humusztartalommal rendelkeznek (pl. Belső-Somogy, a Duna–Tisza közti síkvidék homokhátságai és a Nyírség területén), a termékenységük is alacsony. Az erősen humuszos talajok aszályérzékenység-növekedése is feltehetően egyéb talajtulajdonságok (fizikai féleség, pH, humusz- és CaCO_3 -tartalom stb.) kombinált hatásával magyarázható. A réti talaj fő típus közepesen érzékeny a természetes vízellátottságra. Az őszi búzára és a kukoricára megszerkesztett *aszályérzékenységi térképek* (2., 3. és 4. ábra) jól szemléltetik a szerzők (PEPÓ P. 2007; JOLÁNKAI M. – BIRKÁS M. 2009) azon állítását, hogy az elmúlt évtizedekben a Hajdúság, a Nagykunság és a Körös–Maros köze területén mind súlyosabb formát öltő, átlagosan 200–300 mm körüli csapadékhiány miatt az aszály mind jobban fokozódik, mely az arra érzékenyebb talajokon nagyobb mértékű termés kiesésben mutatkozik meg. Nemcsak a szárazság mértékének erősödése jelenthet nagy problémát, hanem az átlagos hőmérséklet emelkedése is kiválthatja az aszályérzékenység erősödését. A becsléseink szerint az utóbbi figyelhető meg Délnyugat-Magyarországon hazánk legcsapadékosabb vidékei a Kerka-vidék, Mura-bal parti sík, Közép-Zalai-dombság és Vasi-hegyhát területén, ahol átlagosan 800 mm körüli csapadékmennyiség áll rendelkezésre (VARGA-HASZONITS Z. – VARGA Z. 2005).

A térségben a mediterrán éghajlati hatás fokozódik, az Országos Meteorológiai Szolgálat (BARTHOLY J. et al. 2011) 30 éves (1980–2010) idősoros adatai szerint a nyári középhőmérsékletek átlagosan 2°C -kal növekedtek. Az utóbbit igazolják MÁTÉ F. és munkatársainak (2009) a talajok klímaérzékenységgel kapcsolatos kutatási eredményei is, miszerint a kialakult magyarországi talajzónák eltolódnak, valamint egyes területeken a mediterrán éghajlati hatás meghatározóvá válik a kontinentális hatás rovására. A Délnyugat-Magyarországon található, alapvetően amúgy is alacsony termőképességű, erősen savanyú (agyagbemosó-

dásos, pszeudoglejes) barna erdőtalajok aszályérzékenységét erősítheti az, hogy e talajfélések kavicsos folyóvízi hordalékos talajképző kőzeten kialakult, többnyire homok és homokos vályog fizikai féleségűek, amelyek rossz vízraktározó képességgel rendelkeznek. Egyértelműen kimutatható azoknak a kistájoknak a nagyfokú aszályérzékenysége, ahol erősen savanyú talajok alakultak ki. Közepesen savanyú és semleges kémhatású talajok közepes mértékben képesek tolerálni a vízhiány okozta stresszhatást. A mézstartalomra kapott vizsgálati eredmények (KÉSMÁRKI I. et al. 2005) is azt támasztják alá, hogy általában a semleges körüli pH-értékű és a közepesen meszes talajoknak a legkedvezőbb a szárazságtűrő képessége.

A talajok fizikai félesége alapján csoportosítva a földrajzi kistájakat az látható, hogy a homoktalajok a leginkább aszályérzékenyek, a vályog és agyagos vályog talajfélések a legkevésbé, amely jól összecseng GYULAI B.–NAGY J. (1995) kutatási eredményeivel. Az aszályérzékenység az agyagtalajok esetében kis mértékben újra növekszik. A nagy agyagtartalmú talajok aszályérzékenységét növelheti ugyan a nagy holtvíztartalom, ugyanakkor ezzel ellentétes hatást fejt ki az, hogy az agyag a felületéhez kötve a szerves-anyagot megvédi a gyors lebomlástól. Az adott talajfélések esetében humusz- és agyagtartalom közötti összefüggéseket, valamint egymásra kifejtett hatásukat döntően a kettőjük mennyisége és minőségi összetétele határozza meg. Az agyagtalajok aszályérzékenységét igazolják CSORBA P. és munkatársai (2012) kutatási eredményei, miszerint az Alföldön elhelyezkedő jobbára nedves és igen kötött talajfélésekkel rendelkező termőhelyeket – pl. Dél-Tisza-völgy, Kis-Sárrét, Körös menti-sík kistájakat – jelentős mértékben érintheti az éghajlatváltozás okozta szárazodás.

Következtetések

A vizsgálataink során született eredmények is jól alátámasztják, hogy növényenként az egyes termőterületek talaj-aszályérzékenysége más és más, erre az eltérésre a kukorica, őszi búza és napraforgó különböző vízigénye, illetve tenyészideje ad magyarázatot. Másrészt a kalászos növényünk sekély (20–30 cm) gyökerezésű, így csak a feltalajban tárolt vízkészletet tudja hasznosítani, elvileg ezáltal a csapadékhiányos időszakoknak kitett, de októberi vetése révén az őszi-téli félévben lehullott csapadékmennyiséggel is gazdálkodhat. A kukoricát és a napraforgót jobban megviselik a tavaszi száraz periódusok, mint az őszi vetésű kultúrákat. Az utóbbi növények gyökérzete a 2–3 m közötti talajréteget eléri, így a talaj kapillárisain keresztül a mélyebben elhelyezkedő nedvességhez is könnyen hozzá tudnak jutni.

A három szántóföldi növénynél – kukorica, őszi búza és napraforgó – kidolgozott módszerünk az időjárási tényezők kedvezőtlen kumulatív hatásainak figyelembevételére sajnos nem alkalmas, mert a számításokkor nem veszi tekintetbe az előző évi vízhiány mértékét. Jövőbeni kutatási irányként azt tervezzük, hogy a JOLÁNKAI G. és munkatársai (2003) által igazolt, a tenyészidő csapadékellátottsága és a terméshozamok közt megállapított igen szoros összefüggésre alapozva a vegetációs időszakra vonatkozó meteorológiai adatsorok alapján pontosítsuk az aszályérzékenységi mutatókat.

Az általunk szerkesztett, valós növénytermesztési adatokon alapuló terméshozamterképek Magyarországon még újdonságnak számítanak, eddig hasonló tematikájú munkák nem készültek. A nagyléptékű (országos) talajtermékenységi kutatásaink megteremtik annak a lehetőségét, hogy 1:10 000 méretarányú termőhelyi klímaérzékenységi talajterképek készüljenek, melyek segíthetik a talajspecifikus, az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodó növénytermesztést.

Összefoglalás

A feltételezett éghajlatváltozás és az egyre gyakrabban előforduló időjárás szélsőségek okozta stresszhatások mind nagyobb mértékben érintik a talajok termékenységét. Talaj- és növény-specifikus klímaérzékenységi kutatásaink során arra kerestük a választ, hogy a stresszhatások egyikeként fellépő, csapadékhiány következtében kialakuló aszályérzékenység miként nyilvánul meg a talajok termékenységében. A kutatómunkánk során a hazai vetésszerkezetben elfoglalt területi arány alapján a három legfontosabb szántóföldi növénykultúra, az őszi búza (*Triticum aestivum*), a kukorica (*Zea mays*) és a napraforgó (*Helianthus annuus*) terméseredményein keresztül a természeti földrajzi kistájak, valamint a termőhelyek termékenységi viszonyaiban az utóbbi évtizedekben erősödő aszályok hatását vizsgáltuk. A vizsgálatainkhoz felhasználtuk a hazánkban jelenleg egyetlen hozzáférhető, az országos Agrokémiai Információs és Irányítási Rendszer (AIIR) adatbázisának terméshozam-adatait, amelyek 5 évre (1985–1989) vonatkozóan táblaszintű komplex növénytermesztési- és talajtani információkat tartalmaznak. A vizsgálati eredmények is bizonyítják azoknak a területeknek nagyfokú aszály-érintettségét, ahol nagy homoktartalmú vagy igen kötött agyagos talajfélések találhatók.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program „Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. Szakmailag szorosan kapcsolódik a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 projekthez. A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.

KOCSIS MIHÁLY
PE GK Talajtani és Környezetinformatikai Tanszék, Keszthely
kocsis.mihaly@georgikon.hu

DUNAI ATTILA
PE GK Növénytermesztési és Földhasználati Tanszék, Keszthely
dunai@georgikon.hu

FARSANG ANDREA
SZTE TIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
farsang@geo.u-szeged.hu

MAKÓ ANDRÁS
MTA ATK Talajtani és Agrokémia Intézet, Talajfizikai és Vízgazdálkodási Osztály,
Budapest
mako.andras@agrar.mta.hu

IRODALOM

BARTHOLY J.–BIHARI Z.–HORÁNYI A.–KRÜZSELYI I.–LAKATOS M.–PIECZKA I.–PONGRÁCZ R.–SZABÓ P.–SZÉPSZÓ G.–TOMA Cs. 2011: Hazai éghajlati tendenciák. – In: BARTHOLY J.–BOZÓ L.–HASZPRA L. (szerk.): Klímaváltozás – 2011. Klímaszcenáriók a Kárpát-medence térségére. Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Meteorológiai Tanszék, Budapest. pp. 145–169.

- BIHARI Z. (szerk.) 2012: Délkelet-Európai Aszálykezelési Központ – DMCSEE projekt. Összefoglaló a projekt eredményeiről. – Országos Meteorológia Szolgálat, Budapest. http://www.met.hu/doc/DMCSEE/DMCSEE_zaro_kiadvany.pdf
- BIRKÁS M.–JOLÁNKAI M.–STINGLI A.–BOTTLIK L. 2007: Az alkalmazkodó művelés jelentősége a talaj- és klímavédelemben. – „AGRO-21” Füzetek 51. pp. 34–47.
- BOCZ E. 1995: A fenntartható fejlődés időszéri kérdései. – In: SÉNYI P.-NÉ (szerk.): A fenntartható fejlődés időszéri kérdései a mezőgazdaságban. XXXVII. Georgikon Napok, Pannon Agrártudományi Egyetem, Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely. pp. 1–20.
- CSORBA P.–BLANKA V.–VASS R.–NAGY R.–MEZŐSI G.–BURGHARD, M. 2012: Hazai tájak működésének veszélyeztetettsége új klímaváltozási előrejelzés alapján. – Földrajzi Közlemények 136. 2. pp. 237–253.
- DEBRECZENI B.-NÉ–KUTI L.–MAKÓ A.–MÁTÉ F.–SZABÓNÉ KELE G.–TÓTH G.–VÁRALLYAY GY. 2003: D-e-Meter földminősítési viszonzszámok elméleti háttere és információ tartalma. – In: GAÁL Z.–MÁTÉ F.–TÓTH G. (szerk.): Földminősítési és földhasználati információ. Veszprémi Egyetem, Keszthely. pp. 23–36.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010: Magyarország kistájainak katasztere. Második, átdolgozott és bővített kiadás. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 876 p.
- FRANK J. (szerk.) 1999: A napraforgó biológiája, termesztése. – Mezőgazda Kiadó, Budapest. 422 p.
- GYULAI B.–NAGY J. 1995: A napraforgó termesztés legfontosabb agrokémiai szempontjai. – Agroforum 6. 4. pp. 40–41.
- GYURICZA Cs. 2004: A víztakarékos talajművelés lehetőségei. – Agro Napló 8. 5. pp. 16–18.
- JASSÓ F.–HORVÁTH B.–IZSÓ I.–KIRÁLY L.–PARÁSZKA L.–SZABÓNÉ KELE G. 1989: Útmutató a nagyméretarányú országos talajtérképezés végrehajtásához. – Agroinform Kiadó, Budapest. 152 p.
- JOLÁNKAI M.–BIRKÁS M. 2009: Climate change and water availability in the agro-ecosystems of Hungary. – Columbia University Seminars 38–39. pp. 171–180.
- JOLÁNKAI M.–SZENTPÉTERY ZS.–SZÖLLŐSI G. 2003: Az évszárak hatása az őszi búza termésére és minőségére. – „AGRO-21” Füzetek 31. pp. 74–82.
- KÉSMÁRKI I.–KAJDI F.–PETRÓCZKI F. 2005: A globális klímaváltozás várható hatásai és válaszai a Kisalföld szántóföldi növénytermelésében. – „AGRO-21” Füzetek 43. pp. 24–38.
- KOCSIS M.–TÓTH G.–BERÉNYI ÜVEGES J.–MAKÓ A. 2014: Az Agrokémiai Irányítási és Információs Rendszer (AIIR) adatbázis talajtani adatainak bemutatása és térbeli reprezentativitás-vizsgálata. – Agrokémia és Talajtan 63. 2. pp. 223–248.
- KOCSIS M.–DUNAI A.–TÓTH G.–MAKÓ A. 2017: Talajspecifikus aszályérzékenység becslése a kukorica (*Zea mays* L.) termésreakciók alapján. – Növénytermelés 66. 1. pp. 49–73.
- LADÁNYI ZS.–BLANKA V.–RAKONCZAI J.–MEZŐSI G. 2014: Az aszály és biomassza-termelés anomália közötti kapcsolat vizsgálata. – In: KÓRODI T.–SANSUMNÉ MOLNÁR J.–SISKÁNÉ SZILASI B.–DOBOS E. (szerk.): VII. Magyar Földrajzi Konferencia. Miskolci Egyetem, Földrajz-Geoinformatikai Intézet, Miskolc. pp. 389–394.
- LAKATOS M.–SZENTIMREY T.–BIHARI Z.–SZALAI S. 2013: Creation of a homogenized climate database for the Carpathian region by applying the MASH procedure and the preliminary analysis of the data. – Időjárás 117. 1. pp. 143–158.
- MÁTÉ F.–MAKÓ A.–SISÁK I.–SZÁSZ G. 2009: A magyarországi talajzónák és a klímaváltozás. – „KLÍMA-21” Füzetek 56. pp. 36–42.
- MOLNÁR Á.–GÁCSER V. 2014: Szélsőséges éghajlat – szélsőséges időjárás. – Iskolakultúra 24. 11–12. pp. 4–12.
- MOLNÁR K. 1996: Hazai csapadékváltozások. – Természet Világa 127. Különszám. pp. 66–68.
- NAGY J. 2005: A mezőgazdasági földhasználat, a szántóföldi növénytermelés és vizgazdálkodás. – „AGRO-21” Füzetek 41. pp. 38–46.
- PATRICK, J. M. 2002: Global Warming. – Cato Institute, Washington.
- PÁLFAI I. 2004: Belvizek, aszályok Magyarországon. – Közlekedési Dokumentációs Kft, Budapest. 492 p.
- PEPŐ P. 2005: A globális klímaváltozás hatásai és válaszai a Tiszántúli szántóföldi növénytermelésében. – „AGRO-21” Füzetek 41. pp. 59–65.
- PEPŐ P. 2007: A klímaátalakulás kedvezőtlen hatásai és az alkalmazkodás termesztéstechnológiai elemei a szántóföldi növénytermelésben. – Agroforum 18. 11. pp. 17–26.
- RAJKAI K. 2004: A víz mennyisége, eloszlása és áramlása a talajban. – MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, Budapest. 155 p.
- RAKONCZAI J. 2011: Effects and consequences of global climate change in the Carpathian Basin. – In: BLANCO, J.–KHERADMAND, H. (szerk.): Climate change. Geophysical foundations and ecological effects, Intech Open Access Publisher. pp. 297–322.
- RÁCZ L. 1999: Climate history of Hungary since 16th century: past, present and future. Discussion paper. – Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs. 160 p.
- SZALAI S.–SPINONI, J.–GALOS, B.–BESSENYEI M.–MOLAR, P.–SZENTIMREY T. 2014: Use of regional database for climate change and drought. – 5th IDRC Davos 2014, Global Risk Forum (GRF). Davos.

- SZÁSZ G. 2005: Az éghajlat változékonysága és a szántóföldi növények termésingadozása. – „AGRO-21” Füzetek 38. pp. 59–77.
- SZILASSI P.–FIALA K.–LADÁNYI ZS.–BLANKA V. 2014: A vízhiány hatása a mezőgazdasági termelésre. – In: BLANKA V.–LADÁNYI ZS. (szerk.): Vízhiány és vízgazdálkodás a Dél-Alföldön és a Vajdaságban. Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, pp. 97–102.
- TÓTH B.–MAKÓ A.–GUADAGNINI, A.–TÓTH G. 2012: Water retention of salt affected soils: quantitative estimation using soil survey information. – *Arid Land Research and Management* 26. pp. 103–121.
- TÓTH G. 2001: Soil productivity assessment method for integrated land evaluation of Hungarian croplands. – *Acta Agronomica Hungarica* 49. 2. pp. 151–160.
- VAN LEEUWEN, B.–TOBAK Z.–SZATMÁRI J. 2008: Development of an integrated ANN – GIS framework for inland excess water monitoring. – *Journal of Environmental Geography* 1. 3–4. pp. 1–6.
- VARGA-HASZONITS Z.–VARGA Z. 2005: Nyugat-Magyarország éghajlati viszonyai és a kukorica. – „AGRO-21” Füzetek 43. pp. 71–79.

A BŰNÖZÉSFÖLDRAJZ VITÁS KÉRDÉSEI

MÁTYÁS SZABOLCS

CONTROVERSIAL ISSUES OF CRIMINAL GEOGRAPHY

Abstract

One of the purposes of the study is to open up discussions on some disputable questions of criminal geography, and to bring resolution to these disputes and possibly close them. In order to achieve this goal, the study aims to introduce and clarify the role of criminal geography within science, as well as to advance arguments on the different points of view of domestic and foreign researchers on this topic. Three main approaches (criminological, geographical and mixed) to the scientific classification of criminal geography is introduced in the study. The author also tries to predict the future scientific classification of criminal geography. In the course of this, new scientific areas will be introduced that may also belong to criminal geography one day.

Keywords: crime, geography, criminal geography, criminology

Bevezetés

A bűnözésföldrajz hiába van jelen évtizedek óta a hazai tudományágak között, számos olyan alapvetőnek tekinthető kérdésben továbbra sincs még közmegegyezés, mint például az egységes elnevezés, a kutatók többsége által elfogadott definíció és a tudományági besorolás. Jelen tanulmány főként az utóbbi kérdéssel kíván foglalkozni, célja a bűnözésföldrajz tudományon belül elfoglalt helyét megismertetni és esetlegesen tisztázni. Ehhez a szerző megvizsgálta az elmúlt három évtizednek a témával kapcsolatos hazai – kisebb részben külföldi – szakirodalmát, amelyből egy szintézist készített, pro és kontra érveket sorakoztatva fel a hazai és külföldi kutatóktól korábban elhangzott álláspontokkal kapcsolatban. Utóbbiak alapján látható ugyanis, hogy az egyes kutatók hová is helyezik a bűnözésföldrajzot, s a területnek milyen lehetséges fejlődési irányai lehetnek az elkövetkező évtizedekben.

A kutatókat a bűnözésföldrajz tudományterületi besorolásával kapcsolatos álláspontjuk alapján három csoportra lehet osztani. Az egyik csoportba azok a kutatók sorolhatók, akik a bűnözés- vagy kriminál földrajzot határozottan a kriminológia területéhez sorolják; a másik csoportba tartozók ugyanilyen határozottsággal a földtudományokhoz sorolják; a harmadik csoportba pedig azok tartoznak, akik azt a két tudományág metszetében helyezik el. A tanulmány fő céljai között szerepel, hogy a bűnözésföldrajznak ezt a kérdését vitára bocsájtja, esetleg nyugvópontra juttassa, netalán véglegesen lezárja. De természetesen már azt is jelentős eredménynek tartaná a szerző, ha a geográfustársadalom foglalkozna a témával, és akár e folyóirat keretein belül megfogalmazná ezzel kapcsolatos álláspontját.

A szerző kísérletet tesz továbbá arra, hogy előrejelzést adjon a bűnözésföldrajz jövőbeli tudományrendszertani helyével kapcsolatban. Ennek során olyan újnak tekinthető tudományterületek is bemutatásra kerülnek, amelyek egyszer akár szintén „kérőként” jelentkezhetnek a bűnözésföldrajz iránt.

A bűnözésföldrajz tudományági besorolásával kapcsolatos három álláspont

A következőkben vegyük sorra a három nagy csoportot és vizsgáljuk meg, hogy a terület kutatói, szakértői milyen érveket és ellenérveket hoznak fel álláspontjuk igazolására.

A kriminológiai megközelítés

A bűnözésföldrajzot a kriminológia területéhez soroló kutatók zömmel kriminológusok, akiknek az álláspontja szerint a bűnözés vizsgálata a kriminológia kutatási területéhez tartozik. Legtöbbjük természetesen megemlíti, hogy a bűnözés térbeliségének vizsgálatahoz szükségesek bizonyos földrajzi kutatási módszerek, azonban ennek ellenére a kriminológiához tartozónak tartják a területet.

A bűnözés területiségének a vizsgálata igen nagy múltra tekint vissza Németországban, ahol a kriminológia oktatása során kifejezetten hangsúlyos terület a bűnözésföldrajz oktatása. „Olyannyira, hogy a felsőfokú rendőrképzés kriminológiai oktatásában a bűnözésföldrajz egységes tematikában helyezkedik el a látenciával és a rendőrségi statisztikával” (VÁRI V. 2015). A fentiek következtében Németországban többségében a kriminológusok azok, akik ilyen irányú kutatásokat folytatnak, ezért jórészt a kriminológia területéhez tartozónak vallják a bűnözésföldrajzot.

A bűnözésföldrajzzal foglalkozó német kutatóknak a tudománybeli elhelyezkedéssel kapcsolatos véleményét tekintve ROLFES, M. (2003) álláspontja tekinthető talán a leghatározottabbnak, szerinte a bűnözésföldrajz „geográfia geográfusok nélkül” („Kriminalgeographie: Eine Geographie ohne Geographen”). Hasonló megállapításra jutott HELLMER, J. (1972) is, aki szerint „a bűnözésföldrajz a kriminológia része, a tudományterület feladata pedig a bűncselekmények eloszlásának és területi differenciájának a vizsgálata”. Az elméleti és gyakorlati bűnözésföldrajzi kutatások jeles képviselője, HEROLD, H. (1977) szintén a kriminológiai részeként kezeli a kriminálgeográfiát. Már nemcsak kizárólag a kriminológiához való tartozást hangsúlyozza SCHWIND, H.D. (2000) aki a kriminalisztikához is közel állónak tartja a bűnözésföldrajzot (a kriminológiai mellett), ami a bűnözés elleni megelőző „harc” eszköze lehet; vö. a bűnözésföldrajz „kriminalisztikai földrajzként” történő megnevezésével (MÁTYÁS SZ. 2017). Egy hazai vezető kriminológus, KEREZSI K. (2003) véleménye szerint pedig a kriminálgeográfia a „kriminológia területéhez tartozik, s a bűnözési térkép egy más (földrajzi) tudományterületen alkalmazott eszköz meghonosítását jelenti”.

A geográfiai megközelítés

A kriminológiai megközelítést követően ismerjük meg a geográfiai megközelítés képviselőit és álláspontjaikat (földrajzi megközelítésen legtöbbször a társadalomföldrajzhoz tartozó szociálgeográfiai értelmezést értik). BERÉNYI I. – elsősorban a német szociálgeográfia értelmezése alapján – a szociálgeográfia egyik ágát látja a bűnözésföldrajzban, „amely a tér, a társadalmi csoportok és a bűnesetek összefüggéseivel foglalkozik” (in: TÓTH A. 2007). KOBOLKA I. – KOVÁCSICS F. (2004) értelmezésében a biztonságföldrajz része a bűnözésföldrajz: „A bűnügyi (kriminal) földrajz kizárja a szubjektív tényezőket (történelem, nemzetiség), csupán az objektív adatokra épít, mely által megvilágítja a környezetet, a hely és jogsértő cselekmény megjelenése közötti összefüggést”. Végül a rendvédelem területén dolgozó VÁRI V. (2015) szerint „Ez a tudományág Magyarországon a földtudományok körébe illeszkedik, kihasználva a geográfia térszemléletéből és matematikai, statisztikai módszereiből kinyert ismereteket. A nézetek megoszlanak, hogy a bűnözésföldrajz bűnügyi tudomány, vagy a geográfia egyik ágához, a társadalomföldrajzhoz tartozik-e. Kétségtelen, hogy a kriminálgeográfia a földrajz és a kriminológia határterületén helyezkedik el, mégis azt mondhatjuk, hogy a magyar kriminológiai gondolkodás az interdiszciplináris tudományos szellemisége ellenére sem nem mutatott ez idáig markánsabb igényt a terület iránt.”

Az első hazai geográfus, aki „hírt adott” az új kutatási irányzatról, KOVÁCS Z. (1989) volt. Interdiszciplináris területként jelölte meg a bűnözésföldrajzot, s arról mint a szociálgeográfia egyik új ágáról tudósított: „A bűnözés területiségének vizsgálata során a földrajzok olyan új szemléletmódot és módszereket honosítottak meg a kriminológiában, amely fokozatosan egy új interdiszciplína, a bűnözésföldrajz kialakulásához, és önálló fejlődéséhez vezetett”. SALLAI J. szintén a két tudományág között helyezi el a bűnözésföldrajzot. „A bűnözésnek, mint társadalmi tömegjelenségnek térbeli struktúráját, területi intenzitását, tendenciáját és dinamikáját, társadalmi háttérét, a lezajló társadalmi folyamatok ismeretében várható térbeli elmozdulásait vizsgálja a szociálgeográfia egyik viszonylag új, de egyre jelentősebbé váló irányzata, a bűnözésföldrajz (bűnügyi földrajz, kriminál-földrajz, kriminálgeográfia), amely a kriminológia és a társadalomföldrajz között álló interdiszciplináris tudomány” (in: KOBOLKA I.–SALLAI J. 2008). TÓTH A. (2007) véleménye szerint „a kriminálgeográfia a bűnözésnek, mint társadalmi tömegjelenségnek a tér- és időbeli aspektusait vizsgáló alkalmazott szociálgeográfiai ágazat, a kriminológia és a társadalomföldrajz között álló inter-szubdiszciplína”. MÁTYÁS Sz. (2008) értelmezésében szintén két tudományterület között állónak tekinthetjük a bűnözésföldrajzot, amely kétséget kizáróan a társadalomtudományokhoz sorolható, s egyben olyan szintetizáló tárgy, amely megköveteli a bűnügyi tudományok és a földtudományok egyaránt komplex ismeretét. ERDEI G. (2013) ugyancsak a szociálgeográfia részének tekinti a bűnözésföldrajzot, s kiemeli a kriminológia és a társadalomföldrajz közötti kölcsönös és alárendelt kapcsolatot.

A „középutas” országokhoz sorolható az Egyesült Királyság, ahol kitüntetett figyelmet kap a bűnözés földrajzi megközelítésű vizsgálata mind a geográfusok, mind a rendésztudósok, illetve kriminológusok részéről. Meg kell azonban említeni, hogy az Egyesült Királyságban számos esetben jóval „bátrabban” tekintenek a földrajztudomány kutatási területeire, ezért jóval szélesebb spektrumú a kutatás, mint a legtöbb országban (pl. az USA-val összehasonlítva jóval több olyan területtel foglalkoznak geográfusok, mint amivel ott csak a kriminológusok foglalkoznak). A geográfusok évtizedek óta végeznek térbeli megközelítésű bűnözésföldrajzi (criminal geography, geography of crime) vizsgálatokat (DENNIS, R.–CLOUT, H. 1980), és jelenleg is számos egyetem végez nemcsak hazai (értsd: brit), hanem külföldi kutatásokat is (vö. pl. az oxfordi egyetem kutatásaival: <https://www.geog.cam.ac.uk>). A brit rendésztudomány ugyancsak nyitott a földrajzi megközelítésű vizsgálatokra. Sőt, nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat területén is élen járnak a kutatási eredmények adaptálásában. Gondolhatunk ennek kapcsán például a rendőrség szervezeti teljesítményértékelésére, ahol a földrajzi tényezők és viszonyok figyelembe vételével történik az értékelés.

Franciaországban ugyancsak széles körben művelt terület a bűnözésföldrajz (géographie criminelle). Itt sem figyelhető meg, hogy egyes tudományterületek „kisajátítanak” a bűnözésföldrajzot. Viszonylag széles körű szakirodalma van a területnek (bár jóval kisebb számú, mint például az Egyesült Királyságban), és a földrajztudomány, a rendésztudomány, valamint a kriminológia egyaránt alkalmazza a bűnözésföldrajz kutatási eredményeit (vö. BAUER, A. 2006). Külön kiemelendő, hogy több rendőrségi (belügyminisztériumi) szakanyagban is fontosnak tartják a bűnözés térbeliségének az ismertetését, ahol a „bűnözésföldrajz” kifejezést használva mutatják be az egyes területi egységekre jellemző kriminalitási sajátosságokat, ezt részletesen tükrözi a *Ministere de l'interieur direction generale de la police nationale* statisztikai kiadványa. A földrajztudomány szerepével kapcsolatban még megemlítenő a belgiumi Liège-i Egyetem Földrajzi Tanszékének 2014-es nemzetközi bűnözésföldrajzi konferenciája, ahol az egyik fő terület a bűnözési térképezés volt (<https://orbi.uliege.be>).

Jól érzékelteti Európa négy országában az egyes tudományterületek eltérő viszonyulását a bűnözésföldrajzhoz az 1. táblázat.

1. táblázat – Table 1

Az egyes tudományterületek viszonyulása a bűnözésföldrajzhoz
Európa négy országában
The relation of the individual scientific areas with criminal geography
in 4 European countries

	Rendészettudomány	Földrajztudomány	Kriminológia
Magyarország	gyenge	gyenge	gyenge
Egyesült Királyság	erős	erős	közepes
Franciaország	erős	erős	erős
Németország	erős	gyenge	erős

Mint az a fentiekből is látszik, a bűnözésföldrajz tudományterületi elhelyezése nem könnyű feladat. Számos kutató sorol fel logikusnak tűnő és tudományosan védhető érveket – pro és kontra – valamely tudományterülethez való tartozást illetően. A multidiszciplináris társadalomtudományok esetében nem ritka, hogy egyes tudományágak maguknak „követelik” egy-egy új szeletét a tudománynak, amely álláspontom szerint helyénvaló. Ezzel a „problémával” azonban nemcsak a kriminálgeográfusok szembesülnek, hanem más területek kutatói is, példaként említhetjük a szintén erős társadalomföldrajzi kötődésű turizmus területét, amelynek a kutatási területéhez ugyancsak hozzátartozik a bűnözés (biztonság) vizsgálata (DÁVID L. et al. 2007). Megítélésem szerint az új területért vívott diszciplinavita mindenképp előnyére válik a tudománynak. Sőt, a bűnözésföldrajz azáltal szerencsésnek is érezheti magát, hogy két nagy múlttal rendelkező tudományág is verseng a „kegyeiért”.

A bűnözésföldrajz elmúlt néhány évben elért eredményei

Ha néhány gondolatban összegezni szeretnénk, hogy hol is tart most a bűnözésföldrajz, akkor megállapítható, hogy a kezdeti időkben elsősorban kriminológusok voltak azok, akik a bűnözés térbeliségével, területiségével foglalkoztak, mivel a geográfusoknak csak a rendszerváltozást követően volt lehetőségük bekapcsolódni a kutatásokba. Kijelenthetjük, hogy az ezredfordulót követően elsősorban a földrajzosok voltak azok, akik lerakták a bűnözésföldrajz hazai alapjait és tudományosan megalapozták az interdiszciplinát.

A kutatók közül PÖDÖR A. (2007) elsősorban a bűnözésföldrajz térinformatikai megközelítésével foglalkozott. Az első bűnözésföldrajzi témájú értekezést, a Hajdú-Bihar megyei bűnözés térbeli vizsgálatát a geográfus TÓTH A. (2007) írta, aki értekezésében lerakta a tudományág elméleti alapjait, és irányt mutatott a későbbi kutatók számára. A későbbiekben a szintén geográfus MÁTYÁS SZ. (2011) elkészítette a Debreceni Rendőrkapitányság kriminálgeográfiai analízisét, PISKÓTI-KOVÁCS ZS. (2014) pedig a bűnözésföldrajz modern irányzatait, illetve azok alkalmazási lehetőségeit vizsgálta. ERDEI G. (2013) nem geográfusként, hanem rendőrtisztként, de a Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskolája hallgatójaként vizsgálta a bűnözésföldrajz helyzetét. Bűnmegelőzési célú kriminálgeográfiai vizsgálatokat végez FORRÓ A. is Békés megyében, eredményeit közelgő doktori védésén fogja összefoglalni.

A bűnözésföldrajz, mint tantárgy oktatásában szintén a földrajzosokat illeti az elsőség. A stúdium felvételére legelőször az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán volt lehetősége a hallgatóknak (2009/2010-es tanév 2. félév), jelenleg pedig a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kara Földrajzi Intézetében (Kriminálgeográfia, Alkalmazott kriminálgeográfia), illetve 2016-tól a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) Rendészettudományi Karának Doktori Iskolájában (Kriminál földrajz) van lehetőség a bűnözésföldrajzi ismeretek megszerzésére.

Nagy előrelépésnek tekinthető, hogy a tudományterületnek 2017-ben MÁTYÁS Sz. tollából *Bűnözésföldrajz* címmel egyetemi jegyzete jelent meg. Rendkívül biztató továbbá, hogy bűnözésföldrajzi témát választott már szakdolgozat, diplomamunka és TDK-dolgozat témájaként számos hallgató, akik a jövő tudományos utánpótlását jelenthetik. Ők jórészt a tudományegyetemek és tanárképző főiskolák geográfus hallgatói közül kerültek ki. A főként földmérőket és térinformatikusokat képző Óbudai Egyetem Alba Regia Műszaki Kar Geoinformatikai Intézetében (és annak elődintézményeiben) szintén több szakdolgozat született e témában, itt leginkább a térinformatikai elemzési lehetőségekre koncentráltak a hallgatók.

Az pedig mindenképpen mérőföldkőnek tekinthető, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen a Magyar Rendészettudományi Társaság (MRTT) Bűnügyi Tagozatának szervezésében *Más régió, más rendőrség? – avagy a bűnözésföldrajz és a rendőri munka mérhetőségének nyitott kérdései* címmel 2016. április 14-én megrendezték az első bűnözésföldrajzi konferenciát, több tucat elméleti és gyakorlati szakember részvételével. A konferencia sikerén felbuzdulva, a fenti intézményben és szervezővel 2016. december 15-én ismét egy rendkívül színvonalas bűnözésföldrajzi témájú konferencia került megrendezésre, amely *A sokarcú város, avagy a bűncselekmények területiségének jellegzetességei Budapesten* címmel a főváros kriminálgeográfiai viszonyait elemezte.

A hivatalos tudományági besorolás

Az MTA Doktori Tanácsa által 2016-ra összeállított tudományági besorolás (nomenklatúra) alapján a tudományágak osztályozásában három szint különböztethető meg. Az első szintet a tudományterületek jelzik, a második szinten tudomány-részterületek találhatóak, ez alatt pedig a tudományágak vannak. A Doktori Tanács ajánlása szerint a fenti három szint szabadon kiegészíthető szűkebb kutatási területtel (http://mta.hu/mta_hirei). A tudományos terület besorolása alapján jelenleg a két tudományterülethez sorolhatjuk be a bűnözésföldrajzot: egyrészt az *Élettelen természettudományok és matematika* tudományterülethez, azon belül a *Földtudományok* (10 00 00) tudomány-részterülethez és a *társadalomföldrajz* (10 11 00) tudományághoz, másrészt a *Humán és társadalomtudományok* tudományterülethez, azon belül a *Gazdaság- és jogtudományok* (09 00 00) tudomány-részterülethez, illetve az *Állam- és jogtudomány* tudományághoz (09 01 00), amelynek része a kriminológia (09 01 16).

A második besorolási lehetőséget illetően mindenképp szükségesnek látom megemlíteni, hogy véleményem szerint – még ha nem is az elkövetkezendő néhány évben, hanem hosszabb időtávlatot nézve – a bűnözésföldrajz akár a kriminalisztika (09 01 17), akár a rendészettudomány (09 01 07) tudományágakkal is szorosabb kapcsolatba kerülhet. Nem mehetünk el ugyanis az elmúlt néhány év azon tudománypolitikai törekvései mellett, melyek azt mutatják, hogy a kriminalisztikára az eddigieknél sokkal nagyobb súlyt kívánnak fektetni. Példaként említhetjük, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen önálló Kriminalisztikai Intézet alakult, az alapképzésben részt vett hallgatók pedig kriminalisztikai mesterképzés-

ben vehetnek részt. A bűnözésföldrajz egyik találó megnevezése a *kriminalisztikai földrajz*, illetve a *kriminalisztika földrajza* (MÁTYÁS SZ. 2017), amely nagyon érzékletesen sugallja azt, hogy a tárgy újfajta felfogásban megközelített nyomozati módszereket kínál. Egzakt módon megmondani, hogy 10–20 éves időtartamban milyen újfajta nyomozati módszerek fognak megjelenni, nem lehet, azt azonban semmiképp sem lehet kizárni, hogy a bűnözésföldrajz kínálta egyes újfajta nyomozati módszerek is a rendvédelmi szervek nyomozati munkájának részévé válnak. Ezáltal pedig semmiképp sem tekinthetünk ördögtől való gondolatként a bűnözésföldrajz és a kriminalisztika közötti kapcsolat szorosabbá válására.

A másik terület a rendészettudomány, amelyet néhány évvel ezelőtt az MTA is elismert, mint önálló tudományágat (09 01 07). Ha csak az elmúlt néhány év történéseit nézzük, már akkor is bámulatos fejlődésnek lehetünk szemtanúi. A terület fejlődésének motorja az NKE Rendészettudományi Kara, ahol az egyetemmé válást követően rengeteg új tankönyv íródott, számos oktató szerzett tudományos fokozatot, doktori iskola került alapításra stb., ami mind azt mutatja, hogy a hazai rendészettudomány rendkívül virágzó szakaszában van, és joggal feltételezhető, hogy a bűnözésföldrajzzal való kapcsolata is szorosabbá válik majd. Ezt jelzi többek között, hogy már megjelentek az erre irányuló első, ígéretesnek tűnő törekvések is (TIHANYI M. 2014).

Az MTA által elismert önálló tudományágak (diszciplínák) között jelenleg nem szerepel a bűnözésföldrajz, ami tulajdonképpen teljesen elfogadható még ezen interdiszciplínát szívügyének tekintő kutatók számára is. Mi lehet akkor a bűnözésföldrajz, ha nem önálló tudományág? A bűnözésföldrajz jelenleg – a fentiekben említett és valószínűsített későbbi szorosabb rendészettudományi és kriminalisztikai kapcsolódás ellenére is – egy a társadalomföldrajz és kriminológia között álló kutatási terület. Az ilyen határtudományokat nevezzük tudományágak közötti interdiszciplínának. Az interdiszciplínákkal kapcsolatban elmondható, hogy a társadalmi, gazdasági, környezeti fejlődés következtében az egyes tudományágak is tovább fejlődtek (differenciálódtak), „a különböző diszciplínák átlépik egymás láthatatlan határait, és kölcsönösen megtermékenyítik egymást, esetenként valóban új diszciplínákat hozva létre” (LIPTÁK A. 1999), másrészt „a korábban homogénnek vélt diszciplínák olyan mértékben differenciálódnak, hogy vizsgálati módszereikben, terminológiájukban esetenként távolabb kerülnek egymástól, mint például a heterogénnek tartott diszciplínák szubdiszciplínái” (GARAI L. 1999). Jelen esetben a társadalomföldrajz és kriminológia lépték át „láthatatlan határukat, s termékenyítették meg egymást”, aminek közös gyermeke a bűnözésföldrajz.

Hazánkban kissé megkétszerezve ismerték fel az interdiszciplinaritás fontosságát, akadémiai körökben is csak az 1990-es években kezdődött erről érdemi vita (MÉSZÁROS R. 2014). Az pedig még a jövő kérdése, hogy a bűnözésföldrajz esetleg évtizedek múlva válhat-e multidiszciplínává, azaz olyan tudományággá, amely MÉSZÁROS R. (2014) szerint „abban különbözik az interdiszciplinaritástól, hogy a megoldandó feladat (tudományos probléma, projekt) bonyolultsága oly mértékű, hogy a sikeres megoldáshoz sokirányú (multi) megközelítésre, megértésre van szükség. Erre több tudományterület képviselőiből érdemes összeállítani egy – a kutatás előrehaladtával esetenként változó összetételű és létszámú – csapatot.” De válhat netán transzdiszciplínává is, amiről MÉSZÁROS R. (2014) – ENYEDI GY. (2001) gondolatait is idézve – így ír: „Egyre inkább gyakorlattá válik a tudományos világban – már a társadalomtudományokban is –, hogy egy-egy jelentős, vagy globális kérdés feltárására, megoldására ún. transzdiszciplínáris tudásláncok jönnek létre. ENYEDI szerint a transzdiszciplinaritást éppen az jellemzi, hogy a diszciplínáris határokon kívül keresi magát a problémát, ily módon a megoldás módszereit is. A transzdiszciplinaritás egymástól távolabb álló tudományterületek együttműködését szorgalmazza, s nemcsak a megszokott, a rutinszerű határterületi tudományos kapcsolatokat.”

Akárhogy is alakul a bűnözésföldrajz jövője, azt mindenképp szem előtt kell tartanunk, nem mehetünk el a tudományos életben tapasztalható azon tendencia mellett, hogy az egyes klasszikus tudományágak tudáskészlete mind jobban összekapcsolódik, és ezáltal új tudományágak jönnek létre (MÉSZÁROS R. 2014).

Összefoglalás

Jelen tanulmány bemutatta az ismertebb hazai és külföldi kutatók álláspontját a bűnözésföldrajz tudománybeli elhelyezkedésével kapcsolatban. Ennek során megállapítást nyert, hogy három álláspont helyezkedik „szembe” egymással, a geográfiai, a kriminológiai és a vegyes. A németországi kutatók többsége a kriminológia részének tartja a területet (akárcsak a hazai kriminológusok többsége is), ami részben abból adódik, hogy ott elsősorban kriminológusok művelik a bűnözésföldrajzot. A hazai kutatók többsége viszont a „vegyes” álláspontot képviseli, vagyis a bűnözésföldrajz a földrajztudomány és a kriminológia között álló tudományterület, mivel mindkét területből felhasznál kutatási módszereket, tudományelméleti elveket, fogalmakat stb. Ugyancsak a „középút” jellemzi a brit és a francia bűnözésföldrajzot. Minkét országban a kriminológusok és a geográfusok egyaránt foglalkoznak a területtel, és a hazainál jóval szélesebb spektrumú kutatásokat végeznek.

A nemzetközi kitekintést követően megállapítható, hogy a bűnözés térbeli, földrajzi megközelítésű elemzésének szükségességét mindenhol felismerték, a különbözőség elsősorban a kutatások intenzitásában, illetve a kutatásokat végző területek különbözőségében figyelhető meg.

A tanulmány elhelyezte a bűnözésföldrajzot az MTA új tudományági nomenklatúrájában, melynek során megállapította, hogy jelenleg a társadalomföldrajzzal és kriminológiával a legszorosabb az interdiszciplína kapcsolata. A szerző véleménye szerint azonban reális esély van arra is, hogy hosszú évek múltán ugyan, de a bűnözésföldrajz a kriminalisztikával és a rendészettudománnyal is szorosabb kapcsolatba kerüljön. Ennek egyik záloga a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karának dinamikus fejlődése lehet, ahol az elmúlt néhány évben megfigyelhető volt, hogy a rendészettudomány nyitott számos más tudományterület felé is, amelyek a rendészettudomány erősödését és fejlődését eredményezték.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* kiemelt projekt keretében működtetett Egyed István Posztdoktori Program keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

MÁTYÁS SZABOLCS

NKE RK Kriminálisztikai Intézet, Bűnügyi Stratégiai Tanszék, Budapest
matyas.szabolcs@uni-nke.hu

IRODALOM

- BAUER A. 2006: Géographie de la France criminelle. – Odile Jacob. 279 p.
DÁVID L. – MOLNÁR I. – BUJDOSÓ Z. – DERESKEY A. 2007: Biztonság, terrorizmus, turizmus. – Gazdálkodás 51. 20. különszám. pp. 161–166.

- DENNIS, R.–CLOUT, H. 1980: A social geography of England and Wales. – Pergamon Press, Oxford. 208 p.
- ERDEI G. 2013: A bűnözésföldrajz helye a földrajztudományban. – *Hadtudományi Szemle* 6. 4. pp. 78–83.
- GARAI L. 1999: Az interdiszciplinaritásról és halmazott hátrányairól. – *Magyar Tudomány* 44. 3. pp. 339–346.
- HELLMER, J. 1972: Kriminalitätsatlas der Bundesrepublik Deutschland und West-Berlins. Ein Beitrag zur Kriminalgeographie. Schriftenreihe des Bundeskriminalamtes, Bundeskriminalamt, Wiesbaden. pp. 13–39.; 81–85.
- HEROLD, H. 1977: Die Bedeutung der Kriminalgeographie für die polizeiliche Praxis. *Kriminalistik* 7. pp. 289–296.
- KEREZSI K. 2003: A kriminológiai és a büntetőpolitika kapcsolata. *Kriminológiai tanulmányok* 40. pp. 121–159.
- KOBOLKA I.–KOVÁCSICS F. 2004: EU csatlakozásunk biztonságföldrajzi kérdései. – *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* 3. pp. 53–61.
- KOBOLKA I.–SALLAI J. 2008: Budapest kriminálgeográfiája 1960–1985. között. – *Katonai Biztonsági Hivatal Szakmai Szemle* 3. pp. 89–105.
- KOVÁCS Z. 1989: A bűnözésföldrajz lehetőségei hazánkban. – *Műhely* 9. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 11 p.
- LIPTÁK A. 1999: Szóbeli előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémián
- MÁTYÁS SZ. 2008: A bűnözésföldrajz hazai fejlődése. – *Rendőr* 2008/3-4. pp. 35–37.
- MÁTYÁS SZ. 2011: A Debreceni Rendőrkapitányság kriminálgeográfiai analízise. – *Doktori (PhD) értekezés.* Debreceni Egyetem, Debrecen. 160 p.
- MÁTYÁS SZ. 2017: Elmélkedés a bűnözésföldrajz elnevezése kapcsán. – *Belügyi Szemle* 65. 9. pp. 115–123.
- MÉSZÁROS R. 2014: Az interdiszciplinaritás néhány földrajzi összefüggése. – *Földrajzi közlemények* 128. 4. pp. 335–340.
- PISKÓTI-KOVÁCS ZS. 2014: A bűnözésföldrajz modern irányzatainak alkalmazási lehetőségei különböző területi szinteken. – *Doktori (PhD) értekezés.* Miskolci Egyetem, Miskolc. 170 p.
- PÖDÖR A. 2007: A térinformatika alkalmazásának elvi lehetőségei az önkormányzati bűnmegelőzési stratégia kialakításában. – In: MÁRKUS B.–SZEPES A.–ENGLER P.–JANCSÓ T. (szerk.): *Földméréstől a geoinformatikáig: 45 éves a GEO.* Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar, Székesfehérvár. pp. 275–286.
- ROLFES, M. 2003: Sicherheit und Kriminalität in deutschen Städten. Über die Schwierigkeiten, ein soziales Phänomen räumlich zu fixieren. – *Berichte zur deutschen Landeskunde* 77. 4. pp. 329–348.
- SCHWIND, H. D. 2000: Raumstruktur und Kriminalität (Kriminalgeographie). - In: Schwind, H. D.: *Kriminologie: Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen.* Kriminalistik Verlag, Heidelberg, pp. 289–307.
- TIHANYI M. 2014: Városok problémái. – In: KORINEK L. (szerk.): *Értekezések a rendszetről.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. pp. 151–173.
- TÓTH A. 2007: A bűnözés térbeli aspektusainak szociálgeográfiai vizsgálata Hajdú-Bihar megyében. – *Doktori (PhD) értekezés.* Debreceni Egyetem, Debrecen. 188+53 p.
- VÁRI V. 2015: A bűnüldözés relatív hatékonysága és a rendőrség. – *Doktori (PhD) értekezés.* Miskolci Egyetem, Miskolc, 352 p.

<https://www.geog.cam.ac.uk/research/projects/crimedisorder> (letöltés ideje: 2018. január 30.)

http://doc.hubsante.org/doc_num.php?explnum_id=4263 (letöltés ideje: 2018. január 30.)

<https://orbi.uliege.be/handle/2268/175325> (letöltés ideje: 2018. január 30.)

<http://www.atiss-secure.fr/fichiers/police.pdf> (letöltés ideje: 2018. január 30.)

http://mta.hu/mta_hirei/ki-hova-tartozik-elkeszult-az-uj-tudomanyagi-besorolas-106818 (letöltés: 2016. 11. 14.)

AZ EURÓPÁN KÍVÜLI VILÁGBÓL ÉRKEZŐ KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

VARGA GYÖRGY

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS FROM THE NON-EUROPEAN WORLD
TO THE VISEGRAD COUNTRIES

Abstract

Investigating foreign direct investments (FDI) flows has become important due to the globalisation of the world economy. Analyses on FDI gained even more attention in the Visegrad countries as a result of the transition to a market economy. My study focuses on the EU membership period of these countries as accession brought about significant changes in investment policies and economic trends. Moreover, the world economy went through a serious crisis in these years, which had an effect on IFDI in the Visegrad countries as well. As a result, these countries are drawing more and more attention to the non-European world in their foreign economy policies and strategies.

On basis of related literature I begin this paper with an overview of the main theoretical aspects of FDI and the limits to working with international FDI statistics. Second, I review official documents of the V4 countries on foreign investment to reveal why non-European relations have become so important for these countries. Third, I analyse official IFDI stock data from the OECD database in order to identify the main non-European partners and outline the main patterns and trends of FDI inflow from the non-European world to V4 countries.

Keywords: FDI, Visegrad countries, non-European world

Bevezetés

A világgazdaság egyre összetettebbé válásával a nemzetközi gazdasági áramlások vizsgálata is egyre népszerűbb kutatási területté válik. A visegrádi országokban – tekintettel arra, hogy a piacgazdasági átmenet során korábban nem látott mértékben bővült a beáramló működőtőke állománya – különösen a nemzetközi működőtőke-áramlások alakulása iránt nagy az érdeklődés. Ezekben az országokban, elsősorban a 2008-as gazdasági válságot követően, hangsúlyossá vált az Európán kívüli gazdasági kapcsolatok bővítése, a vonatkozó tanulmányok jelentős része pedig ennek megfelelően egy-egy nem európai országgal, térséggel lebonyolított beruházások alakulásával foglalkozik. A témához kötődő munkák azonban számos térbeli vonatkozásuk ellenére döntően gazdaságtudományi hátterűek (lásd ÉLTETŐ A. 2014; DE CASTRO, T. – HNÁT, P. 2017), így gyakran figyelmen kívül maradnak olyan kérdések (például adott jelenség különböző földrajzi léptékeken történő vizsgálata), amelyekkel elsősorban a gazdaságföldrajz tud hozzájárulni a kutatásokhoz. A gazdaságföldrajzi szempontú megközelítés nehézsége leginkább az áramlások lokalizálásában rejlik, ami egyaránt jelentkezik a beruházások származási helyének, illetve az adott ország területére érkező beruházások pontos megvalósulási helyének megállapításakor.

Jelen tanulmányomban a visegrádi országok és az Európán kívüli világ közötti működőtőke-áramlások alakulását tekintem át a V4-ek európai uniói tagságának időszakára fókuszálva. Ennek során először a működőtőke-beruházásokkal kapcsolatos főbb elméleteket és a statisztikai adatok elemzési korlátait mutatom be, majd a visegrádi országok szakpolitikai dokumentumainak értékelését követően az elérhető statisztikai adatok alapján vázolom a vizsgált időszak trendjeit, illetve azonosítom a legfőbb Európán kívüli partnereket.

Elméletek a működőtőke-áramlásokról

A működőtőke-áramlásokkal kapcsolatban számos tudományos elmélet született, főként a 20. század második felétől kezdődően. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az 1970-es évek eleje korszakhatárként értelmezhető a világgazdaság, illetve a tőkeáramlások történetében: a nemzetközi tőkeáramlások volumene és jelentősége ezt követően növekedett meg jelentősen. Ennek hátterében számos tényező áll, például a Bretton Woods-i monetáris rendszer válsága és a gyarmati rendszerek felbomlása, amelyek megváltoztatták a válalatok nemzetközi tevékenységének feltételeit; továbbá a műszaki-technológiai változások, amelyek megkönnyítették az országhatárokon átívelő, több telephelyen zajló termelést (SZANYI M. 1997).

A kapcsolódó elméletek gyakran egymásnak is ellentmondanak bizonyos mértékig, amiben feltehetőleg annak is szerepe van, hogy a nemzetközi szakirodalomban az *FDI-nek* (*foreign direct investment*), amelynek magyar fordításai közül a külföldi működőtőke beruházást használom a tanulmányban, nincs általánosan elfogadott definíciója. A külföldi működőtőke-beruházást leginkább olyan beruházásként definiálhatjuk, amelyet egy adott országhoz köthető szereplő, általában egy adott ország gazdasági érdekességébe tartozó vállalat egy másik országban hajt végre. A működőtőke-beruházás célja, hogy a beruházó tartós érdekeltséget szerezzen a fogadó („host”) vállalatban (BANDELJ, N. 2008). A mérhetőség (például a tartós érdekeltség meghatározása) érdekében a különböző nemzetközi szervezetek (IMF, UNCTAD, OECD) FDI-meghatározásait, amelyek alapvető elemeikben megegyeznek, tekintik irányadónak a témával foglalkozó kutatók.

A működőtőke-áramlásokkal foglalkozó korai elméletek jellemzően a nemzetközi kereskedelem létrejöttének magyarázatára is gyakran használt *neoklasszikus közgazdaságtani elméletet*, a Ricardo-i komparatív előnyök elméletét vették alapul. A folyamatokat meglehetősen leegyszerűsítő elmélet azonban nem bizonyult megfelelőnek a tőkeáramlásokkal kapcsolatban, miként az egyre összetettebbé váló nemzetközi kereskedelem esetében sem.

A két gazdasági áramlás közötti összefüggésről azonban szintén születtek neoklasszikus elméletek. Ezek alap gondolata az volt, hogy a termelési tényezők áramlása révén a szabad piacgazdaság mindig az egyensúlyi állapot felé tart (ezekről lásd GYURIS F. 2014a). Az egyik legkorábbi, ebbe a gondolati körbe illeszkedő koncepció a tőkeáramlás és a kereskedelem közötti összefüggésről ROBERT MUNDELL, kanadai közgazdász elmélete (MUNDELL, R. 1957), amely szerint a tőkeáramlás és a termékek áramlása egymás helyettesítői. Mundell elméletét vette alapul két japán közgazdász Kyoshi Kojima és Terutomo Ozawa (KOJIMA, K.–OZAWA, T. 1984), akik azt állapították meg, hogy a nemzetközi működőtőke-áramlások a komparatív hátrányokon alapszanak, szemben a nemzetközi kereskedelemmel, amely a komparatív előnyökön nyugszik. Ez azt jelenti, hogy egy adott országból akkor nő meg a működőtőke-áramlás egy másik ország felé, ha egy adott termék termelésében komparatív hátránnyal rendelkezik a másik országhoz képest (DENISIA, V. 2010).

A működőtőke-áramlásokat magyarázó neoklasszikus külkereskedelem-elméleti modellek közös vonása, hogy elemzési alapegységeik a nemzetállamok. Jellemzően az országokat veszik elemzési keretül a nemzetközi kereskedelmet és a működőtőke-áramlásokat vizsgáló *világrendszer- és függőségelméletek* is. Ezek azonban koncepcionális hátterüket tekintve eltérnek a neoklasszikus elméletektől, mert kiindulási alapjuk a kapitalizmus kritikája. A gazdaságföldrajz számára azért is lényegesek, mert a tőkeáramlás létrejöttének magyarázata mellett elsősorban a globális területi egyenlőtlenségek és azok változásának okait igyekeznek feltárni (ezekről lásd GYURIS F. 2014a).

A gazdasági szakirodalomban az egyes nemzetállamokat középpontba állító *makroökonomiai modellek* mellett az egyes vállalatok viselkedésével foglalkozó *mikroökonomiai modelleket* különítik el. Továbbá egy harmadik csoportot is megkülönböztetnek, amelyek elméletei általában inkább a mikroökonomiai modellekhez állnak közelebb, de ezek a *mikro- és makroökonomiai szempontokat egyaránt figyelembe vevő modellek* (DUNNING, J. H.–LUNDAN, S. M. 2008).

Utóbbiak közül a legnépszerűbb és leginkább elterjedt koncepció JOHN H. DUNNING nevéhez fűződik, aki korábbi elméletek elemeinek felhasználásával alkotta meg az 1970-es évek végén az eklektikus vagy másként *OLI-paradigmának* hívott modelljét. Dunning szerint egy adott multinacionális vállalat külföldi termelésének mértékét, földrajzi és ágazati összetételét három tényező határozza meg, amelyek további változókból tevődnek össze. Az első tényezőt a beruházni szándékozó vállalat saját kompetitív előnyei jelentik (ownership advantages), például a más vállalatokhoz képest hatékonyabb vállalatirányítás. Ezek azok a tényezők, amelyek révén a beruházó vállalat előnyben van más vállalatokhoz, különösen azon piac vállalataihoz képest, ahová beruházni szeretne. A második tényezőt a potenciális beruházás célterületére vonatkozó előnyök jelentik (locational advantages), például az ottani, más országokhoz képest stabilabb politikai rendszer; a harmadik tényezőt pedig az úgynevezett internalizációs előnyök (internalization advantages) (DUNNING, J. H. 2000). Internalizációs előnyről akkor beszélünk, ha egy vállalat kifejlesztett egy terméket, eljárást és azt nem kívánja másik vállalatnak átadni. Az internalizációs előnyök tehát valójában az abból fakadó pótlólagos költséget kompenzálják, hogy a beruházó vállalat közvetlen megjelenés mellett dönt a piacon vegyes vállalat létrehozása helyett (SCHOTTNER K. 2009).

A fenti elméletek alapján is látszik, hogy a működőtőke-áramlás a globális gazdaság rendkívül komplex jelensége, és lényegében lehetetlen valamennyi formáját egyetlen modellbe foglalni. Ez a komplexitás a nemzetközi tőkeáramlások egyre bonyolultabbá válásával csak fokozódik, ami tovább nehezíti a téma elemzését.

A működőtőke-áramlások vizsgálata

A nemzetközi működőtőke-áramlásokkal foglalkozó tanulmányok kétféle módszerre támaszkodnak attól függően, hogy a nemzetállamok vagy a vállalatok képezik az elemzés alapegységeit. A nemzetállamokra összpontosító vizsgálatokban a vizsgált ország(ok) *fizetésimérleg-statisztikája*, illetve azon alapuló nemzetközi statisztikai adatbázisok adatai képezik az elemzés tárgyát, míg a vállalatokat alapul vevő munkák általában esettanulmányok értékelését, interjúk és kérdőíves felmérések elemzését végzik. A leggyakoribb azonban, hogy a két módszert valamilyen módon ötvözni próbálják a tanulmányok.

Kutatásom fókuszában a viseigrádi országok működőtőke-áramlásainak vizsgálata áll, emiatt elsősorban az egyes országok fizetésimérleg-statisztikáin alapuló *OECD-adatbázis* FDI-adatait elemzem. Ezt az adatbázist azért választottam, mert országok szerinti bontásban könnyen elérhetők benne az adatok 2015-ig, illetve Csehország, Lengyelország és Magyarország esetében 2014-re az adott országban lévő FDI-állomány mutatói nemcsak a közvetlen, hanem az úgynevezett végső származási ország szerint is rendelkezésre állnak.

A beruházások végső származási országánál azt az országot jelölik meg a statisztikákban, amelyhez köthető szereplők részesedése a beruházó vállalatban meghaladja az 50%-ot (OECD. é.n.b). Ha például a beruházás közvetlenül Szingapúrból érkezik, de a beruházó vállalat 60%-ban egyesült államokbeli szereplők tulajdona, akkor a beruházás végső származási országa az USA, míg ha 51%-a szingapúri szereplő tulajdonában van, akkor a végső származási terület is Szingapúr. A tulajdonosi láncot addig fejtik vissza,

amíg megtalálják az első olyan vállalatot, amelyben azonos országhoz köthető szereplők tulajdonában van a vállalat több mint 50%-a. A beruházások végső származási helye szerint tehát pontosabb képet kaphatunk egy adott ország beruházásállományának partnerek szerinti megoszlásáról, mint a közvetlen származási helye szerint.

A nemzetközi működőtőke-áramlások statisztikai alapú vizsgálata a 2008-as gazdasági válságot követően nehezebbé vált. Ennek hátterében az áll, hogy a válság következtében a vállalatok egyre gyakrabban élnek olyan megoldásokkal, mint a vállalaton belüli hitelezés és átszervezés, hogy a válság során potenciálisan fellépő veszteséget csökkentsék, illetve a profitot maximalizálják, ami egyre inkább eltávolította az adatokat valós közgazdasági jelentésüktől (ANTALÓCZY K.–SASS M. 2014). A beruházások „valós” származási helyének megállapítását pedig leginkább a speciális célú vállalatokon, az off-shore területeken keresztül történő beruházások nehezítik.

Az elmúlt néhány évtizedben a statisztikák módszertanának változtatásával igyekeztek igazodni a világgazdasági folyamatok változásához a nemzetállami statisztikai adatközlő intézmények, amelyek többsége az IMF ajánlásainak megfelelően állítja össze statisztikáit. A módszertani változásokat azonban általában országonként eltérő időben vezették be, ami megnehezíti a hosszabb idősoros elemzések készítését. Mindez jelzi, hogy az FDI-statisztikák nem tekinthetők pontosnak, számos hibával terheltek, és legfeljebb csak a főbb tendenciák megállapítására alkalmasak (BEUGELSDIJK, S. et al. 2013). Még inkább igaz ez abban az esetben, ha az egyes országok, térségek, például a visegrádi országok és az Európán kívüli világ közötti beruházások alakulását elemezzük, mégpedig a beruházások „valós” származási helyének nehéz meghatározhatósága miatt.

A visegrádi országok Európán kívüli világ felé fordulása a szakpolitikák alapján

A Visegrádi Együttműködés létrejöttékor, 1991-ben a tagországok fő céljai között szerepelt, hogy elősegítsék a piacgazdaságba történő átmenetet és az európai integrációhoz való csatlakozást. Ezek a célok a működőtőke-áramlások szempontjából is fontosak voltak, és a *V4-országok 2004-es EU-csatlakozása* az Európán kívüli világgal folytatott működőtőke-áramlások alakulására és a vonatkozó szakpolitikákra is jelentős hatással volt.

A visegrádi országok, amelyek Lengyelországot leszámítva globális viszonylatban kisméretű belső piaccal rendelkeznek, részévé váltak a körülbelül 500 millió fős közös uniós piacnak. Ez ösztönzőleg hatott a beruházásokra, tekintettel arra, hogy itt a nyugat-európai tagállamokhoz képest továbbra is olcsóbban állt rendelkezésre szakképzett munkaerő. Leginkább ez az oka annak, hogy a *privatizáció tartalékainak kimerülése* és a *reálbérek növekedése* ellenére, amelyek a korábbi beruházások legfőbb motivációs tényezőit kezdték aláásni, tovább folytatódott a működőtőke beáramlása a térségbe (MEDVE-BÁLINT G. 2014). Érdemes azt is kiemelni, hogy az EU-hoz történő csatlakozás a beruházási kockázatot is csökkentette ezekben az országokban (IWASAKI, I.–SUGANUMA, K. 2009).

A visegrádi országokba irányuló beruházásokban fontos szerepet játszottak ezeknek az országoknak a beruházásösztönző eszközei is. Az európai uniós csatlakozás azonban az EU-ban érvényes szabályozások átvételét is maga után vonta, így a beruházásoknak nyújtott állami támogatásokat is meg kellett szüntetni, mivel az EU versenypolitikája értelmében azok torzítják a versenyt. Az EU-nak azonban az is célkitűzésesei között szerepel, hogy felzárkóztassa a kevésbé fejlett területeit, és ebből fakadóan vannak kivételek a versenypolitika tiltása alól. Adható állami támogatás, amennyiben annak hossza, intenzitása arányos a potenciális haszonnal; a Közösség érdekeit szolgálja és nem csak az adott

tagországet; nem ütközik más uniós szabályozással és mértéke megfelel az uniós feltételeknek (a támogatás maximális mértéke arányos az adott régió fejlettségi szintjével). Ezekről a kérdésekről a támogatás kapcsán az Európai Bizottság dönt (ALLEN&OVERY. 2011), és a döntés során meghatározók a politikai erőviszonyok.

A beruházáspolitikai azonban csak a Lisszaboni Szerződés 2009-es életbe lépését követően vált közösségi politikává, a közös kereskedelempolitika részeként. Azt megelőzően a beruházási szabályok kialakítása elsősorban a tagállamok hatáskörébe tartozott, igaz az Európai Bizottság egyre inkább próbálta kiterjeszteni az uniós hatáskört. A közös kereskedelempolitika részeként is maradt azonban némi mozgástere a tagállamoknak a működőtőke-beruházásokat érintő szakpolitikákkal kapcsolatban. A tagállamoknak van például bizonyos ráhatása a közös kereskedelempolitikára azáltal, hogy a jogalkotásban részt vesz az Európai Parlament, a Bizottság és a Tanács. Utóbbiban pedig valamennyi tagállam képviselteti magát az adott szakpolitikai területen, ebben az esetben a kereskedelempolitikáért felelős minisztere által. A Tanács többnyire minősített többséggel határoz, de olyan esetek is vannak, amikor egyhangú döntésre van szükség (Lendület HPOPS Kutatócsoport 2016).

A közös kereskedelempolitika kizárólagos uniós hatásköre alól kivételek is léteznek. Ezek közül a V4-ek és az Európán kívüli világ viszonylatában a legfontosabb, hogy nem korlátozottak harmadik állam felé a tagállamok promóciós lehetőségei, amennyiben azok a működőtőke-import növelésére irányulnak. Az egyes országok a promóciót általában tagállami szakosított intézményeken és ügynökségeken keresztül valósítják meg, számos eszköz segítségével (szakmai tanácsadás, termékmarketing, információs szolgáltatások, országimázs-formálás) (LENDÜLET HPOPS KUTATÓCSOPORT. 2016).

A visegrádi országok szakpolitikai dokumentumai is alapvetően az említett kivételekhez igazodnak. Az Európán kívüli világ felé fordulás hangsúlyosan csak a 2008-as gazdasági válságot követően jelent meg bennük. A válság során ugyanis, amely az Európai Uniót különösen súlyosan érintette, a V4-ek megtapasztalták, hogy milyen következményekkel jár az európai uniós piacoktól való nagyfokú függés. Ez a függés abból fakad, hogy a térségbe áramló beruházások döntő része az EU fejlettebb országaiból és főként az exportorientált gazdasági ágazatokba, például az autópárba érkezett, ami nagyfokú világgazdasági kitettséghez, egyben az exportpiacok gazdasági ingadozásainak való kiszolgáltatottsághoz vezetett (MEDVE-BÁLINT G. 2014). Ez elsősorban a válság során vált érzékelhetővé és ennek következtében irányult rá a figyelem az Európán kívüli világra (KUGIEL, P. 2016).

Bizonyos nem-európai gazdaságok felértékelődésében fontos szerepet játszott ezeknek a térségeknek a dinamikus gazdasági növekedése is, amely különösen a válság során vált nyilvánvalóvá. A *világgazdaság átrendeződése* pedig a működőtőke-áramlások vonatkozásában is érzékelhető. A fejlett országok mellett, amelyekből a beruházások döntő része érkezett a 20. század folyamán, és amelyek – különösen a 1960-as és az 1980-as évek között – a globális beruházások fő célterületei is voltak, a fejlődő országok is egyre jelentősebb szerepet játszanak a nemzetközi tőkeáramlásokban. 2014-ben a globális működőtőke-beruházások 55%-a már utóbbiakba érkezett. Igaz, 2015-ben ez az arány 43%-ra csökkent, aminek a fejlett országok működőtőke-beruházásainak dinamikusabb bővülése az oka (UNCTAD, 2016). 2014-ben még Kína volt a legfőbb fogadóország, de a 2015. évi első féléves adatok alapján a legtöbb működő tőke ekkor már Indiába áramlott.

2000-ben a globális működőtőke-beruházások kevesebb mint 10%-a származott a fejlődő országokból, míg 2014-re már 35%-uk, amelynek felét a Kínából (Hongkonggal együtt) érkező beruházások tették ki (POON, J.–RIGBY, D. L. 2017). 2015-ben a globális kihelyezett működőtőke 15 %-a Kínából származott. Ennek egy jelentős része azonban valószínűleg a kínai beruházók Hongkongon keresztül történő hazai beruházása. A visegrádi országokban a Kína felé irányuló figyelem 2008 utáni növekedésében annak is fontos

szerpe van, hogy a kínai beruházók a globális válságot követően hirtelen kezdtek kilépni a világpiacon (erről lásd GYURIS F. 2017).

A visegrádi országok szakpolitikai dokumentumaiban a működőtőke-áramlások kérdésköre a külkereskedelemhez képest kevésbé jelenik meg hangsúlyosan. Ez amellett, hogy a beruházáspolitikai uniós szinten is a közös kereskedelempolitika része, feltehetően abból is fakad, hogy ezeknek a szakpolitikai anyagoknak a létrejöttében fontos szerepe volt a különböző politikai érdekeknek. Az Európán kívüli világ felé fordulás propagálása és a „Keleti Nyitáshoz” hasonló programok meghirdetése felfogható a politikai identitásképzésre, illetve az EU-val szemben szkeptikus szavazók megszólítására alkalmas politikai diskurzusként (az ehhez hasonló politikai diskurzusok mechanizmusát a területi egyenlőtlenségek példáján mutatja be GYURIS F. 2014a). A működőtőke-áramlások esetében azonban nehezebb meghatározni olyan egyszerű és világos, a nemzetgazdaság szempontjából egyértelműen pozitívnak mondható célokat, mint amilyen az export növelése a külkereskedelem esetében.

A szakpolitikai dokumentumokkal kapcsolatban összességében elmondható, hogy megjelenik bennük az Európán kívüli világ országaival történő beruházási, gazdasági kapcsolatok élénkítésének (ezáltal a gazdasági kapcsolatok földrajzi diverzifikálásának) igénye, azonban a földrajzi diverzifikáció célja elsősorban a kereskedelemmel, főként az exporttal kapcsolatban fogalmazódik meg. A működőtőke-áramlásokkal kapcsolatban inkább az a szándék jelenik meg, hogy a magasabb hozzáadott-értékű ágazatokba igyekezzenek beruházásokat vonzani a visegrádi országok. Ez azért vált fontossá, mert a 2000-es években egyre nyilvánvalóbbá vált bizonyos nemzetközi vállalatok kivonulása és áttelepülése miatt, hogy a térségbe irányuló beruházásokat az 1990-es évektől eltérően már nem lehet az olcsó munkaerőre alapozni. Ebben a tekintetben ugyanis a V4-ek már hátrányba kerültek a keleti országokhoz, különösen Kínához képest. Ennek következtében vált népszerűvé az az elgondolás ezekben az országokban, hogy az alacsony hozzáadott-értéket termelő vállalatok kivonulása mindaddig nem okoz problémát, amíg magasabb hozzáadott-értéket termelő vállalatok érkeznek a helyükre (SZENT-IVÁNYI B. 2017).

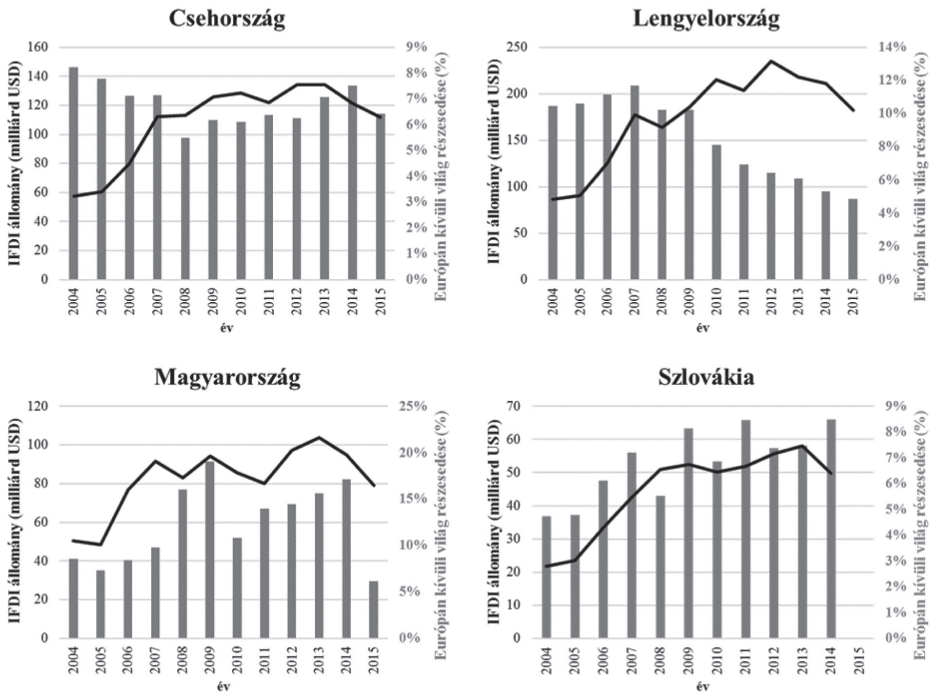
A visegrádi országok Európán kívülről érkező FDI-állománya

A működőtőke-áramlások kapcsán a beáramlást elemzem részletesen, mert a visegrádi országokba érkező működőtőke (IFDI) lényegesen jelentősebb az onnan kihelyezett működőtőkénél (OFDI). A kihelyezett működőtőke alakulásával foglalkozó tanulmányok (ANTALÓCZY K. et al. 2014; RADLO, M.-J.–SASS M. 2012) ráadásul megállapítják, hogy a visegrádi országokból kihelyezett tőke döntő része néhány nagyvállalathoz kötődik és többnyire a szomszédos országokba irányul, miközben az Európán kívüli OFDI-állomány kevésbé jelentős.

Az FDI-vel kapcsolatban az általam használt OECD-adatbázisból elérhetőek stock (állomány), flow (áramlás) és income (jövedelmi) adatok. Az elemzésekben döntően az előbbi két típust szokták vizsgálni. Az FDI jövedelmi adatok arra vonatkoznak, hogy a beruházó (vállalat) mennyi jövedelmet tudott termelni adott időszak alatt. Ezt azonban inkább csak rövid időszakot átfogó gazdasági elemzésekhez használják, mert szoros kapcsolatot mutat a stock adatokkal, viszont a beruházásállomány folyamatos változása miatt annak jövedelmezősége nehezen összevethető korábbi évekkkel (OECD, 2008). A flow adatok az adott időszakban bekövetkezett működőtőke-áramlásokat, míg a stock adatok (az OECD adatbázisában „FDI position”) az adott időpillanatban – IFDI esetében az adott országban – beruházott működő tőke teljes készletét jelenti. Az elemzést a stock adatok alapján

végeztem, mert azokra kisebb hatással vannak a különböző átszervezések, vállalaton belüli hitelezések; ezáltal alkalmasabbak a hosszabb távú elemzésekhez.

A teljes IFDI-állomány a 2004-es EU-csatlakozást követően egészen napjainkig hasonlóan alakult valamennyi visegrádi országban (*1. ábra*). Jelentős különbség leginkább a menyiségek tekintetében mutatkozik. 2004-et (illetve Magyarországon 2005-öt) követően a 2008-as gazdasági válságig mindegyik országban jelentősen emelkedett az IFDI állománya. Ennek hátterében leginkább az európai uniós csatlakozás áll, amely ösztönzőleg hatott a beruházókra, köztük az Európán kívüliekre is: Csehországot leszámítva mindegyik visegrádi országban nőtt az Európán kívüli világ részesedése az IFDI-állományból.

1. ábra Az IFDI-állomány és az Európán kívüli világból való részesedése a visegrádi országokban 2004 és 2015 között
 Forrás: OECD adatai alapján

Figure 1 IFDI-stock (left axis, in billion USD) and the share of investment from the non-European world (right axis, %) in Visegrad countries between 2004 and 2015. Source: Based on OECD data

Az IFDI-állomány dinamikus növekedésének időszaka a 2008-as gazdasági válsággal lezárult, és később az Eurózána válsága is negatívan érintette az alakulását. Az efféle csökkenésnek több oka is lehet. A legegyszerűbb magyarázat, hogy tőke kivonás történik, adott (leány)vállalat például megszünteti a tevékenységét, amelynek előidézésében a gazdasági válságnak fontos szerepe lehet. Szintén okozhatja az állománycsökkenést, ha egy vállalat átszervezi leányvállalatainak rendszerét, vagy az adott országban működő leányvállalatából hitelez egy másik országban lévőre. A visegrádi országokban feltehetően utóbbi is jellemző, tekintettel arra, hogy a globális centrum országai elsősorban a centrumban igyekeznek csökkenteni a gazdasági válság hatásait a félperiféria és a periféria országainak a terhére. Ez egy tipikus esete annak, amit David Harvey brit-amerikai marxista geográfus „spatial fix”-nek nevez (HARVEY, D. 1982; erről magyar nyelven: GYURIS F. 2014b).

A 2008-as gazdasági válságtól kezdődően fokozatosan elterjedtek a krízis hatásainak mérséklését segítő eszközök (átszervezések, vállalaton belüli hitelezések), amelyek egyre inkább eltávolították a külföldi közvetlen működőtőke-beruházások statisztikáit valós közgazdasági jelentésüktől. Ennek következtében tovább nehezedett az országok egymás közötti működőtőke-áramlásainak a vizsgálata az FDI statisztikákon keresztül (ANTALÓCZY K. – SASS M. 2014). Ezt figyelembe véve kerestem választ arra a kérdésre, hogy az Európán kívüli világból mely országok, térségek tekinthetők a legjelentősebb beruházóknak a visegrádi országokban. Táblázatban ábrázoltam (*1. táblázat*), hogy 2004-ben és 2014-ben mely

1. táblázat – Table 1

A visegrádi országok IFDI állományának 10 legfőbb Európán kívüli partnere közvetlen származási hely szerint 2004-ben és 2014-ben. (Dólt betűvel az off-shore területeket ZOROMÉ, A. (2007) alapján, félkövér betűkkel pedig azokat emeltem ki, amelyek az adott évben mind a négy országban a legfőbb 10 partner között szerepeltek.) *Forrás:* OECD adatai alapján

The top 10 non-European sources of IFDI-stock (immediate investors) in Visegrad countries in 2004 and 2014 (Off-shore territories, defined according to ZOROMÉ, A. (2007),

are written in italics. Bold letters indicate countries belonging to the top 10 partners of all Visegrad countries in the given year.) *Source:* Based on OECD data

Csehország		Lengyelország	
2004	2014	2004	2014
1 USA	USA	USA	USA
2 Japán	Dél-Korea	Dél-Korea	Japán
3 Kanada	Japán	Japán	Dél-Korea
4 Kajmán-szigetek	Kanada	Kanada	Kanada
5 Brit Virgin-szigetek	<i>Brit Virgin-szigetek</i>	<i>Szingapúr</i>	<i>Hongkong</i>
6 Seychelles	<i>Bahrein</i>	Izrael	Izrael
7 Malajzia	<i>Szingapúr</i>	Fülöp-szigetek	Dél-afrikai Köztársaság
8 Tajvan	<i>Kajmán-szigetek</i>	Kína	Kína
9 Holland Antillák	Thaiföld	India	<i>Brit Virgin-szigetek</i>
10 Izrael	India	Malajzia	Kuvait

Magyarország		Szlovákia	
2004	2014	2004	2014
1 USA	<i>Curaçao</i>	USA	Dél-Korea
2 Japán	USA	Dél-Korea	USA
3 Dél-Korea	Japán	Japán	Argentína
4 Kanada	Dél-Korea	<i>Panama</i>	<i>Szingapúr</i>
5 Brit Virgin-szigetek	<i>Mauritius</i>	Amerikai Virgin-szigetek	<i>Malajzia</i>
6 Izrael	Kanada	<i>Brit Virgin-szigetek</i>	Tajvan
7 Malajzia	<i>Szingapúr</i>	<i>Bermuda</i>	<i>Brit Virgin-szigetek</i>
8 Panama	<i>Hongkong</i>	<i>Szingapúr</i>	Japán
9 Bahama-szigetek	<i>Bermuda</i>	Malajzia	Kína
10 Hongkong	<i>Kajmán-szigetek</i>	Tajvan	Kanada

Európán kívüli országok, területek részesedése volt a legmagasabb a V4-ek IFDI- állományából. 2014-et azért választottam, mert ez a legutolsó olyan év, amelyben mind a négy visegrádi országra elérhető adatok országonkénti bontásban, sőt Szlovákia kivételével a beáramló beruházások végső származási helye szerint is. A sorrend felállítását azokra a területi egységekre végeztem el, amelyekre közöltek adatokat (az országos szintnél magasabb területi egységek, illetve a regionális integrációk adatait nem vettem számításba).

A visegrádi országokba Európán kívülről érkező beruházások fő forrásterületei rendkívül erősen koncentrálnak a földrajzi térben. Ezek a beruházások a közvetlen és a végső származási hely alapján is, elsősorban az USA-hoz, illetve az Európán kívüli világ fejlettebb országaihoz (Japán, Kanada, Dél-Korea, Izrael) köthetők (2. ábra). Magyarország esetében az Európán kívüli állomány 48%-át, míg Csehország és Lengyelország esetében több mint 60%-át az USA adta 2014-ben.

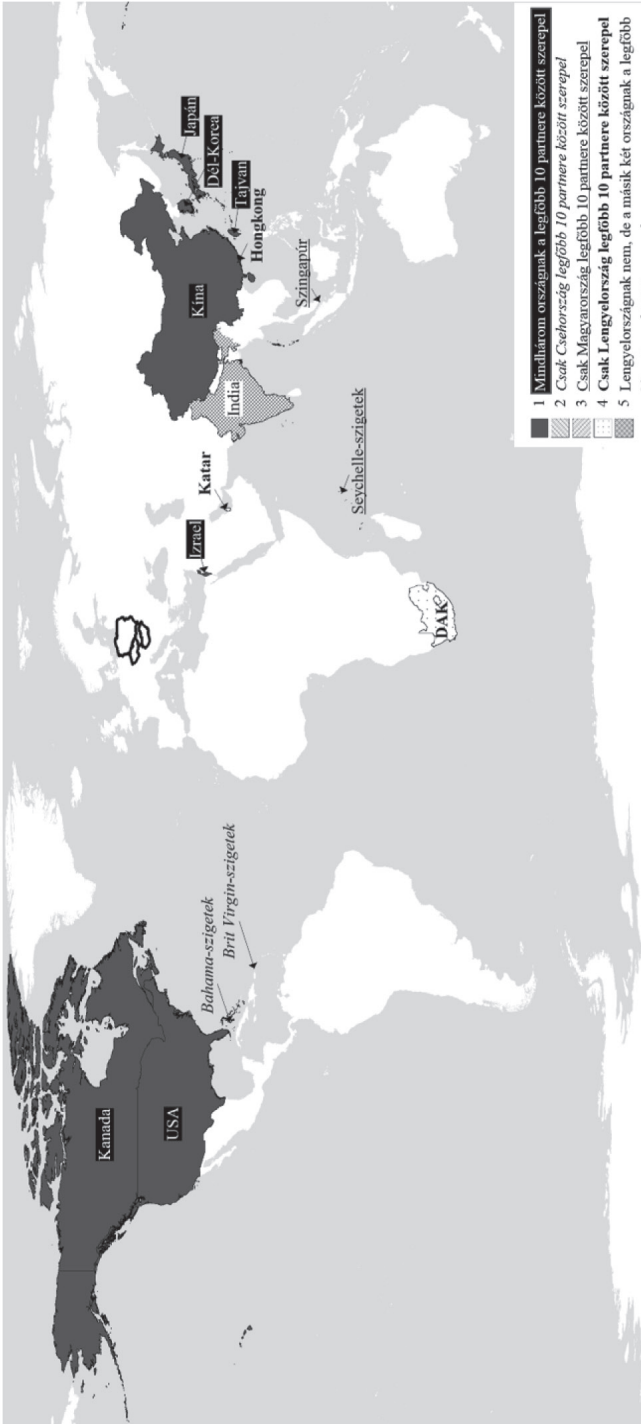
A beruházások végső származási helye szerint az Európán kívüli világ részesedése lényegesen magasabb, mint a közvetlen származási helye szerint. A különbség Csehország esetében több mint másfélszeres (7,5%–13,1%), Magyarország esetében több mint kétszeres (17,1%–39,9%), Lengyelország esetében pedig közel négyszeres (5,3%–19,1%). Szlovákia esetében hasonló következtetésre juthatunk, ha összevetjük a közvetlen származási hely szerinti adatot (8,5%) a szlovákiai beruházási ügynökség honlapjáról elérhető statisztikákkal, amelyek a sikeres beruházási projektek származási ország szerinti bontását mutatják (az Európán kívüli projektek aránya 34%) (SARIO 2016).

Ennek háttérben az áll, hogy *számos beruházó kedvező adózási feltételeket biztosító európai országokon (főként Hollandián, Luxemburgon) keresztül ruház be a térségbe.* Feltehetően a veszteségcsökkentő eszközök alkalmazásának elterjedése is szerepet játszik abban, hogy a legfőbb Európán kívüli partnerek között a nem off-shore fejlődő országok szerepe nagyobb a beruházások végső származási helye szerint, mint a közvetlen származási helye alapján. Az Európán kívüli fejlődő országok ugyanis a fejlettebb országokhoz képest később, csak a 2000-es évek során váltak jelentős tőkekihelyezővé, amikor ezekben az országokban először halmozódott fel jóval több tőke, mint amennyit érdemi haszonnal otthon be lehetett ruházni. Ilyenkor a hazai beruházók jelentős részben a külvilág, a nemzetközi piacok felé fordultak (Kína esetét lásd GYURIS F. 2017). A 2000-es években pedig már jelentősebb szerepe volt az off-shore területek biztosította előnyök kihasználásának.

A kedvező adózási feltételeket kínáló off-shore területeken keresztül történő beruházások vonzerejét mutatja továbbá a visegrádi országokban is megfigyelhető *roundtripping* jelensége. A statisztikák alapján Csehország az 5., Lengyelország a 7., Magyarország a 20. legjelentősebb származási országa volt a saját területére érkező beruházásoknak 2014-ben. Ez alapján is megállapítható, hogy a jövőben mindenképpen kívánatos lenne a beruházások végső származási helye szerinti adatkör bővülése, mert az alapján pontosabb képet kaphatnánk a nemzetközi tőkeáramlások rendszeréről.

Összefoglalás

A visegrádi országok EU-s csatlakozása ösztönzőleg hatott a térségbe történő beruházásokra és lényeges változásokat hozott a szakpolitikai keretrendszer szempontjából is. A 2008-as gazdasági válság kibontakozásáig jelentősen bővült ezeknek az országoknak az IFDI-állománya. A válságot követően azonban már nem jellemző a korábbi időszakhoz hasonló mértékű bővülés, ráadásul egyre jobban elterjedtek például a vállalaton belüli hitelezések, átszervezések, ami megnehezíti az országok közötti FDI-áramlások fizetési-mérleg-statisztikákon alapuló értelmezését. A beruházások végső származási helyének

2. ábra Lengyelország, Magyarország és Magyarország 10 legfőbb Európán kívüli partnere a beruházások végső származási helye alapján, 2014.

1–Mindhárom országnak a legfőbb 10 partnere között szerepel; 2–Csak Csehország legfőbb 10 partnere között szerepel; 3–Csak Magyarország legfőbb 10 partnere között szerepel; 4–Csak Lengyelország legfőbb 10 partnere között szerepel; 5–Lengyelországnak nem, de a másik két országnak a legfőbb 10 partnere között szerepel.

Forrás: OECD adatai alapján

Figure 2 The top 10 non-European sources of IFDI (ultimate investors) in Czechnia, Poland and Hungary in 2014.

1–Belonging to the top 10 partners in all three countries; 2–Belonging to the top 10 partners only in Czechnia; 3–Belonging to the top 10 partners only in Hungary; 4–Belonging to the top 10 partners in both Czechnia and Hungary but not in Poland.

Source: Based on OECD data

adatai alapján, amelyek még csak kevés országra és néhány évre érhetőek el, pontosabb kép vázolható fel, mint a közvetlen származási hely szerint. Ennek az adatkörnek a bővülése amiatt is fontos volna, hogy a működőtőke-áramlásokkal kapcsolatban keletkezett számos elmélet közül a nemzetállamokat elemzési keretűl vevők is tesztelhetők legyenek.

A válság következtében kezdett el fokozódni az Európán kívüli világ felé irányuló figyelem a visegrádi országokban. A szakpolitikai dokumentumok alapján megállapítható – leginkább a külkereskedelem vonatkozásában –, hogy ilyen irányban igyekeznek bővíteni és földrajzilag diverzifikálni külgazdasági kapcsolataikat a V4-ek. Az OECD adatbázisából elérhető adatok alapján azonban az állapítható meg, hogy az Európán kívülről érkező FDI-állomány rendkívül koncentrált földrajzilag, a legfőbb beruházó az USA és néhány más fejlett ország. A partneri kört tekintve tehát nem tapasztalható nagymértékű változás a V4-ek uniós csatlakozása óta.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Köszönettel tartozom GYURIS Ferencnek a tanulmány korábbi változatához fűzött fontos megjegyzéseiért.

VARGA GYÖRGY

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
gyorgy.varga.21@gmail.com

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLEN&OVERY. 2011: <http://www.allenovery.com/SiteCollectionDocuments/Foreign%20direct%20investment%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe.PDF> (utolsó letöltés: 2017. 09. 01.)
- ANTALÓCZY K. et al. 2014: Hazai cégek határon túli befektetései: feltörekvő magyar multinacionális vállalatok. *Külgazdaság* 58. 11–12. pp. 5–29.
- ANTALÓCZY K.–SASS M. 2014: Tükör által homályosan. A külföldi közvetlentőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. – *Külgazdaság* 58. 7–8. pp. 30–57.
- BANDELJ, N. 2008: From communists to foreign capitalists. The social foundations of foreign direct investment in Postsocialist Europe. – Princeton University Press, Princeton. 303 p.
- BEUGELSDIJK, S. et al. 2013: *International Economics and Business – Nations and Firms in the Global Economy.* – Cambridge University Press, Cambridge. 498 p.
- DE CASTRO, T.–HNÁT, P. 2017: Czech FDI performance: between global value chains and domestic reforms. In: SZENT-IVÁNYI B. (ed.). 2017: *Foreign direct investment in Central and Eastern Europe – post-crisis perspectives.* – Palgrave Macmillan, Chambridge. pp. 51–75.
- DENISIA, V. 2010: Foreign direct investment theories: An overview of the main FDI theories. – *European Journal of Interdisciplinary Studies* 9. 2. pp. 104–110.
- DUNNING, J. H. 2000: The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. – *International Business Review* 9. 2. pp. 163–190.
- DUNNING, J. H.–LUNDAN, S. M. (eds.) 2008: *Multinational Enterprises and the Global Economy.* – MPG Books, Bodmin. 920 p.
- ÉLTETŐ A. 2014: *Trade and investment: economic relations between Central and Eastern European and Latin American countries – EU–LAC Foundation, Hamburg.* 46 p.
- GYURIS F. 2014a: *The Political Discourse of Spatial Disparities: Geographical Inequalities Between Science and Propaganda.* – Springer, Chambridge. 381 p.
- GYURIS F. 2014b: Az egyenlőtlen földrajzi fejlődés koncepciója. – *Földrajzi Közlemények* 138. 4. pp. 293–305.
- GYURIS F. 2017: A kínai gazdasági csoda okai és korlátai. – *Földrajzi Közlemények* 141. 3. pp. 275–287.
- HARVEY, D. 1982: *The limits to capital.* – Blackwell, Oxford. 478 p.

- IWASAKI, I.–SUGANUMA, K. 2009: EU enlargement and foreign direct investment into transition economies revisited. – *Transnational Corporations* 18. 3. pp. 27–58.
- KOJIMA, K.–OZAWA, T. 1984: Micro and macro-economic models of foreign direct investment: Toward a synthesis. – *Hitotsubashi Journal of Economics* 25. 1. pp. 1–20.
- KUGIEL, P. (ed.) 2016: V4 Goes Global: Exploring Opportunities and Obstacles in the Visegrad Countries' Cooperation with Brazil, India, China and South Africa. – The Polish Institute of International Affairs, Warsaw. 89 p.
- Lendület HPOPS Kutatócsoport 2016: A tagállamok mozgásteret az Európai Unió közös kereskedelempolitikájában. – Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. 63 p.
- MEDVE-BÁLINT G. 2014: The role of EU in shaping FDI flows to East Central Europe. – *Journal of Common Market Studies* 52. 1. pp. 35–51.
- MUNDELL, R. 1957: International trade and factory mobility. – *The American Economic Review* 47. 3. pp. 321–335.
- OECD 2008: OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition. OECD, Paris. 254 p.
- OECD (é.n.a): <http://stats.oecd.org/> (utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 24.)
- OECD (é.n.b): <https://www.oecd.org/daf/inv/FDI-statistics-explanatory-notes.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 09. 24.)
- POON, J.–RIGBY, D. L. 2017: *International Trade: The Basics*. – Routledge, Abingdon. 210 p.
- RADLO, M. J.–SASS M. (2012): Outward foreign direct investments and emerging multinational companies from Central and Eastern Europe. – *Eastern European Economics* 50. 2. pp. 5–21.
- SARIO 2016: *Why Slovakia*. – Slovak Investment and Trade Development Agency, Bratislava. 12 p.
- SCHOTTNER K. 2009: *Az Amerikai Egyesült Államok külföldi működőtőke-exportjának területi szerveződése 1966-tól 2007-ig* (doktori értekezés). ELTE Földtudományi Doktori Iskola, Budapest. 156 p.
- SZANYI M. 1997: Elmélet és gyakorlat a nemzetközi működőtőke-áramlás vizsgálatában. – *Közgazdasági Szemle* 44. 6. pp. 488–508.
- SZENT-IVÁNYI B. 2017: Conclusions: prospects for FDI-led development in a post-crisis World. In: SZENT-IVÁNYI B. (ed.). 2017: *Foreign direct investment in Central and Eastern Europe – post-crisis perspectives*. – Palgrave Macmillan, Chambridge. pp. 241–257.
- UNCTAD 2016: *World Investment Report 2016 – Investor nationality: Policy challenges*. – United Nations, Geneva. 232 p.

FESZTIVÁLLÁTOGATÁSI SZOKÁSOK A FISHING ON ORFŰ FESZTIVÁLON

OROSZI VIKTOR GYÖRGY – GONDA TIBOR – MÁTÉ ANDREA

QUANTIFYING THE PREFERENCES AND CONSUMER BEHAVIOR OF VISITORS
AT THE FISHING ON ORFŰ MUSIC FESTIVAL

Abstract

The Fishing on Orfű (FOO) festival started as a funny jamboree in 2008, and it was organised for the tenth time in 2017. The event that develops year after years in content has reached the limits to its growth as regards the number of visitors (25,000) and sold out all tickets since 2014. The festival is held in June every year and determines to a large extent the tourism sector of Orfű. A questionnaire survey using a sample of more than 1,000 respondents was carried out by the students of the University of Pécs in June 2015. The findings of the research concerning visitors of the FOO have been published previously. In this paper the focus is on consumer behaviour and the preferences of revellers. Visitors are mainly yuppies coming from Pest (33.9%) and Baranya (24.2%) counties. Only one-third of the visitors attended the event for the first time and 54% of them declared their intent to return beyond the duration of the festival. The tourism of Orfű developed significantly, primarily as a result of the festival; nevertheless, it became more vulnerable since tourism turnover reduced in months other than June. However, 80% of tourists have agreed that good location contributes to the success of the festival. The event has also been able to significantly improve the reputation of Orfű and to shape its image. One of the most important tasks of the destination is to reach festival participants with modern marketing tools at other times of the year in order to increase the number of returning visitors and spill over for the tourism economy based on the positive image of the settlement.

Keywords: Orfű, Southern Transdanubia, festival tourism, seasonality

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben számos vizsgálat igazolta, hogy a hazai turizmusban a kulturális turizmus az egyik legdinamikusabban fejlődő terület, és a belföldi utazásokat igénybe vevők több mint 90%-ánál vagy elsődleges célként, vagy kiegészítő motivációként megjelenik a kulturális turizmus (RÁTZ T. 2008).

A fesztiválturizmus a kulturális turizmus része. Ezt támasztja alá az UNWTO és a nemzetközi turisztikai hivatalokat tömörítő európai szervezet (European Travel Commission) 2004-ben lefolytatott, átfogó kulturális turisztikai kutatása.

„A WTO-ETC ezen tanulmánya meglehetősen leegyszerűsített definícióját fogalmazta meg a kulturális turizmusnak: kulturális látóvalók felkeresése..., amelynek célja az új információk és élmények szerzése a kulturális szükségletek kielégítésére” (SULYOK J. 2005).

A Magyar Fesztivál Szövetség definíciója alapján „fesztiválnak nevezhető minden olyan – egy vagy több téma köré szerveződő, rendszeresen megrendezésre kerülő, egy vagy több helyszínen történő, meghirdetett programmal rendelkező kulturális, művészeti, gasztronómiai, sport vagy egyéb – eseménysorozat, amelynek célja, hogy közönsége részére kiemelten színvonalas, érték közvetítő, minőségi, ismereteket is bővítő és egyben szórakoztató, szabadidős közösségi élményt nyújtson” (SULYOK J. – SZIVA I. 2009). A kulturális, művészeti vagy éppen gasztronómiai értékek közvetítése a fesztiválok segítségével különösen fontos a vidéki területek tradícióinak megőrzése szempontjából is.

A fesztiválok népszerűségének növekedése, a fesztivállátogatási szokások tömegessé válása az elmúlt két évtized eredménye. Az Európai Bizottság 2009. évi Eurobarometer felmérése már külön utazási motivációként nevezi meg a fesztivállátogatást. A felmérés során az európai utazók 5%-a nevezte meg a fesztiválokat mint elsődleges motivációt az úti cél megválasztásában. A fesztiválok iránti érdeklődés a közép-európai országokban az európai átlag feletti: a felmérés eredménye Magyarországon 8,3%, Szlovákiában 7,6%, Romániában pedig 7,3% volt (SULYOK J. – SZIVA I. 2009). A magyar lakosság körében végzett egyik vizsgálat szerint a megkérdezettek 12,5%-a egészen biztos volt abban, hogy a következő év során felkeres legalább egy fesztivált (M.Á.S.T. Piac- és Közvéleménykutató Kft. 2007).

A fesztiválok csoportosítása igen sokféle lehet. HUNYADI Zs. és munkatársai fesztivál-szervezők és más szakértők megkérdezésre alapozva 35 kategóriát különítettek el, ebből a legnépesebb csoport a komolyzenei fesztivál kategória volt (HUNYADI Zs. et al. 2006). Később SMITH M. (2009) témájuk alapján kilenc csoportból álló tipológiát említ: karneválok, művészeti fesztiválok, zenei fesztiválok, gasztronómiai és borfesztiválok, vallási fesztiválok, cirkuszok, sportrendezvények, megarendezvények és kulturális nagyrendezvények. Témájukon kívül a fesztiválok funkció, műfaj, népszerűség, vonzaskörzet, motivációs szint, időtartam, szervezés, életgörbe és periodicitás alapján is csoportosíthatók (KUNDI V. 2012a). Eszerint megkülönböztethetünk például elsődleges vagy másodlagos motivációt jelentő és csupán kiegészítő programot biztosító eseményeket. Vonzaskörzetük alapján pedig a 60 km-nél távolabbról is látogatókat vonzó rendezvények a lokális mellett már turisztikai jelentőségűeknek tekinthetők. A legismertebb hazai zenei fesztiválok (*1. táblázat*) igen sok látogatót vonzanak, de a kisebb látogatottságúak is jelentős hatást gyakorolhatnak egy-egy település gazdaságára, ismertségére (RUTH, T. 2010). A BalatonSound, a Fishing on Orfű (továbbiakban FOO), az O.Z.O.R.A fesztivál vagy az EFOTT (Egyetemisták és Főiskolások Országos Turisztikai Találkozója) esetében a látogatók száma több tízszeresen meghaladja Zamárdi, Orfű, Igar és Velence lakónépességének számát (*1. táblázat*). A klasszikus ifjúsági zenei fesztiválok közül a legrégebbi hagyománnyal a Szegedi Ifjúsági Napok (SZIN) rendelkezik, míg több rendezvény nemzetközi elismerést is szerzett az elmúlt évtizedben.

A kulturális programokkal is bővített fesztiválok, színvonalas rendezvények jelentősen hozzájárulnak az adott helyszín turisztikai vonzerejének növekedéséhez. „A fesztiválok imázsfomáló hatása vitathatatlan, gazdasági hatásairól is számos – jellemzően egy-egy fesztivált vizsgáló – kutatás áll rendelkezésre” (SULYOK J. – SZIVA I. 2009). Jelen tanulmányunkban is egy konkrét fesztivált a 2017-ben tizedik alkalommal megrendezésre került Fishing on Orfű-t elemezzük, ami véleményünk szerint azon túl, hogy pozitív irányba mozdtítja el a településről alkotott benyomást, gazdasági életére és turizmusának más területeire is jelentős hatást gyakorol. A FOO rendezvény sikere és tíz éves töretlen népszerűsége is visszaigazolja a magyar lakosság átlagon felüli fesztiválozási hangulatát, valamint azt, hogy sikerült a turisztikai keresletben olyan szegmenst találniuk, akik számára ez a rendezvény az élményszerzés és a kulturális szükséglet kielégítésnek vonzó formája.

Könnnyűzenei fesztiválok turisztikai szempontú vizsgálata hazánkban

A hazai fesztiválok turisztikai szempontú vizsgálata az ezredforduló után néhány évvel vett lendületet. Az első átfogó kutatást az NKA 2004-ben készítette a hazai fesztiválokkal kapcsolatban; a 230 fesztiválszervezővel készült interjúk eredményeit 2006-ban publikálták (HUNYADI Zs. et al. 2006). A Magyar Turizmus Zrt. megbízásából 2006 decemberében készült 1000 mintás, nemre, korra és településtípusra reprezentatív felmérés a hazai lakosság fesztivállátogatási szokásairól (M.Á.S.T. Piac- és Közvéleménykutató Kft. 2007).

I. táblázat – Table 1

A legismertebb hazai zenei fesztiválok látogatottsága és elismerései alapításuk éve szerint (Médiamegjelenések és a www.fesztivalregisztracio.hu adatai alapján saját szerkesztés)
 The location, history, visitor numbers
 and awards of the most famous youth music festivals in Hungary from 1967 to 2017
 (Source: news of online media portals and www.fesztivalregisztracio.hu, by authors)

Fesztivál	Ala- pítás	Helyszín	Látoga- tottság, ezer fő (év)	Ezer lakosra jutó látoga- tók száma*	Díjak
SZIN	1967, majd 2003	Szeged	90 (2015)	536	2011: Zöld Fesztivál Díj; 2009: Greener Festival Award
EFOTT	1975	változó (2015– 2017 Velence)	103,5 (2015)	18 908	
Rockmaraton	1990	Dunaújváros (1999-ig Szekszárd, 2014-ig Pécs)	35 (2015)	722	
Sziget Fesztivál	1993	Budapest	496 (2016)	287	2012 és 2014: Best Major Festival – Festival Awards Europe
VOLT Fesztivál	1993	Sopron	148 (2016)	2 444	
EastFest (Mezőtúri Sör- és Rockfesztivál, 1998-tól Wanted, 2003–2006 WAN2, 2007-2008 BalaTONE néven)	1993	Mezőtúr	40 (2015)	2 284	
FEZEN	1996	Székesfehérvár	40 (2016)	398	
O.Z.O.R.A Festival (2004-ig Solipse)	1999	Igar	20 (2015)	20 450	
Hegyalja Fesztivál	1999, 2013	Tokaj–Rakamaz	80 (2013)	8 806	Utoljára 2013-ban megrendezve
Campus Fesztivál (2008-ig Vekeri-tó Fesztivál)	2002	Debrecen	105 (2017)	497	
Veszprémfest	2004	Veszprém	28 (2016)	454	
Balaton Sound	2007	Zamárdi	154 (2017)	64 543	2012: Legjobb közepes méretű fesztivál – Festival Awards Europe Utoljára 2014-ben megrendezve
Pannónia Fesztivál	2007, 2014	Szántód (2011-ig Várpalota)	40 (2014)	71 429	
Fishing on Orfű	2008	Orfű	25 (2016)	25 589	
Bánkító Fesztivál	2009	Bánk	3,51 (2016)	5 459	
B.my.Lake	2012	Zamárdi	n. a.	n. a.	2013: Európa leg- jobb új fesztiválja - Festival Awards Europe

* A 2011. évi népszámlálás lakónépesség-adatai alapján.

A fesztiválok társadalmi és kulturális hatásának a vizsgálata azonban már meglehetősen komplex feladat. (KUNDI V. 2012b).

A Turizmus Bulletin 2009-ben egy számát szentelte a fesztiválok kérdéskörének. Ekkor publikáltak többek között a 15–25 éves korosztály fesztivállátogatási szokásait elemző kutatást (SIJA M.–SAUERMANN P. 2009). Ezek alapján a fiatalabb generáció 56%-a vett már részt valamilyen fesztiválon és 22,1%-uk rendszeres látogatója ilyen rendezvényeknek. A Sziget Fesztivált a megkérdezetteknek 92%-a ismerte, de a VOLT (85,7%), a Balaton Sound (78,2%) és a Hegyalja Fesztivál (71,4%) ismertsége is igen magas volt. A sorban következő EFOTT-ot csupán 41,8%-uk (igaz, a diplomások 83,3%-a), a Rockmaratont 29%-uk és a SZIN-t 22,3%-uk ismerte.

A hazai könnyűzenei fesztiválok közül eddig a Sziget, a VOLT és a Balaton Sound (INDRA D. 2009), valamint a debreceni Campus Fesztivál (BÁCSNÉ BÁBA É. 2014) alaposabb turisztikai vizsgálatára került sor.

Alkalmazott módszerek

Kutatásunk során többek között arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a FOO milyen mértékben mutatkozik meg Orfű vendégforgalmában. Vizsgáltuk, hogy elsősorban mi határozza meg a látogatók utazási döntését, hogyan alakul költésük, illetve mi a véleményük a fesztiválhoz kapcsolódó szolgáltatásokról. Végül pedig felmértük, hogy a fesztiválon töltött idő alatt pozitív vagy negatív kép alakult ki bennük Orfűvel és az eseménnyel kapcsolatban, továbbá, hogy milyen a visszatérési hajlandóságuk, ami a település sikerességét nagymértékben befolyásolhatja.

Feltevésünk szerint a FOO jelentős mértékben hozzájárul Orfű pozitív imázsához és vendégforgalmának növekedéséhez. A látogatók nem csupán a közismert szervezők és a fellépők, hanem nagymértékben a helyszín miatt is döntenek a részvétel mellett. A fesztiválózóik máskor is nagy számban visszatérnek Orfűre, ezzel hozzájárulnak az elő- és utószezon forgalmának növekedéséhez is. A résztvevők költési hajlandósága a más hazai zenei fesztiválokon tapasztaltaknál (INDRA D. 2009; BÁCSNÉ BÁBA É. 2014) alacsonyabb, ez azonban nem csupán a fesztivál területén realizálódik, hanem jelentős mértékben vesznek igénybe egyéb szolgáltatásokat is.

Kutatásunk során áttekintettük az Orfű turizmusát az elmúlt években leginkább befolyásoló tényezőket, valamint a legjelentősebb magyarországi könnyűzenei fesztiválokat, azok látogatottsági adatait, a hozzájuk kapcsolódó turisztikai vizsgálatokat (GONDA T. et al. 2015).

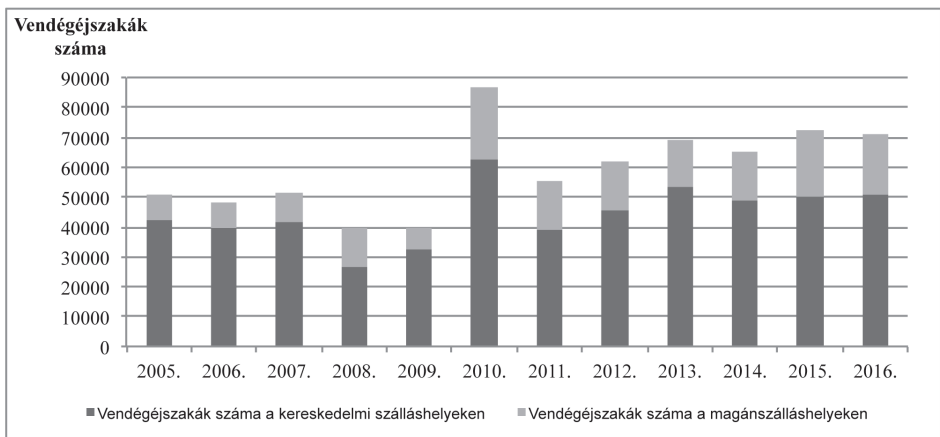
A 2004–2016 közötti időszakra vonatkozóan felmértük a turisztikai kínálat és kereslet alapvető mutatóinak alakulását abból a célból, hogy kimutatható-e a 2008-ban útjára indult és évek óta telt házas FOO hatása Orfű turisztikai forgalmában. Ehhez a KSH területi statisztikáit és az Orfűi Turisztikai Egyesület adatait használtuk fel. Ezen túlmenően a 2015. évi FOO alkalmával a látogatók véleményét kérdőívek és kérdezőbiztosok segítségével révén tudakoltuk meg. A kérdőív főként zárt, ezen belül is elsősorban szelektív típusú kérdéseket tartalmazott, ami olyan számszerű információk nyerését tette lehetővé számunkra, mint amilyen például a költési hajlandóság. Az adatfelvétel során több ízben használtunk Likert skála típusú kérdéseket a célcsoport szubjektív véleményének, illetve attitűdjének megismeréséhez. Összesen 18 kérdéskör keretében 39 kérdést tettünk fel a fesztivállátogatóknak a fesztivál bejáratánál és területén. A kérdőív kitöltését kérdezőbiztosok (a PTE Illyés Gyula Szakkollégium hallgatói) segítették. A válaszok alapján átfogó elemzést tudunk készíteni a FOO rendezvény vendégkörének fogyasztási szokásairól, véleményéről. Ezek egy részét mutatjuk be jelen tanulmányban. A vizsgálat során 1048 kérdőív kitöl-

tésére került sor, ezek közül 998 bizonyult értékelhetőnek. A kiértékelt kérdőívek száma napi bontásban az alábbiak szerint alakult: szerda 217, csütörtök 272, péntek 254, szombat 255. A négy nap elemzéséből aggregált mutatókat képeztünk, ami tanulmányunk alapja.

Orfű turizmusa

Orfű a Dél-Dunántúl meghatározó turisztikai célpontja, amelynek lakónépessége a 2011. évi népszámlálási adatok szerint 977 fő. A kereskedelmi és az egyéb szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák alapján – Pécs és Harkány után – Bikallal versenyez a dobogó harmadik fokáért a régióban.

Turisztikai vonzerejét a Mecsek, valamint az 1960-as években kialakított, négy vízfelületből álló tórendszer és a köré kiépült turisztikai infra- és szuprastruktúra jelenti. Az 1980-as és 90-es évek dinamikus fejlődését és kiváló eredményeit követően az ezredfordulón a település turizmusának fejlődése megtorpant, majd visszaesett. 2003-ban az Orfűi-tavat, míg 2007-ben a Pécsi-tavat kikutorták és DDOP pályázati támogatással partrendezés történt. A mérsékelt vízutánpótlás miatt azonban abban az évben nem sikerült a vízszintet visszaállítani, ami kagylópusztulást okozott és technikai okokból a strandfürdő sem üzemelhetett. Ennek ellenére 2007-ben még az előző évekhez hasonló turisztikai forgalmat bonyolított le a község. A problémák inkább a következő szezonban éreztették hatásukat, vélhetően a 2008–2009. évi gazdasági válság negatív turisztikai hatásaival karöltve. A 2008-as mélypontot követően azonban – számos tényező szerencsés egybeesésének köszönhetően – a turizmus új lendületet kapott, és a vendégforgalom összességében növekedési pályára állt Orfűn (1. ábra).

1. ábra A vendégéjszakák számának alakulása Orfűn 2005–2016 között. Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

Figure 1 Changes of guest nights in Orfű between 2005–2016.

Source: Hungarian Central Statistical Office, ed. by authors

Valamely turisztikai fogadóterület helyzetét komplex folyamatok befolyásolják (JÓNÁSBERKI, M. et al. 2012). Orfű esetében az alábbiak érdemelnek kiemelését:

- az Orfű Turisztikai Egyesület megalakulása és aktív tevékenysége (2008);
- a régióban elsőként megkezdte munkáját a helyi TDM szervezet (2010);
- az EU-pályázatoknak köszönhetően megújult turisztikai termékstruktúra (Aquapark, Orfű–Pécs kerékpárút stb.);

- új marketingstratégia és marketingmenedzsment gyakorlat;
- 2008 óta minden év júniusában megrendezik a Fishing on Orfű Fesztivált, ami 2014 óta teltházas volt.

Mindezek elősegítették, hogy Orfű jól megkülönböztethető turisztikai márkává váljon és imázsa folyamatosan javuljon, ami egy turisztikai fogadóterület szempontjából meghatározó jelentőségű (SPIGLER P. 2009). Ehhez természetesen a rendezvények, zenei fesztiválok is nagymértékben hozzájárulnak (RUTH, T. 2010). A fenti tényezők multiplikátor szerepe kétségtelen, azok egymástól nem függetleníthetők. A település idegenforgalmi alapadatainak részletesebb vizsgálata egyértelműen rávilágít a fesztivál fontosságára.

A kereskedelmi szálláshelyek száma 2008 óta 14-ről előbb 10-re csökkent, majd 2011 óta már 12 egység várja a turistákat, s összesen közel 1800 vendéget tudnak befogadni. A magán-szálláshelyek száma a 2000–2005 közötti időszak 190 körüli értékéről 2010-ig 130-ra csökkent, majd 2015-ig 160 körüli értékre erősödött, így kapacitásuk napjainkra már újra eléri az ezredfordulót követő évek nagyjából 1000 férőhelyes mennyiségét.

Mint láthattuk, az éves vendégforgalom 2008 óta összességében növekvő tendenciát mutat. A már említett okokból kiemelkedő éveknek számító 2010-es évtől eltekintve, a kereskedelmi szálláshelyeken 2013-ig nőtt, majd némileg visszaesett a forgalom. A magánszálláshelyeken pedig a 2005–2007 közötti időszak vendégforgalmának kétszerese körül stagnált 2011–2014 között, a 2015-ös év pedig kiemelkedő eredményt produkált. A magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2005–2007 között valamivel több mint ötfede (20,1–22,1%-a) volt a kereskedelmi szálláshelyek forgalmának. míg a 2012–2014 közötti időszakban annak harmadát (30,3–36,0%), 2015-ben pedig nagyjából felét (44,2%) tette ki. A magánszálláshelyek szerepe tehát felértékelődött az összes vendégforgalmon belül, de még mindig kisebb a jelentőségük a kereskedelmi szálláshelyekhez képest (*1. ábra*). A külföldi vendégek aránya igen alacsonynak mondható Orfűn: míg 2011–2013 között 9–10% között alakult, addig 2016-ra fokozatosan 3,7%-ra csökkent.

A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalmának havi változásait tekintve egyértelműen látszik, hogy igen jelentős a szezonális Orfűn: a június hónap (a FOO megrendezésének ideje) forgalma kiugró értéket mutat. A vendégek számának 50,8%-át, a 2016. évi összes vendégéjszakának pedig 62,5%-át júniusban könyvelhették el a kereskedelmi szálláshelyeken. Ezzel szemben 2004 és 2007 között, azaz a FOO indulása előtt, a június hónap részesedése az évi összes vendégéjszakából csupán 15,8–16,8% között mozgott. 2015-ben például a másik két nyári hónaphoz képest is jóval jelentősebb volt a szerepe ennek a hónapnak a vendégek számát illetően. Ekkor ugyanis közel két és félszer több vendég (9026 fő) szállt meg Orfű kereskedelmi szálláshelyein, mint júliusban és augusztusban együttvéve (3704 fő), míg 2007-ben a júniusi forgalom még csupán harmadát tette ki a július-augusztusnak. A helyzet 2016-ra némileg javult: a kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek száma júniusban csupán közel kétszerese (1,87) volt a július-augusztusi együttes vendégforgalomnak. A novembertől márciusig terjedő időszokról pedig az mindennél szemléletesebb képet mutat, hogy kereskedelmi szálláshelyeken a vendégek száma havonta 150 fő alatt marad. A szezonalitást egyébként jól tükrözi az üzemelő szálláshelyek száma is. Míg májustól szeptemberig, a főszezonban 10–12 kereskedelmi szálláshely várja a vendégeket, addig az év többi részében kevesebb, mint felük üzemel.

A FOO indulását megelőző évet, 2007-et bázisévnek tekintettük és táblázatba rendeztük a havi vendégforgalmi adatokat (*2. táblázat*), amelyben a vendégek számának két-, illetve háromszoros növekedését a sötétebb, míg (felére, illetve harmadára) csökkenését a világosabb árnyalatok jelzik. A vendégek számának változását áprilistól októberig csökkenés jellemzi. (Az év többi részére vonatkozóan – 2009 óta, adatvédelmi okokból – nem kerültek feltüntetésre a pontos adatok a KSH adatbázisában, így azokat a hónapokat nem

vizsgáltuk.) A tavaszi és őszi hónapokban sok esetben kevesebb, mint felére, 2012 októberében, illetve 2016 áprilisában pedig kevesebb, mint a harmadára mérséklődött. A vendégek száma leginkább áprilisban és októberben csökkent, bár az utóbbi elég hullámzó értékekkel jellemezhető. A csökkenő tendencia alól csupán a június hónap kivétel, ekkor a vendégforgalom 2009-től folyamatosan emelkedett. Az első két évben kevesebb, majd 2011–2012-ben már több mint kétszeresére, 2013–2016 között pedig több mint háromszorosára emelkedett.

2. táblázat – Table 2

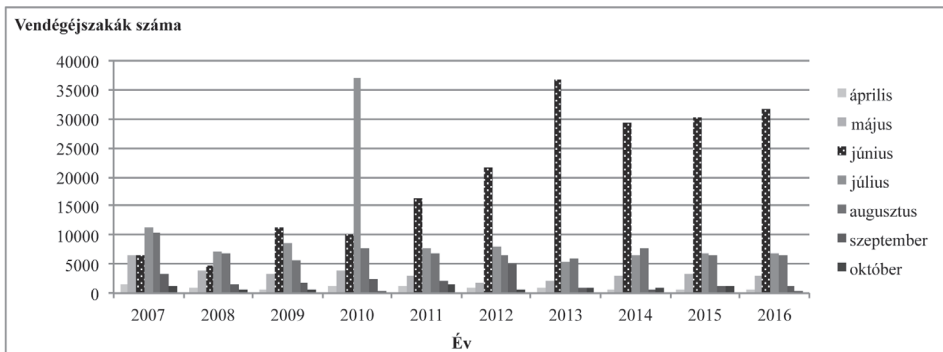
A vendégek számának havi változása (áprilistól októberig) az orfűi kereskedelmi szálláshelyeken – 2007-hez, a fesztivált megelőző bázisához viszonyítva (KSH-adatok alapján saját szerkesztés)

Monthly changes of guest numbers between 2008–2016 related to 2007 as the year before launching the Fishing on Orfű festival

(Source: Hungarian Central Statistical Office, ed. by authors)

Hónap	Év										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
IV.	1	0,87	0,37	0,70	0,58	0,37	0,39	0,38	0,43	0,28	
V.	1	0,60	0,52	0,63	0,45	0,39	0,39	0,56	0,57	0,58	
VI.	1	0,88	1,54	1,41	2,33	2,43	3,66	3,18	3,38	3,35	
VII.	1	0,79	0,67	2,71	0,79	0,89	0,47	0,58	0,61	0,91	
VIII.	1	0,87	0,62	0,65	0,75	0,68	0,52	0,68	0,71	0,80	
IX.	1	0,65	0,92	0,83	0,95	1,46	0,46	0,51	0,65	0,90	
X.	1	0,53	0,59	0,47	1,07	0,24	0,42	0,41	1,19	0,34	

A vendégéjszakák havi adatait illetően elmondható, hogy 2004 és 2015 között legnagyobb mértékben az augusztus, majd a május és a július hónapok vendégéjszakáinak száma csökkent Orfűn. Grafikonon ábrázolva az adatokat, szintén jól érzékelhetőek az egyes hónapok közötti különbségek és az elmúlt évtized havi változásai (2. ábra). Érdeemes megnézni a 2010. év általános trendtől eltérő, kiugró júliusi vendégforgalmát, ami annak volt köszönhető, hogy a FOO júniusi megrendezését követően egy másik nagy zenei feszt

2. ábra A vendégéjszakák havi változása Orfű kereskedelmi szálláshelyein 2004–2015 között.

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

Figure 2 Monthly changes of guest nights at the commercial accommodations of Orfű between 2004–2015 from April to October. Source: Hungarian Central Statistical Office, ed. by authors

tívál, az EFOTT (Egyetemisták és Főiskolások Országos Turisztikai Találkozója) zajlott Orfűn ebben a hónapban. Ez az esemény képes volt a FOO-nál nagyobb forgalmat generálni abban az évben és turisztikai hatása leginkább a FOO elmúlt évek teltházás forgalmával hasonlítható össze.

A tartózkodási időt tekintve is kiemelkedő eredményt hozott a 2010-es év, mind a kereskedelmi (3,6 vendégéjszaka), mind az egyéb, korábban magán szálláshelyek (5,9 éjszaka) körében (3. táblázat). Az üzleti célú egyéb szálláshelyek magasabb tartózkodási időt (3,3–3,5 éjszaka) tudtak realizálni, mint a kereskedelmi szálláshelyek (2,7–3,3 éjszaka), bár a vendégéjszakáknak csak az egyharmada jelenik meg az egyéb kategóriában. Az egyéb szálláshelyek esetében 2010 után inkább stagnálás figyelhető meg. A kereskedelmi szálláshelyeken az átlagos tartózkodási idő csak 2013-ban (3,5 éjszaka) közelítette meg a 2010-es szintet és azóta enyhe csökkenést mutat. Azonban az országos átlaghoz viszonyítva ezek a mutatók így is lényegesen kedvezőbbek. A külföldiek tartózkodási ideje átlagosan 1,6–2,4-szer több a belföldi vendégekéhez képest. A külföldiek tartózkodási ideje 5–7 vendégéjszaka között mozog; az utóbbi két évben számuk a magán szálláshelyeken volt magasabb és tartózkodási idejük is hosszabb. A belföldi vendégek inkább csak 3 éjszakát töltenek el Orfűn, viszont tartózkodási idejük sokkal kiegyensúlyozottabban alakult, mint a külföldieké (3. táblázat).

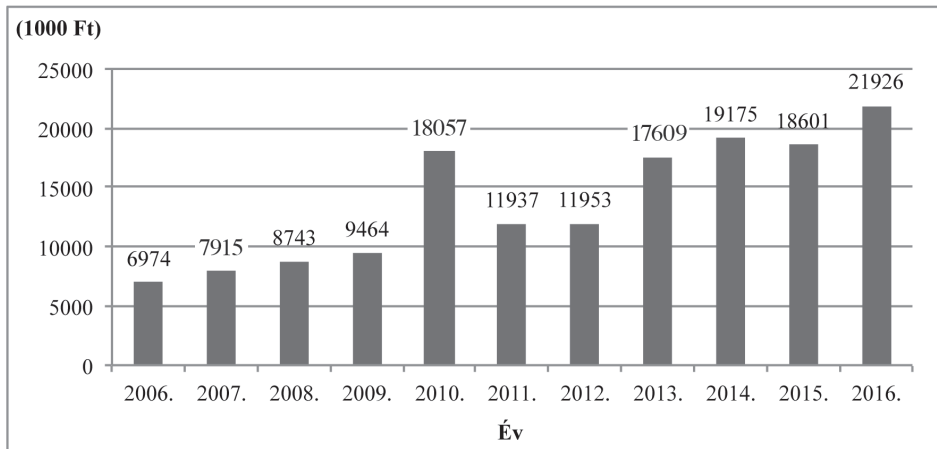
3. táblázat – Table 3

A tartózkodási idő alakulása Orfűn 2008–2016 között
(KSH-adatok alapján saját szerkesztés)
Yearly change in the duration of visitor's stay in Orfű, 2008–2016
(Source: Hungarian Central Statistical Office ed. by authors)

Év	Kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma			Üzleti célú egyéb (korábban magán-) szálláshelyek vendégforgalma		
	Külföldiek tartózkodási ideje	Belföldiek tartózkodási ideje	Átlagos tartózkodási idő	Külföldiek tartózkodási ideje	Belföldiek tartózkodási ideje	Átlagos tartózkodási idő
2008	7,3	2,2	2,3	5,8	3,0	3,2
2009	6,9	2,6	2,8	3,9	3,4	3,4
2010	6,6	3,4	3,6	9,4	5,8	5,9
2011	5,7	2,4	2,7	6,0	3,3	3,5
2012	6,0	2,9	3,1	5,3	3,2	3,5
2013	5,9	3,3	3,5	6,4	3,2	3,5
2014	7,0	3,0	3,2	5,4	3,1	3,4
2015	6,1	2,9	3,0	5,8	3,1	3,3
2016	3,8	2,9	2,9	5,8	3,2	3,4

Elmondható tehát, hogy Orfű összességében növekvő vendégforgalma csalóka képet mutat. Mélyebb elemzést követően kiderül, hogy egyetlen fesztiválnak van ilyen forgalomfelhajtó hatása. Azaz a vendégéjszakák legnagyobb számban csupán egy hosszú hétvégén realizálódnak, miközben az év minden más időszakában már évek óta csökken a községben megszálló vendégek száma a kereskedelmi szálláshelyeken, míg a magán szálláshelyek éves vendégforgalma leginkább stagnál és havi bontásban az is vélhetően igen jelentős eltéréseket takarhat (ilyen részletességű adatok azonban sajnos, nem állnak rendelkezésre). A település számára a növekvő idegenforgalmiadó- és iparüzésiadó-bevétel közvetlen

gazdasági előnyt is eredményezett (3. ábra), azonban az nagyrészt egyetlen rendezvény eredményességére vezethető vissza, annak köszönhetően mutat növekvő tendenciát. Orfű turizmusa tehát igen sérülékeny, nagyok a szélsőségek. A FOO esetleges elmaradása turisztikailag igen nehéz helyzetbe hozná a települést.

3 ábra Az idegenforgalmiadó-bevételek alakulása Orfűn 2006–2016 között.

Forrás: KSH, Orfűi Turisztikai Egyesület

Figure 3 Changes of tourism tax income at Orfű from 2006 to 2016.

Source: Hungarian Central Statistical Office, by Orfű DMO

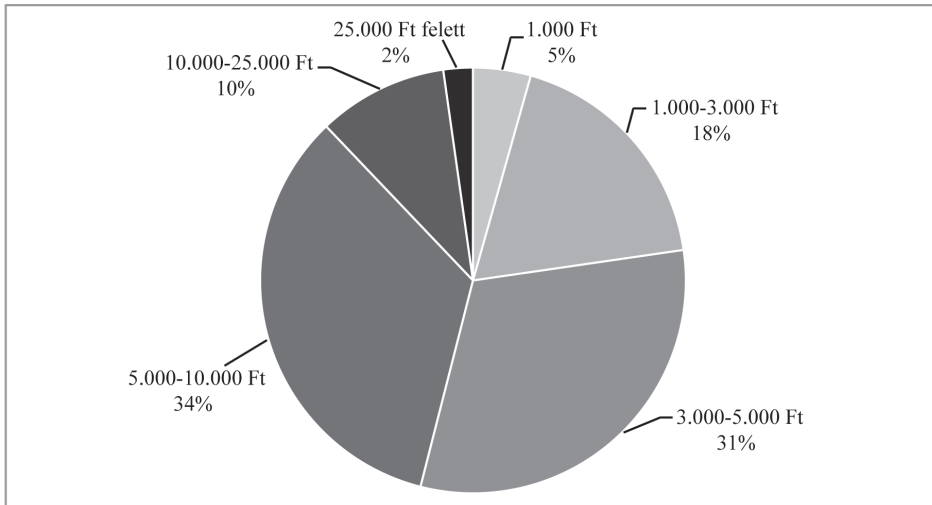
A FOO rendezvény vizsgálata alapján már előljáróban leszögezhetjük, azt is, hogy Orfű turizmusának fejlődésében a fesztivál meghatározó szerepet játszott.

A kérdőíves felmérés eredményei

A fesztivál látogatóira és szálláshely-preferenciájukra vonatkozó eredményeket korábban már ismertettük (GONDA T. et al. 2015). Annyit azonban itt is szükségesnek tartunk megemlíteni, hogy a fesztivál látogatóközönsége jól képzett, túlnyomórészt diplomás, és életkoruk is eltolódott a 30-as 40-es korosztály felé. Az idősebbek és fiatalabbak ritkán érkeznek egyedül, leginkább barátaikkal és párjukkal keresik fel az eseményt. Szálláshelyigényüket vizsgálva megállapíthattuk, hogy főleg a fesztivál helyszínén, a Panoráma kempingben, a település kereskedelmi és egyéb szálláshelyein, valamint Pécsen szálltak meg és elsősorban a kedvezőbb árfekvésű megoldásokat részesítették előnyben. A limitált belépőt árusító, teltházas rendezvény elsősorban Pest és Baranya megyéből, valamint a Dél-Dunántúl más településeiről vonzza a látogatókat. GETZ, D. (1991) szerint turisztikai szempontból, azok a rendezvények jelentősek, amelyek hatókörzete meghaladja a 60 km-t, és ami miatt legalább egy éjszakát eltöltenek az adott helyen. A vizsgálat visszaigazolta, hogy a FOO ebből a szempontból is jelentős rendezvénynek számít.

A megkérdezettek költési hajlandóságára jellemző, hogy több mint harmaduk 5–10 ezer, míg némileg kevesebben 3–5 ezer forintot költenek a helyszínen naponta (4. ábra). Ezer és háromezer forint közötti összegből csupán a résztvevők 18%-a tudja kifizetni a fesztivál egy napját, míg az igazán mértékletesek közé a látogatóknak csupán 5%-a tartozik, akik 1000 Ft-nál is alacsonyabb összegből szórakoznak. A másik végletet a 10–25 ezer Ft-ot (a látogatók 10%-a), vagy az ennél is többet költő, szűkebb réteg (2%) jelenti. Mindezekhez

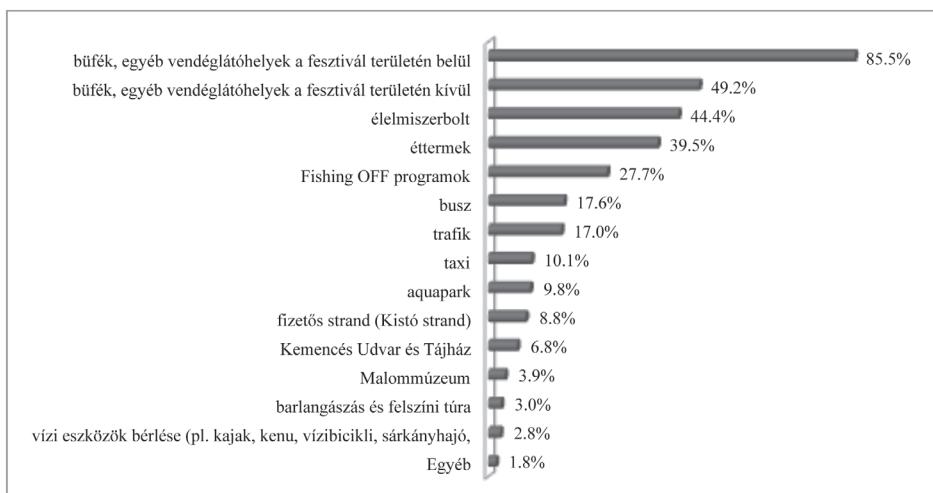
természetesen még hozzá kell számolni a belépőjegyekre költött összeget is, így az átlagos költés vélhetően magasabb a Campus fesztiválon tapasztaltaknál (2013-ban 16 276 Ft/látogató), de alacsonyabb a VOLT Fesztivál és a Balaton Sound esetében mért (2009-ben 38–41 ezer Ft/látogató) adatoknál.

4. ábra A FOO résztvevőinek napi költési hajlandósága 2015-ben. *Forrás:* saját felmérés
 Figure 4 Daily expenditures of participants at the Fishing on Orfű festival in 2015. *Source:* own survey

A résztvevők kétharmada saját fizetéséből fedezi költségeit. Igen nagy számban – a fiatalok magas arányának tulajdoníthatóan (a látogatók 28,8%-a 22 évesnél fiatalabb) – a szülei, családjuktól kapnak támogatást (19,8%) a rendezvényen való szórakozáshoz, míg a fesztiválozók 10,4%-a gyűjtött arra, hogy kellemesen tölthesse ezt az egy vagy néhány napot. A szülők által támogatott és a saját, megtakarított pénzből szórakozók aránya tehát gyakorlatilag megegyezik a 22 évesnél fiatalabb résztvevők arányával. Kölcsönökből a résztvevők elenyésző hányada (1%) finanszírozta szórakozását, míg 2%-uk egyéb anyagi forrásokra támaszkodott.

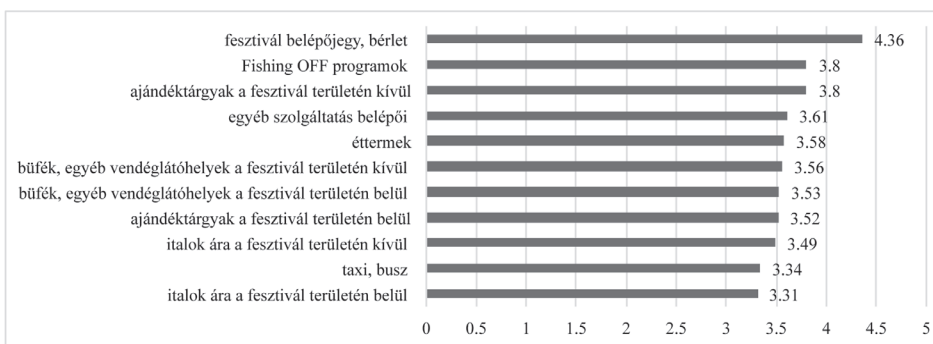
Arra a kérdésünkre adott válaszaikból, hogy milyen egyéb szolgáltatásokat vettek igénybe a fesztiválozók, nagyjából képet kaphatunk arról is, hogy költésük – a jegyek megvásárlásától és a szálláshely kifizetésétől eltekintve – hol csapódott le a (5. ábra). Megjegyezzük, hogy a résztvevők 10%-a nem költött szálláshelyre, hanem saját lakóhelyén, illetve barátoknál, ismerősöknél szállt meg, vagy más egyéb megoldást választott. Legtöbben (85,5%) a fesztivál területén található büfék és vendéglátóhelyek kínálatát vették igénybe, a látogatók fele (49,2%) a fesztivál területén kívüli vendéglátóhelyeken is étkezett és az élelmiszerboltokat is felkeresték (44,3%). A trafikok kínálatát nagyjából minden hatodik résztvevő választotta. A közlekedést tekintve a buszok használata volt népszerűbb (17,6%), de minden tizedik látogató taxit is igénybe vett. A turisztikai attrakciók közül az Aquaparkot és az Orfűi-tó strandját nagyjából azonos arányban vették igénybe (9,8% ill. 8,8%), vízi eszközöket csupán 2,8%-uk bérelt. A Kemencés udvar és tájház, valamint a Malom Múzeum viszonylag kevés látogatót vonzott (6,7, illetve 3,9%). Az igen változatos Off-programok – sörtúra Magyarherotelendre, fröccstúra, bor- vagy pálinkakurzus, kenyérsütés, barlangászat, kerékpártúrák, lovaglás stb. – nagy népszerűségnek örvendtek 2015-ben is; a megkérdezettek 27,7%-a próbálta ki valamelyik lehetőséget.

5. ábra A FOO résztvevőinek szolgáltatás-preferenciája 2015-ben. Forrás: saját felmérés
 Figure 5 Service preferences of Fishing on Orfű festival participants in 2015. Source: own survey

A KSH adatai szerint 2015 júniusában a kereskedelmi szálláshelyek bruttó szállásdíj-árbevétele 28,29, a vendéglátásból származó bevételük pedig 10,38 millió Ft volt, míg egyéb szolgáltatásból 1,3 millió Ft bruttó bevételre tettek szert. Ez 30 166 vendégéjszakára számítva mindösszesen 40 millió Ft bevételt jelent. Eszerint egy vendégéjszakára átlagosan mindössze 1325 Ft bruttó árbevétel jutott, ami igen alacsonynak tűnik és leginkább azzal magyarázható, hogy a fesztiválózók több mint fele a fesztivál területén, kempingben szállt meg és vélhetően sátorral érkezett. (A fesztiválbelépő tartalmazta a sátorozás díját is, az érintetteknek mindössze szerény, 1000 Ft-os regisztrációs díjat kellett fizetniük sátranként.) Az alacsony bevétel további okait vizsgálva mindenképpen meg kell említenünk azt a tényt, hogy a vendéglátó-forgalom döntő része a fesztivál helyszínén, számtalan vállalkozás közreműködésével realizálódott, ezek árbevétele nem jelent meg a KSH Orfűhöz kapcsolódó statisztikájában.

A megkérdezettek értékelhették a szolgáltatások ár-érték arányával kapcsolatos elégedettségüket is (6. ábra). A belépőjegy és bérlet árával voltak a legelégedettebbek (átlag 4,36): a válaszadók 55%-a nagyon elégedett, 28%-a elégedett volt. Emellett a Fishing Off

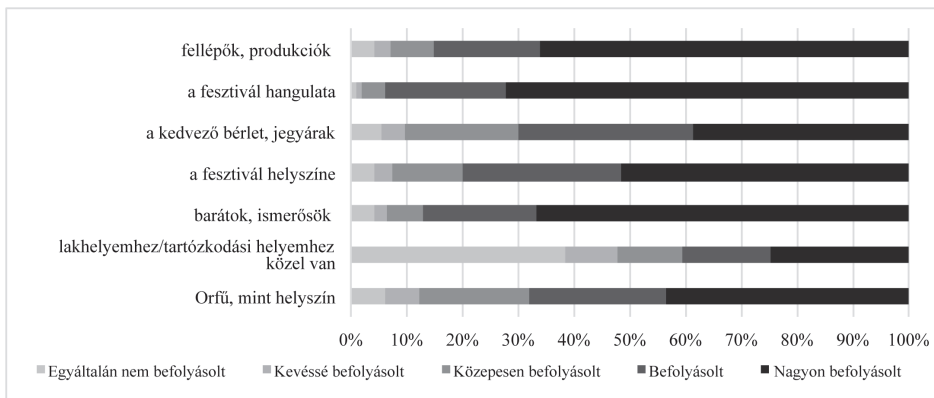
6. ábra A résztvevők elégedettsége a szolgáltatások ár-érték arányával. Forrás: saját felmérés
 Figure 6 Satisfaction of festival visitors with the value for money of different services. Source: own survey

programok és a fesztivál területén kívül beszerezhető ajándéktárgyak költségvonzatával voltak leginkább elégedettek (átlag 3,8).

A szolgáltatások többségének ár-érték arányát a közepesen elégedett kategóriában (átlag 3,49–3,61) említették a résztvevők, azaz a büfék, vendéglátóhelyek, a fesztivál területén kívüli italok és a fesztivál területén belüli ajándéktárgyak árát még megfizethetőnek tartották. A megkérdezettek legkevésbé a taxi, a busz, és a fesztivál területén értékesített italok ár-érték arányával voltak a legkevésbé elégedettek (átlag 3,31–3,34).

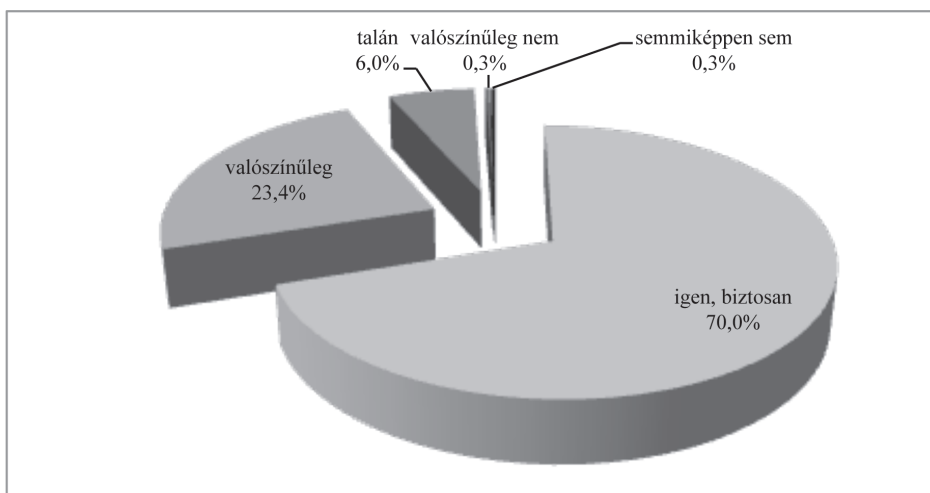
Bár a fesztivál belépőjegy-áraival elégedettek voltak a vendégek, összességében azonban a büfék, egyéb vendéglátóhelyek, az italok, az ajándéktárgyak esetében a településen levő szolgáltatások ár-érték arányát kedvezőbbnek tartották a fesztivál által nyújtott kínálattal szemben.

Megvizsgáltuk, milyen tényezők befolyásolták a válaszadókat abban, hogy a FOO rendezvényét választották (7. ábra). Kiderült, hogy az ár-érték aránnyal nem feltétlenül voltak mindig elégedettek, mégsem ez a legjellemzőbb utazási döntésük meghozatalában. Sokkal fontosabb volt az, hogy a FOO olyan alkalmat és hangulatot teremt, ami lehetővé teszi a barátokkal, ismerősökkel való találkozást. Ezek fontosabbak voltak, mint a rendezvény fellépői, produkciói, bár ez volt a harmadik leginkább motiváló tényező. A befolyásoló tényezők sorában a negyedik helyen a fesztivál helyszíne állt. Ha a „befolyásolt” és a „nagyon befolyásolt” válaszokat együtt vesszük figyelembe, láthatjuk, hogy a Panoráma kemping mint jó helyszín (80%) és a Orfű mint vonzó település (közel 70%) választása jelentősen hozzájárul a rendezvény sikeréhez. Az utazási döntésben a legkevésbé fontos tényező a lakhely közelsége volt.

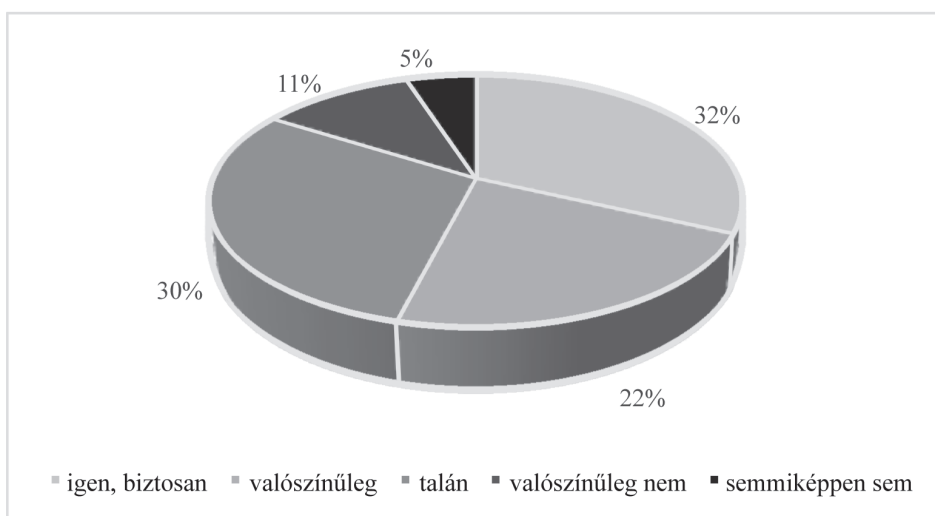
7. ábra A FOO-rendezvény választását befolyásoló tényezők 2015-ben. Forrás: saját felmérés
 Figure 7 Factors influencing visitor choice in 2015. Source: own survey

A rendezvény sikerességét a visszatérési hajlandósággal is mérhetjük. A válaszadók csaknem háromnegyede (70%) tervezte, hogy a közeljövőben biztosan visszatér még a rendezvényre, vagyis a FOO által nyújtott kínálat és hangulat összességében megnyerte a tetszésüket (8. ábra). Ezt a tényt az is erősíti, hogy a megkérdezettek kétharmada (68%) már visszatérő vendég. További egynegyed részük (24%) gondolta úgy, hogy valószínűleg visszatér még a rendezvényre. A megkérdezettek 94%-a tehát várhatóan ismét ellátogat ide, további 6%-uk még bizonytalan ebben. Vagyis a rendezvény sikeresnek mondható, hiszen kiemelkedően magas a várhatóan visszatérők aránya. Ezt az is jól mutatja, hogy a felmérést követő két évben is telt házzal zajlott le a rendezvény.

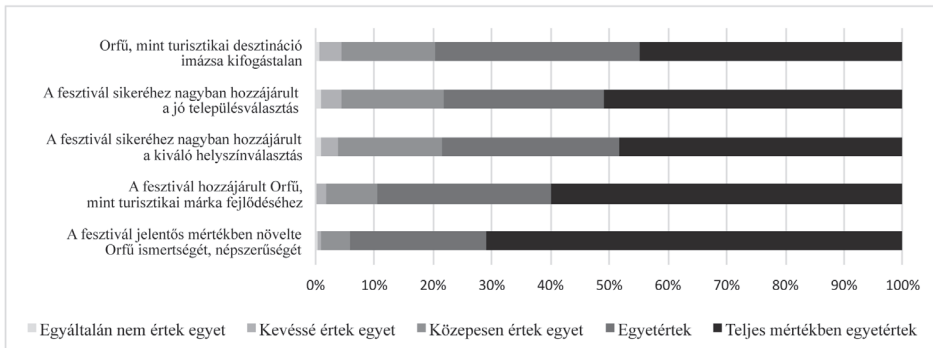
8. ábra A megkérdezettek visszatérési hajlandósága FOO-rendezvényre 2015 után. *Forrás: saját felmérés*
 Figure 8 Recurrence motivation of visitors to the Fishing on Orfű festival after 2015. *Source: own survey*

A rendezvényen kívüli Orfűre látogatás lehetősége azonban már megosztotta a véleményeket (9. ábra), ám összességében ez is optimizmusra adhat okot az orfűi turizmus szervezői, fejlesztői számára. A válaszadók egyharmada (31,6%) jönne biztosan vissza ismét Orfűre a fesztiváltól függetlenül is, és az egyötöde (21,9%) vélte úgy, hogy valószínűleg visszatér még a településre. Ez az 54% egyértelműen jelzi, hogy a FOO fesztivál jelentősen elősegíti új vendégkör bevonását Orfű turizmusába. A válaszadók egyharmada (29,8%) bizonytalan volt, tehát jelentős azok aránya, akiket Orfű vonzereje még nem győzött meg eléggé. Csak 16,7%-uk gondolja úgy, hogy ha nem lenne a rendezvény, nem látogatna el Orfűre.

9. ábra A megkérdezettek visszatérési hajlandósága Orfűre a FOO-rendezvényen kívül 2015 után. *Forrás: saját felmérés*
 Figure 9 Recurrence motivation of the visitors beyond the Fishing on Orfű festival after 2015. *Source: own survey*

Végül a válaszadók állítások értékelésével minősítették a rendezvény, a helyszín és a település egymásra gyakorolt hatását (10. ábra). A reális összegzés levonásához az „egyetérték” és a „teljes mértékben egyetérték” kategóriát összevonva láthatjuk, hogy a megkérdezettek leginkább azon állítással értettek teljesen egyet (94%), hogy a fesztivál jelentős mértékben növelte Orfű ismertségét és népszerűségét. Emellett közel 90%-uk vélekedett úgy, hogy az esemény hozzájárult Orfű mint turisztikai márka fejlődéséhez. A válaszadók kb. 80%-a értett azzal egyet azzal, hogy a helyszín (Panoráma kemping), illetve a település maga is jelentősen hozzájárult a fesztivál sikerességéhez. A megkérdezettek csaknem 80%-a Orfű turisztikai imázsát kifogástalannak tartotta, ami ugyancsak biztató a következő évek turizmusának fejlődése szempontjából. Összességében a válaszadók szerint a rendezvény és a helyszín egymásra kölcsönösen pozitív hatással van.

10. ábra A FOO és Orfű kölcsönhatásának értékelése a márkaépítésre vonatkozóan a megkérdezettek körében 2015-ben. Forrás: saját felmérés

Figure 10 Visitor's evaluation on destination/event interaction regarding the image and branding of Orfű and the festival. Source: own survey

Összefoglalás

A Fishing on Orfű fesztivált 2015-ben nyolcadik alkalommal rendezték meg. A résztvevők száma nagyjából 25 ezer fő volt. A vendégeknek csupán harmada járt első alkalommal az eseményen, azaz igen jelentős a fesztiválhoz, fellépőihez, programjához vagy éppen helyszínéhez régóta kötődő vendégek száma. Igen jelentős hányaduk deklaráltá visszatérési szándékát, több mint 50%-uk a rendezvény időtartamán kívül is valószínűleg visszatér a településre. Költsési hajlandóságukat tekintve legtöbbször naponta 3–10 ezer forint közötti összeget költenek el a belépőjegy felül és a látogatók közel felét képezik a fesztivál területén kívül. A Fishing Off programok népszerűek körükben, de a helyi múzeumokat, az Aquaparkot kevesen keresik fel a fesztivál időtartama alatt. A vendégszám és a vendégéjszakákra vonatkozó adatok elemzéséből kitűnik, hogy Orfű turizmusa elsősorban a fesztiválnak köszönhetően dinamikusan fejlődik, ugyanakkor sérülékenyebbé vált (2010 óta egyre egyenlőtlenebb eloszlású, a forgalom jelentős része júniusban realizálódik). A júniust kivéve a többi hónapban nem látszik a vendégéjszakákban is mérhető fejlődés, illetve az első fesztivált megelőző évhez képest (2007) visszaesés tapasztalható. A kutatás alapján az is elmondható, hogy vendégforgalmán kívül Orfű ismertségét is jelentősen növeli ez az esemény. Éppen ezért a közeljövő fontos feladata, hogy a FOO által generált potenciális visszatérőket, az Orfű iránt érdeklődőket korszerű marketing eszközökkel elérjék, és a júniuson kívüli hónapokban is beindítsák a turizmus volumenének a növekedését.

A hazai könnyűzenei fesztiválok közül véleményünk szerint a turisztikai szempontból eddig vizsgált Campus, Sziget, Balaton Sound és VOLT fesztiválok közül leginkább az utóbbi kettővel állíthatók párhuzamba a Fishing on Orfű fesztiválon 2015-ben mért eredmények.

Köszönetnyilvánítás

Közreműködésükért a PTE Illyés Gyula Szakkollégium hallgatóinak tartozunk köszönettel.

OROSZI VIKTOR GYÖRGY
BGE KVIK Turizmus Intézeti Tanszék, Budapest
viktor.oroszi@gmail.com

GONDA TIBOR
PTE KTK Marketing és Turizmus Intézet, Pécs
gonda.tibor@ktk.pte.hu

MÁTÉ ANDREA
PTE KPVK Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, Szekszárd
andrea@kpvk.pte.hu

IRODALOM

- BÁCSNÉ BÁBA É. 2014: Hallgatók, buli, Campus – felsőoktatási hallgatók fesztivállátogatási szokásainak vizsgálata a Campus Fesztiválon. – Turizmus Bulletin 16. 2. pp. 34–41.
- GETZ, D. 1991: Festivals, special events and tourism. – Van Nostrand Reinhold, New York. 374 p.
- GONDA T. – OROSZI V. GY. – BARNA K. – DÉZSI SZ. – PÉCSI L. 2015: A Fishing on Orfű Fesztivál látogatóinak vizsgálata 2015-ben. – Acta Szekszardiensis, 17. 1. pp. 85–102.
- HUNYADI ZS. – INKEI P. – SZABÓ J. Z. 2006: Fesztivál-világ. – NKA kutatások, 3. KultúrPont Iroda, Budapest. 283p.
- INDRA D. 2009: A Balaton Sound és a VOLT fesztivál gazdasági hatásvizsgálata. – Turizmus Bulletin 13. 3. pp. 31–34.
- JÓNÁS-BERKI, M. – AUBERT, A. – MARTON, G. – RAFFAY, Z. 2012: The place and role of local tourism destination management organisations in the tourism sector of Hungary. – The Role of Tourism in Territorial Development 5. pp. 141–154.
- KOVÁCS G. 2009a: A Sziget Fesztivál turisztikai vonatkozásai. – Turizmus Bulletin 13. 1. pp. 28–33.
- KOVÁCS G. 2009b: A Sziget Fesztivál és a Balaton Sound látogatói. – Turizmus Bulletin 13. 3. pp. 71–72.
- KUNDI V. 2012a: Fesztiválok gazdasági hatásmérésére alkalmazott nemzetközi és hazai modellek bemutatása. – Tér és Társadalom, 26. 4. pp. 93–109.
- KUNDI V. 2012b: Fesztiválok társadalmi és kulturális hatásainak mérése: módszertani áttekintés. – E-CONOM 1. 2. pp. 115–129.
- M.Á.S.T. Piac- és Közvéleménykutató Kft. 2007: A magyar lakosság fesztivállátogatási szokásai. – Turizmus Bulletin 11. 3. pp. 23–27.
- RAFFAY, Z. – AUBERT, A. – MARTON, G. 2012: The place and role of level tourism destination management organisations in the tourism sector at Hungary. – The Role of Tourism in Territorial Development 5. pp. 141–154.
- RÁTZ T. 2008: A magyar Athén és a kálvinista Róma: Kulturális üzenetek megjelenése magyar városok észlelt imázsában. – Turizmus Bulletin 12. 3. pp. 41–51.
- RUTH, T. 2010: A textbook of cultural economics. Chapter19: Economics of festivals, creative cities and cultural tourism. – Cambridge University Press, Cambridge. pp. 513–536.
- SJIA M. – SAUERMAN P. 2009: A 15–25 éves fiatalok fesztivállátogatási szokásai. – Turizmus Bulletin 13. 3. pp. 28–30.
- SMITH M. 2009: Fesztiválok és turizmus: lehetőségek és konfliktus. – Turizmus Bulletin 13. 3. pp. 23–27.
- SPIEGLER P. 2009: A turisztikai imázs és a területi identitás jelentősége a térségi marketingben. – Területfejlesztés és innováció 3. 1. pp. 16–23.
- SULYOK J. 2005: Kulturális turizmus az európai városokban. – Turizmus Bulletin 9. 3. pp. 18–30.
- SULYOK J. – SZIVA I. 2009: A fesztiválturizmus nemzetközi és hazai tendenciái. – Turizmus Bulletin 13. 3. pp. 3–13.

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT – A ROMÁN CSOPORTOK ETNIKAI FÖLDRAJZI VIZSGÁLATA A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

ILLÉS TAMÁS

BETWEEN EAST AND WEST – ETHNIC GEOGRAPHICAL RESEARCH
ON ROMANIAN GROUPS FROM THE BEGINNING TO THE PRESENT

Abstract

National narratives have been keen in general on highlighting nation building as a linear process in order to justify their territorial claims, reinforcing their peoples' sense of belonging, as well as to foster the idea of a nation-state. These efforts demanded an obvious attachment of one's modern ethnicity to the very beginnings, stretching out the evolution of the radius of national identities spatially as far as possible. However, in an East Central European context and with the presence of an extraordinary ethnic multiplicity, relatively delayed nationalisms have inevitably led to contradictory and overheated discourses over the ethnic character of contested territories. Neither Romanian ethnic groups nor the space of contemporary Romania can be set apart from these debates, as they have become almost the rule rather than the exception. Despite the significant scholarly interest in this topic, a concise geographical overview of broadly conceived Romanian ethnicity with an attitude to go beyond the overlooked categories of 'us' and 'them' seems to be missing. In an attempt to fill this lacuna, this paper discusses how Romanian ethnic cohesion has been forged on the basis of elite discourses, common cultural traits, and the identity-enhancing effects of political exclusion which was accompanied by a constant flux between east and west.

Keywords: Romanian ethnic groups, nation building, nationalism, ethnicity, national identity

Bevezetés

A román népcsoportok földrajzi elhelyezkedését különös dualitás határozza meg. Dacára a történelem folyamán prioritásként kezelt nemzetállami törekvéseknek, a homogén etnikai tér elérése mindeddig várat még magára, másrészről kiterjedt etnikai területek maradtak Románia határain kívül. Tehát a románság ránézésre ugyan kompakt tömböt képez Európa délkeleti szegletében, a román népcsoportok, illetve a velük együtt élő egyéb nemzetiségek által meghatározott etnikai térszerkezet mégis sokkal árnyaltabb képet fest. A helyzetet tovább cizellálja az Európai Unió csatlakozással új lendületet nyert intenzív kivándorlás, amelynek tulajdoníthatóan további milliók szakadtak el rövidebb vagy huzamosabb időre a román etnikai törzsterülettől.

A hazai közvélemény a románok etnikai földrajzának kontextusát döntően a magyar narratívák nézőpontjából szemléli, így a történelmi sebek által meghatározott, érzelmektől túlfűtött ismeretekkel rendelkezik. Ugyanez természetesen a román nézőpontról is elmondható, hiszen a mi és ők leegyszerűsített dichotómiája a kulturális önazonosság állandósult szervezőelvét képezik a román történetírásban is. A nemzetközi szakirodalom pedig mintha sodródna a diskurzusok konfliktusos medrében, a tudományos álláspontok is nehezen tudnak elszakadni a szerzők személyes meggyőződésétől. Ugyanakkor a polémiát áthatja egyfajta ismerethiány is, hiszen mindeddig (még Romániában is) kevés hajlandóság mutatkozott a szűken és tágan értelmezett román népcsoportok együttes etnikai földrajzi vizsgálatára. Jelen tanulmány célja e hiátus betöltése a különböző nézőpontok ismertetésével, ezáltal rávilágítva a román identitás sajátos történelmi fejlődésére és regionális vonatkozásaira.

Adatbázis, módszerek

Az etnikai folyamatok bemutatásához a 18. századig visszanyúlóan számos becslésre, összeírásra, mikrocenzusra támaszkodhatunk, azonban a teljes etnikai térszerkezet vizuális érzékeltetéséhez az 1930-as népszámlálási adatok szolgáltatják az első lehetőséget, amelynek során Romániában először alkalmaztak szabványosított nemzetközi statisztikai mintákat. Jóllehet a nemzetiségi adatfelvétel elfogulatlanságát belső ellentmondásokra és módszertani fogyatékoságokra hivatkozva – főleg magyar részről – széles kritika övezi (SERES A. 2011), az 1930. évi általános népszámlálás elérhetősége és kiterjedtsége indokoltá teszi az adatok interpretációját, illetve térképes megjelenítését. A tartalmi egyensúlyok és történelmi események figyelembe vételével az 1977-es, 2002-es, valamint 2011-es romániai, illetve az illetékes határon túli statisztikai hivatalok (szovjet, moldovai, ukrán, magyar, szerb, jugoszláv, bolgár) által közreadott népszámlálási adattáblák kerültek továbbá az elemzések fókuszába. A dákoromán törzsterületen kívül elhelyezkedő román csoportok területi dinamikájának bemutatását másodlagos források felhasználása tette lehetővé. A névhasználatot illetően a magyar megnevezések részben előnyben, ennek hiányában pedig a jelenleg hivatalosnak tekinthető változatot vettem figyelembe.

A nemzetté válás első lépései

A mozaikos történelmi források alapján a géták és dákok azonosíthatók a jelenlegi román etnikai területnek definiálható térség legkorábbi lakóiként. A Traianus római császár alatt agresszívabb katonai politikát folytató Római Birodalom a géta-dákok feletti győzelmet követően létrehozta Dacia nevű provinciáját a területen, amely magában foglalta Olténiát, a Bánságot, valamint valószínűsíthetően Erdély nagy részét is. Az újonnan meghódított területre nemcsak itáliaiak, hanem a birodalom minden szegletéből érkeztek legionáriusok, kereskedők, hivatalnokok (BOIA, L. 1997). A népesség döntő többségét kitevő, földműveléssel foglalkozó dákok rurális elhelyezkedésükből adódóan kevésbé tudtak a római társadalmi és politikai rendszerbe integrálódni (HITCHINS, K. 2014). Később, a gyakori támadások miatt a Duna vonaláig visszavont római közigazgatás után hagyott politikai űr az állami keretek szétzilálódását, a városok ruralizálódását, valamint Erdély izolációját okozta. A rómaiak visszavonulása még egy prózai következménnyel járt, mégpedig a következő korok írásos emlékeinek és régészeti leleteinek eltűnésével, amely megágyazott a román *etnogenezis körüli dilemmáknak*.

A hivatalosnak számító román történetírás szerint a rómaiak idején *latinizálódott népesség* zöme az ellenséges évszázadok forogtatásában is a helyén maradt. Erre építkezve a nemzetté válás és identitáskereső évszázadaiban a *dákoromán kontinuitás* elmélete hazafias tézis jellegét öltve politikai eszközként szolgált, majd az államszocialista időkben a társadalmi (etnikai) *homogenizációs törekvések kizárólagos ideológiai alapjává lépett elő* (MOISA, G. 2012). A másik – főleg magyar történészek által képviselt – megközelítés a 3-14. századi romanizált lakosságra vonatkozó említések hiányára alapozva a bevándorlást valószínűsíti, amelynek értelmében a Románia területén élő románok ősei a Balkánról érkeztek. A két megközelítés egyfajta szintéziseként a harmadik álláspont az admigráció (hozzávéndorlás) mellett foglal állást. Ez a latinul beszélő néptörödékek fennmaradása mellett a délről érkező bevándorlási hullámok lehetőségét sem veti el. Mivel a régészeti leletek bizonytalanok, az elbeszélő történelmi források pedig egyik elméletet sem zárják ki, ezért *mindhárom elképzelés logikai konstrukciókra és axiomatikus meggyőződésekre épül* (MISKOLCZY A. 2005).

Mindenesetre az gyanítható, hogy a helyi lakosság a kérdéses időszakban is erős kapcsolatokat ápolott a szlávokkal, az első dunai bolgár állam közvetítésével pedig meghonosodott a bizánci egyházi szertartás, valamint lezajlott a szláv, mint egyházi nyelv elterjedése is. A román történészek körülbelül 1000-re teszik azt az időpontot, ami után már a *római, romanizált, szláv és dák elemek kombinációjának eredőjéből román etnikumról beszélhetünk* (HITCHINS, K. 2015). A 20. századi román államnacionalizmus idején azonban nem elégedtek meg az etnikai kontinuitás propagálásával; az államiság kontinuitását is bizonyítani akarták (VARDARY, K. 1991). Ehhez kapóra jöttek az Anonymus krónikáiban említett erdélyi hercegségek, bár ezek fennállásának időbeli pozicionálása ismét a történészeket megosztó diskurzus része lett. Annyi bizonyos, hogy az érkező magyar törzsfők fokozatosan politikai hatalmuk alá vették Erdélyt, és legkésőbb a 13. századtól a román elem mellett a székely és szász etnikum is kétségtelenül megjelenik az etnikai palettán.

A mai Románia Erdélyen kívüli másik két fő történelmi tartományában, Havasalföldön és Moldvában szintén erre az időszakra tehető a román fejedelemségek kialakulása és megszilárdulása. Létrejöttük időbeli kitolódása a Kelet-európai-síkvidék e nyugati részeit is érintő állandó tatár jelenléttel hozható összefüggésbe. Bár bizonyos legendák Erdélyből érkező, vlach hódítók által alapított fél-autonóm román területi egységekre is utalnak, valószínűbb, hogy mindkét fejedelemség a politikai vákuumhelyzet kihasználásával, helyi kezdeményezésekből jött létre a magyar és lengyel királyok kezdeti pártfogása alatt (SEDLAR, J. W. 1994). Ezek az állami keretek szavatolták a későbbi évszázadokban a legfontosabb román népcsoportok kulturális önazonosságának bázisát. A havasalföldi fejedelemség centruma az Argeş és Olt-, míg a moldvainak a Szeret és Prut folyók között lehetett, amelyek együttes kiterjedése idővel elérte a Kárpátok, Duna, Fekete-tenger és a Dnyeszter vonalát. A tágan értelmezett frontierek az *anakronisztikus történetírói hagyományt* a középkori román etnikai tér további kiterjesztésére sarkallták, ezzel kidomborítva a román fejedelmek nemzeti egységesítési törekvéseit (COMAN, M. 2013). Ugyanakkor ezek a narratívák nem összeegyeztethetőek a korabeli európai gyakorlattal, amely a hatalom gyakorlását egészen a 15. századig nem területi alapon definiálta, hanem az uralkodók és alattvalóik vertikális viszonyából eredeztette (HERB, G. H. 2018).

A nagyhatalmi pufferzóna (Magyar Királyság, Lengyel-Litván Unió, illetve a hanyatló Bizánci Császárság és erősödő Oszmán Birodalom) terében őrldő román fejedelemségek középkori történetét az egyensúlyozás és útkeresés hatotta át politikai és gazdasági értelemben, míg kulturálisan a szuverenitás jegyeiben alapított ortodox metropoliátusok egyértelműen a keleti kereszténység kultúrköréhez való kötődést erősítették. Az ortodoxia hasznos fegyvernek bizonyult a magyar és lengyel központosító törekvések ellen, ugyanakkor azáltal, hogy Erdélyben az ortodoxokat az 1568-as tordai országgyűlés törvényen kívül helyezte, elvetette az ortodox egyház nemzeti identitásformáló szerepének magvait is. Míg Erdély politikai helyzetét közel két évszázadon keresztül a császár és a szultán közötti status quo határozta meg, addig a román fejedelemségek hosszú évszázadokra a Porta közvetlen fennhatósága alá kerültek. Ebben a korszakban azonosítható a *román egységesítési törekvések egyik origója* Vitéz Mihály uralkodásának jegyében, ugyanis a három tartomány 1600-ban néhány hónapig ugyanazon személy fennhatósága alá került. A Ceauşescu-korszak éveinek történetírása Vitéz Mihály központosító törekvéseit a román nemzetállam megvalósulásának előzményeként ünnepelte (DURANDIN, C. 1998). Ugyanakkor etnikai alapon egészen a 19. századig nem vetődött fel a román országreszek egyesítésének igénye, mivel a két román tartomány lakói – bár közelállónak érezték magukat – elsősorban regionális (pl. máramarosi, olténiai) perspektívában azonosították önmagukat (GOINA, C. 2005).

A törökök Erdélyből történő kiűzése után a Porta a növekvő osztrák és orosz nyomás kivédésére szorosabbra kívánta fűzni kapcsolatait Havasalfölddel és Moldvával, ezért a hite-
lükét veszített, gyakran renitens magatartást mutató bojárok helyett a fejedelmi székbe
Konstantinápoly Fanar városnegyedéből származó görög kereskedőket ültetett. Az egészen
1821-ig tartó fanarióta korszakban bevezetett szigorú adózási rendszer elől parasztok töme-
ge vette Erdély és Oroszország felé az irányt (DURANDIN, C. 1998). Emellett évszázadokon
keresztül megfigyelhető volt a cigányság beáramlása is Erdélybe, hiszen már a legelső
emléksektől kezdve rabszolgákhoz mérhető jogokkal éltek a fejedelemségekben, amely
társadalmi rendszer fent is maradt egészen a 19. század közepéig (ACHIM, V. 2001). Erdély
etnikai arculatán természetesen nem maradt nyom nélkül a románok bevándorlása. Egy
1712-1713-ra datálható kormányhatósági becslés szerint Erdély népességének 47%-a magyar,
34%-a román, illetve 19%-a szász nemzetiségűnek tekinthető, míg az 1761-62-es egyházi
összeírás alapján már 60%-ra becsülhető a románok aránya (TRÓCSÁNYI ZS. – MISKOLCZY
A. 1992). A román etnikum térnyerését a Kárpáton túlról érkező bevándorláson kívül
a magyar parasztok elvándorlása is pozitívan befolyásolta az elnéptelenedett és jobb termé-
kenységű földet kínáló Alföld irányába. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a románok
arányát már a 17. századi nagy hadjáratok is növelték azáltal, hogy a pusztítások, és az azt
követő járványok elsősorban a falvak jómódú népét, ezen belül is a szászokat és magya-
rokat érintették (MISKOLCZY A. 2005).

A modern román nacionalizmus kezdetei

A sors különös fintorával Erdélyben a románság lett a Habsburgok szövetségese annak
érdekében, hogy csökkentsék a három nemzet uniójának rendi érdekérvényesítését. A ruté-
nek esetében már sikerrel alkalmazott vallási unióval 1699-ben az erdélyi románok jelen-
tős része is görög katolikussá (unitussá) vált, amely által a pápa primátusának elismerése
mellett megtarthatták keleti liturgiájukat. Jóllehet az ortodox-unitus villongások a 17. szá-
zadban folyamatosan kiújultak, de azzal, hogy az egyház a románok legfontosabb érdek-
érvényesítő eszközévé vált, a nemzeti egység eszméje végső soron a két egyház közötti
válaszfalakat is lebontotta (PIRIGYI I. 2001). Az unió kardinális eredménye, hogy a román
értelmiség számára a nemzetnek egy új, etnikai alapon szerveződő ideáját alakította ki.
Így a *natio valachica – Erdély egyéb nemzetiségeivel ellentétben* – már nem egy privile-
gizált társadalmi osztályra vonatkozott, hanem *társadalmi és földrajzi tértől függetlenül*
az összes románt magában foglalta (HITCHINS, K. 2009). A román nemzet fogalma tehát
elsődlegesen nem a modernitás társadalmi és gazdasági imperatívuszaira adott reakció-
ként formálódott (lásd GELLNER, E. 1983; ANDERSON, K. 1991), hanem a közös élmények-
ből, népszokásokból, vallási hagyományokból és nyelvből táplálkozott, illetve a *politikai*
kirekesztettség identitásérősítő hatásaira épült.

Az erdélyi nemzeti mozgalomban szerzett érdemeik ellenére a Regátban az „idegen”
római katolikusoknál is nagyobb bizalmatlansággal viseltettek a román görög katoliku-
sok iránt, mivel az igaz hit elhagyóiként azonosították őket, amely végső soron a román
identitás utolsó védvonalát jelentette a nyugatosodó kulturális közegben (BOIA, L. 2015).
Mindezzel együtt *fokozódott a kulturális eltávolodás a Monarchia-beli és Kárpáton túli*
románság között. Előbbi esetben a szertartásokat élő román nyelven vezető görög katoli-
kus rendszer mellett lehetőség nyílt nyugati egyetemeken pallérozódni, míg ilyenformán
a másik oldalon az Oszmán Birodalom kétségtelenül szűkebb kilátásokkal rendelkezett,
valamint a társadalmi életet jobban átható, konzervatív ortodox egyház is görcsösen ragasz-
kodott a szláv nyelv fenntartásához. Mindenesetre a fanarióta uralom végjátéka a román

fejedelemségekben is nyugati nyitáshoz vezetett. A javarészt bojárcsaládokból származó, külföldi egyetemekről hazatért reformisták tevékenységükkel lendületet adtak a szekuláris román nyelvű kiadványok feljutásához, amelyek eredményeként rövidesen befejeződött az irodalmi román nyelv kialakítása (DRACE-FRANCIS, A. 2006).

Miután egy szuverén ütközőállam létrehozásának igényével az 1878-as berlini kongresszuson Európa nagyhatalmainak vezetői átrajzolták a kontinens politikai térképét, ezzel együtt elismerték – 1859-ben perszonálunió révén már egyesült – Románia függetlenségét is. Ennek ellenére a berlini kongresszus csak felemás sikert jelentett az újonnan megalakult állam számára. Egyrészt Romániára erőltettek bizonyos normákat, amelyek a román identitást alapjaiban „veszélyeztették”. Ilyen pl. a zsidók helyzetére hivatkozva a vallási alapú politikai egyenlőtlenség elvének eltörlése az alkotmányból, ezáltal az *ortodox szupremácia idézőjeles keretek közé történő szorítása*. Másrészt Besszarábia helyett – egyfajta politikai kompenzációként – az etnikailag rendkívül heterogén (1879-ben 107 ezer lakosból 31 ezer román, 28 ezer bolgár, 32 ezer török és tatár) Észak-Dobruzsát csatolták Romániához (IORDACHI, C. 2001). A román politika által kezdetben felesleges veszélyforrásként kezelt terület pár évtized alatt a *gazdasági felívelés és sikeres etnikai homogenizáció mintapéldája lett* (1912-ben 368 ezer lakosból 216 ezer román (59%)), rámutatva a román kultúra asszimiláló erejére (GOINA, C. 2005).

Oroszország hajlíthatatlannak bizonyult Besszarábia hovatartozásának kérdésében, holott a helyi lakosság 75%-a román népcsoporthoz tartozott (ALEXANDRESCU, I. 1994). A cári politika az esetleges autonómiára irányuló törekvések ellehetetlenítésére már *Besszarábia kezdeti anektálásától kezdve jelentős russzifikációba kezdett*, például a román nyelv iskolából és templomokból való kiűzésével, illetve közvetett módon főleg oroszok, németek és a balkáni, frissen felszabadított területekről bolgárok és gagauzok besszarábiai letelepedésének támogatásával (HOFBAUER, H.–ROMAN, V. 1995). A központosító intézkedéseknek hamar meglett az eredménye; az 1897-es népszámlálás alkalmával Besszarábia lakosságának már csak 56%-a vallotta magát románnak, bár az orosz kultúra térnyerése elkerülte a lakosság zömét adó falusi, *tradicionális életvitelt folytató románságot* (PETRESCU, C. 2001).

Időközben az egyesült román fejedelemségek területén hatalmas népességgyarapodás zajlott le (HITCHINS, K. 1996). Míg a két fejedelemség népessége a 18. század közepén még nem érte el az 1 millió főt, addig 1810-ben már 1,6 millió, 1831-ben már 3 millió főre tehető a lakosságszám (TRÓCSÁNYI Zs.–MISKOLCZY A. 1992). A dinamikához nagyban hozzájárult az átlagban 250 főt számláló falvak viszonylagos földbősége, a bevándorlás erősödése (főleg zsidók részéről Moldvába), valamint a halálozási ráta visszaesése az orosz-török háborúk időbeli és térbeli eltolódásának következményeként (HITCHINS, K. 2014). Az 1859-től viszonylagos rendszerességgel megrendezett népszámlálások szerint a népesség száma (az 1859-es, 1884-es, 1899-es és 1912-es népszámlálások alapján): 3,9-; 4,6-; 5,9-; 7,2 millió fő (ALEXANDRESCU, I. et al. 2000). 1859 és 1899 között a legnagyobb (2-2,5-szeres) népességnövekedés a Duna mentén, Brăila és Ialomița megyékben zajlott le. Ez szoros összefüggésben állt a drinápolyi békét (1829) követően biztosított dunai hajózás szabadságával, amellyel a román folyami kikötők a gabona-export révén az oszmán világ peremterületéről hirtelen a világgazdaság vérkeringésébe kerültek. Az 1899-es és 1912-es népszámlálás közötti időszakban a legnagyobb növekedés már áthelyeződött Dobruzsára (pl. Konstancában 81,7%), míg a korábbi időszakhoz hasonlóan továbbra is átlagban a moldvai megyékben regisztrálták a legkisebb népességnövekedést (pl. Jászvásáron 2,4%-os visszaesés). A népességnövekedés súlypontjának Fekete-tenger irányába történő elmozdulását magyarázza Románia tengeri exportjának gyors felívelése az 1889-1913-as időszakban 89 ezerről 1,5 millió t-ra (IORDACHI, C. 2001). Ugyanakkor a hatalmas növekedés ellenére *a népesség etnikai szempontból meglehetősen homogén összképet mutatott*, az 1859-es

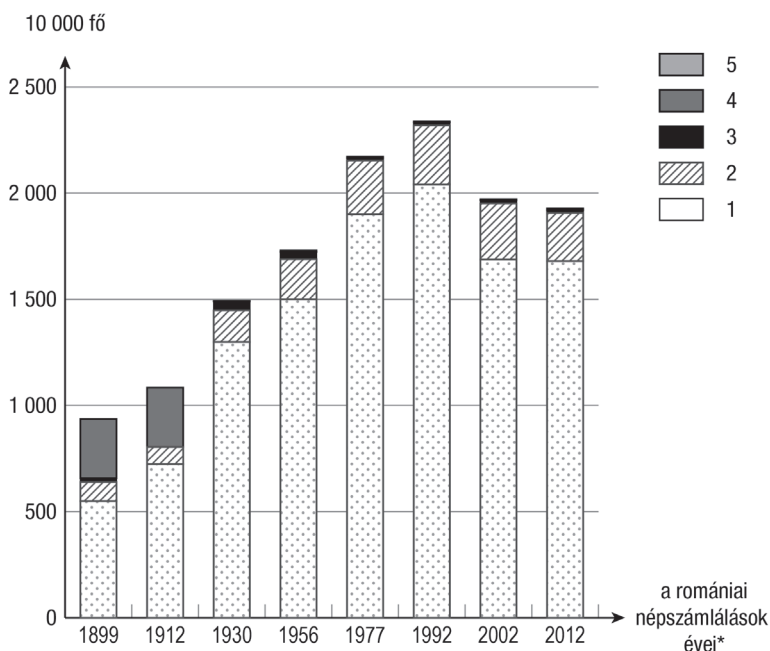
népszámlálás alkalmával a népesség 92,1%-a vallotta magát románnak. Ugyanebben az időpontban Moldvában közel 120 ezer zsidót (helyi összlakosság csaknem 9%-a) írtak össze, míg Havasalföldön számuk a 10 ezret sem érte el. Ugyanakkor 1912-ben az egye-sült Romániában már 240 ezer zsidó élt. A zsidók területi megoszlását jól illusztrálja, hogy a moldvai városok lakosságának 32%-át ők adták (HITCHINS, K. 2014). A cigányokra vonatkozóan az 1850-es években a két román fejedelemségben 200-250 ezren élhettek, ami valamennyi felmérés ismeretében az európai cigányság közel egyharmadát ölelte fel a jelzett időszakban (ACHIM, V. 2001).

Az ipari forradalom, polgárosodás és modernizáció jegyeiben jelentkező népességrob-banás Erdélyt sem hagyta érintetlenül a 19. század folyamán. Az 1850-es népszámlálás Erdélyben 1,23 millió fő (ez az össznépeség 59,4%-a), míg 1910-ben 1,43 millió román nemzetiségűt talált (55,3%). A románok viszonylagos stagnálása mellett a magyarok aránya 30,7%-ról 34,6%-ra emelkedett. Az eltérő irányú tendenciák mögött a magyarok románok-hoz viszonyított alacsonyabb kivándorlási hajlandósága, valamint asszimilációs nyeresége (főleg a zsidók és örmények részéről) húzódott meg (VARGA E. Á. 1997). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a század második felében Erdélyben egyértelműen a városok lettek a gazdasági élet mozgatórugói. Az erdélyi románok ilyen szempontból periferezálódtak, hiszen a megfigyelt 60 év leforgása alatt városi arányuk 30%-ról 23%-ra csökkent, míg a magyaroké 36%-ról 60%-ra növekedett. Az okok között kulcsszerepet játszott a falusi, tradicionális normákhoz ragaszkodó románság vonakodása a városokba való költözéstől (BOLOVAN, S. P.–BOLOVAN, I. 2003).

Az 1775-ben szintén Ausztria részévé lett Bukovinában a román nemzeti mozgalom kibontakozásának az alapfeltételei is hiányoztak. Itt a románok identitása eleve alacsonyabb szinten állt a helyi ortodox egyház többnemzetiségű (a román mellett rutén is) beágyazottsága miatt. Ráadásul az osztrák adminisztráció elvágta a kulturális szálakat Moldvától, a városokban érezhető zsidó és német dominancia nem tette lehetővé az egyházon kívüli román értelmiség kialakulását (LIVEZEANU, I. 2000). Másrészt a Habsburgok gazdasági célból a bevándorlás ösztönzését helyezték előtérbe, amelynek eredményeként 1774 és 1848 között a terület népessége ötszörösére növekedett, a románok aránya viszont 85%-ról 55%-ra zuhant (HITCHINS, K. 2009).

A századfordulóra Románia határain kívül az illetékes népszámlálások 2,785 millió románt írtak össze Magyarország területén, a szintén Monarchiához tartozó Bukovinában 230 ezret, míg Besszarábiában 1,092 millió főt (*l. ábra*). Jóllehet a számok sok esetben a románság területi integrációjának igényét erősítették, a fejekben már nem volt ennyire egyértelmű az egyesülés kérdésköre. Erdélyben a románság a szlávizmus, germanizmus, valamint a magyar asszimilációs terjeszkedés veszélyeivel szemben a Habsburg-berendezkedésben találta meg megmaradásának zálogát, Besszarábiában pedig a cári központosító berendezkedéssel szemben a saját parasztlázadását vérbe fojtó Románia aligha jelentett nagy vonzerőt a döntően rurális elhelyezkedésű moldáv lakosság számára.

Az eddig tárgyalt, Dunától északra található etnikai tér azonban csak a románság egyik, bár kétségtől mentesebb részét érinti. Fontos megjegyezni, hogy románok, illetve román eredetű népcsoportok a *szűken értelmezett román etnikai törzsterületen kívül is éltek*. A Balkán-félsziget keleti újlatin nyelveit beszélő, ortodox hitű népcsoportjait a köznyelv a legrégebbi idők óta a *vlach* gyűjtőnévvel illeti. Balkáni sporadikus elhelyezkedésüket transzhumáló pásztorkodási életmódjuk, valamint a szláv és oszmán terjeszkedés egyaránt meghatározta. Az aromán nyelvet beszélők tekinthetők a vlachok legnépesebb csoportjának. Közösségeik egymástól való elszigeteltsége és az évszázados asszimiláció okozta önazonosítási nehézségeik miatt számukat alighanem lehetetlen megbecsülni, viszont bizonyosan százezres nagyságrendről beszélhetünk. A balkáni népek nemzeti ébredéséhez

© SZÁM-TÉR-KÉP

1. ábra A románok (beleértve moldávok, arománok) számának változása a jelenlegi román etnikai térben 1897–2014 között.

Jelmagyarázat: 1 – Románia területén; 2 – a mai Moldovai Köztársaság területén;

3 – Ukrajna mai területén; 4 – Magyarország területén; 5 – Szerbia és Bulgária területén

(* Csak a Románia mindenkorai területére vonatkozó népszámlálások évszámai. A többi országban – ahol rendelkezésre állnak – az időben legközelebbi népszámlálások adatai vannak feltüntetve; 1912 Ukrajnában, 2014 Transznisztria kivételével).

Forrás: Román, Szovjet, Moldáv, Magyar, Ukrán, Szerb népszámlálások, EBERHARDT, P. 2003

Figure 1 The change in Romanian (including Moldovan and Aromanian) population in the present-day Romanian ethnic space between 1897 and 2014.

Legend: 1 – In the territory of present-day Romania; 2 – In the contemporary territory of the Republic of Moldova;

3 – In the territory of present-day Ukraine; 4 – In the territory of Hungary; 5 – In the territory of Serbia and Bulgaria

(*Year of the censuses which only concern the territory of Romania at all times. In the other countries

– where it is available – the data of the nearest censuses are shown; except for 1912 Ukraine and 2014 Transnistria).

Source: Romanian, Soviet, Hungarian, Ukrainian, Serbian censuses, EBERHARDT, P. 2003

kapcsolódóan az új román állam is igyekezett „román testvéreik” nemzeti öntudatának erősítésére, ennek eredményeként 1912-ben az arománok 106 iskolával és 300, Bukarestből finanszírozott oktatóval rendelkeztek (PEYFUSS, M. D. 1994). A vlachok egy másik csoportját képezik az arománokhoz képest földrajzilag jobban lokalizálható megjelenorománok. Elnevezésük jelzi településterületüket (Moglena történelmi régió a mai Macedónia és Görögország határán) és nyelvi dialektusukat. A századfordulón a számukra vonatkozó becslések 10 és 20 ezer fő között szóródtak (ȚÎRCOMNICU, E. 2014). Az Isztriai-félszigeten letelepült *isztrorománok* az 1900-as évek elején közel 5 ezren lehettek (SÂRBU 2012).

Még az I. világháborút megelőzően, a *dákorománok államalakulataként megszületett Román Királyság* a második balkáni háború során megszerezte az ún. Kvadrilátert (Dél-Dobruzsát), jóllehet a térségben a románok száma csupán 6359 főt (alig 2%-ot) tett ki a 282 ezres összlakosságból (NIAGULOV, B. 2000). Ennek ellensúlyozására a két világháború között a román állam körülbelül 35000 vlachot telepített át a Balkáni-félszigetről az új aromán haza megvalósításának érdekében (TUSA, E. 2011). Az I. világháborúval

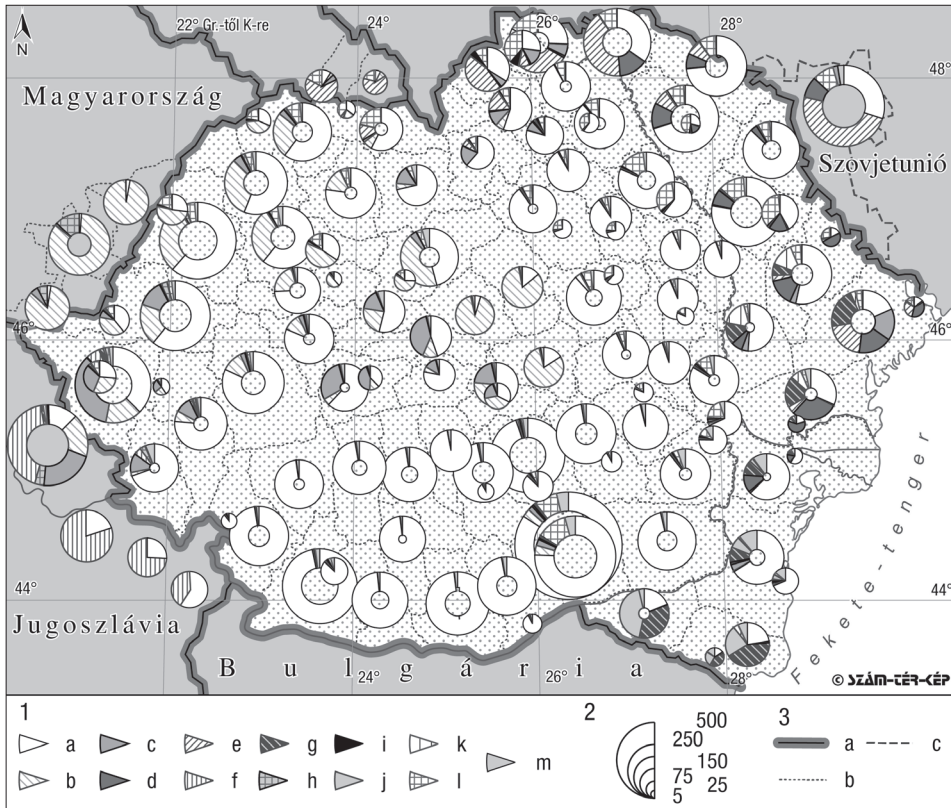
a Kvadrilaterhez képest azonban sokkal nagyobb területi nyereségek érték a Román Királyságot, ugyanis az 1910-ben 139,1 km² területű és 7,63 millió lakosú államalakulat a nyertes világháborút követően 156,8 km² területhez és 8,36 millió lakoshoz jutott (PÁNDI L. 1997). A területszerzés magában foglalta a rendkívül heterogén etnikai térszerkezettel rendelkező Erdélyt, Kelet-Bánságot, a Körös-vidéket, a máramarosi részeket, valamint Besszarábiát és Bukovinát.

A román etnikai tér a 20. században

A bukaresti román politikai elitet az egyesülés hirtelen komoly kihívásokkal szembeállította, ugyanis Nagy-Románia belső heterogenitása számos (etnikai, kulturális, regionális, gazdasági) aspektusban markánsan kitapinthatóvá vált. Elsőként etnikai szempontból állapítható meg, hogy 1920 után a Regáton kívüli új területeken a románok csak kevéssel haladták meg az összlakosság felét (BOIA, L. 2015). Ráadásul ezekben a térségekben ennél is aggasztóbb volt a románok társadalmi státusza. Besszarábiában a román elit jóformán teljesen eloroszosodott, a városokban szinte kizárólag az orosz és a jiddis töltötte be a lingua franca szerepét, a gazdasági és kulturális életben a román nyelv gyakorlatilag semmilyen presztízzsel nem rendelkezett (LIVEZEANU, I. 2000). 1910-ben Bukovinában a románok számarányukat tekintve (34,4%) az ukránoktól (38,4%) maradtak el, képzettségük és gazdasági helyzetük tekintetében pedig a zsidó lakossághoz képest voltak jelentős lemaradásban. A hátrányok felszámolásának reményében a bukovinai román intézkedések homlokterébe az oktatás megerősítése került, amelynek eredményeként például az 1912-es 179 darab román nemzetiségű iskola száma 1922-23-ra 319-re növekedett, többnyire a többi etnikum oktatási pozícióinak kárára (HAUSLEITNER, M. 2001).

Erdélyben a székelység kompakt etnikai tömbjeit puhább módszerekkel kívánták megbontani, elsősorban a helyi görög katolikusok által, akiket a politikai elit nyelvében magyar, de kulturális gyökereiben románként azonosított (HERMANN G. M.–KOVÁCS P. 1999). A téves helyzetfelismerést a későbbiekben a székelyföldi asszimilációs politika sikertelensége igazolta (PÁL J. 2008). Erdély további magyarlakta részeit a román kormányzat az irredentizmustól való félelem miatt eleve nagyobb fokú bizalmatlanságban részesítette, így valóságos kulturális offenzíva indult ezeken a helyeken (KÜHRER-WIELACH, F. 2014). Azonban az *erőtéljes bukaresti centralizációs törekvések az erdélyi román elit ellenérzését is kiváltották*, amely a korábbi évszázadokban közép-európai szellemiségű lett, s ezáltal jelentős mértékben különbözött a balkáni gyökerű és hangsúlyosan a francia kultúra felé hajló regáti elitől (BOIA, L. 2015). A regionális törésvonalak mentén húzódó kulturális különbségeket jelzi többek között az írni-olvasni tudás mértéke is, amely az 1930-as népszámlálás szerint Erdélyben 67%-ot tett ki, míg például Besszarábiában egy jelentős mértékű előrelépés után is csak 38,1%-ot (MANUILĂ, S.–GEORGESCU, M. 1938).

Az 1930-ban tartott népszámlálás valamivel több, mint 18 millió lakost talált Nagy-Románia területén, amelynek 71,9%-a vallotta magát román nemzetiségűnek (ALEXANDRESCU, I. et al. 2000) (2. ábra). Területi elterjedésüket illetően legnagyobb részarányaikat a Regát régióiban; Olténiában (97,5%), Munténiában (93,4%), illetve Moldvában (89,8%) regisztrálták. Legkisebb részarányban románok Bukovinában (44,5%) és Dobrudzsában (44,2%) éltek. Nem véletlen, hogy Románia a későbbiekben sem erőltette az 1940-es craiovai szerződés értelmében Bulgáriának átadott Kvadrilater visszaszerzését. Az ország második legnépesebb etnikumaként (1,43 millió fő; 7,9%) a magyarok elsősorban az ország központi részén, illetve a nyugati határvidék mentén koncentrálódtak, és Erdély nagyvárosaiban domináns szerepet töltöttek be a németekkel és zsidókkal együtt. Előbbiek országosan

2. ábra A román etnikai tér 1930-ban.

Jelmagyarázat: 1 – A lakosság etnikai összetétele, a – román, b – magyar, c – német, d – orosz, e – ukrán, f – szerb, g – bolgár, h – szlovák, i – lengyel, j – tatár, k – gagauz, l – zsidó, m – egyéb; 2 – A lakosság száma (1000 fő); 3 – Határok, a – országhatár, b – megyehatárok, c – a Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság határa.

Forrás: Román (1930), Magyar (1930), Csehszlovák (1930), Jugoszláv (1930), Szovjet (1926) népszámlálások

Figure 2 Romanian ethnic space in 1930.

Legend: 1 – Ethnic composition of population, a – Romanian, b – Hungarian, c – German, d – Russian, e – Ukrainian, g – Bulgarian, h – Slovak, i – Polish, j – Tatar, k – Gagauz, l – Jewish, m – other; 2 – Number of inhabitants;

3 – Borders, a – state border, b – county borders, c – border of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic.

Source: Romanian (1930), Hungarian (1930), Czechoslovak (1930), Yugoslav (1930), Soviet (1926) censuses

745 ezer; 4,1%) településterülete javarészt a hagyományos szász vidékekre, illetve a Bánságra korlátozódott. A 728 ezer fős zsidóság szinte kizárólag a városokban jelent meg (legnagyobb csoportjaik Bukarest, Csernyivci, Kisinyov és Jászvásár városokban), éppen ezért nem meglepő, hogy 4%-os országos részarányuk a városi tereket tekintve már 13,6%-nak felelt meg. A 3,2%-ot kitevő ukránok inkább a falvakban éltek, a 2,3%-os országos részarányt reprezentáló orosz etnikum pedig inkább a városokban (elsősorban Kisinyov, Bender és Izmajil) volt megtalálható. Ahogy arra a 2. ábra is rávilágít, a nagy országegyesítés ellenére jelentősebb román népcsoportok így is maradtak a határokon kívül – a balkáni vlach rokonokat nem számítva – elsődlegesen a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságon belül a Bánságban és a Szerb-érchegységben, valamint a Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban, ahol az összlakosság 28,5%-áért feleltek (CISCEL, M. H. 2007).

A két világháború közötti nemzetközi helyzet fokozódása a román közvéleményben a területi integritás fenntarthatóságának kételyeit erősítette, ugyanis a magyar külpolitikát

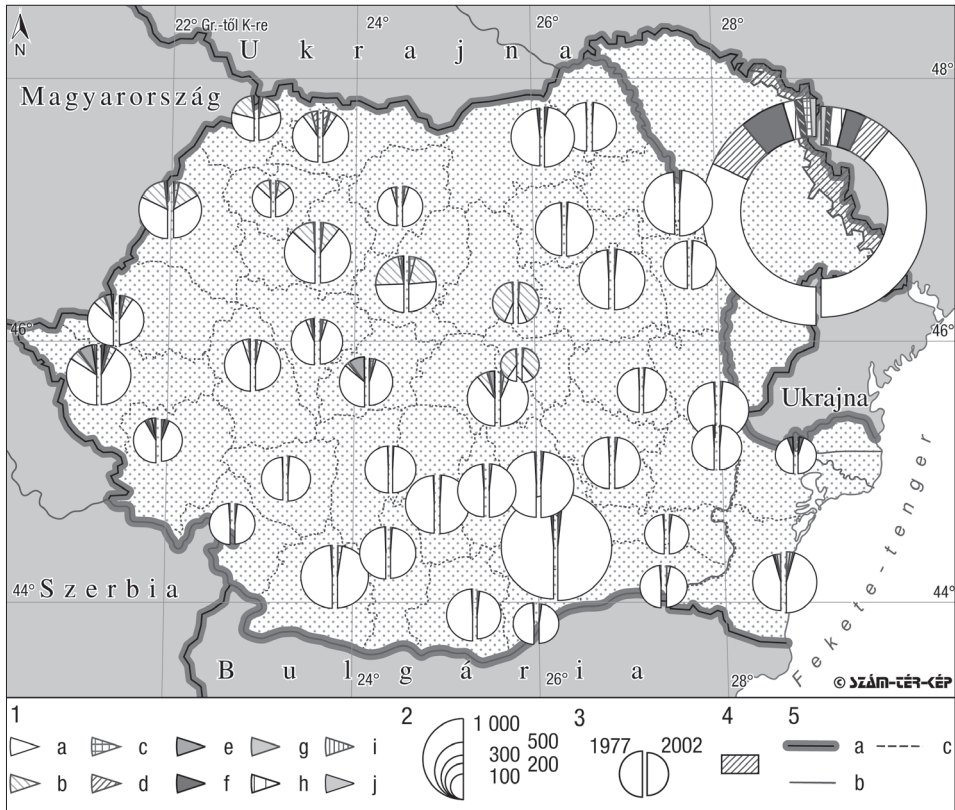
a revizionizmus állandósult irányvonala határozta meg, másrészt az időközben stabilizálódott Szovjetunió igényt formált Besszarábiára és Észak-Bukovinára. Ráadásul a Román Kommunista Párt (RKP) révén a szovjetek többször is próbát tettek a szocialista forradalom romániai exportjával, eredménytelenül. A szovjet proletárforradalom megakadályozása legitímálta Románia területi egységét a nyugati hatalmak szemében (BALOGH L. 2001). Ennek ellenére a II. világháború során bizonyos területekről Románia kénytelen volt lemondani (a 295 ezer km² területű ország 58 ezerrel lett kisebb), ám az 1944-es sikeres kiugrással és a szövetségesek oldalán történő hadba lépéssel minimalizálni tudta területi veszteségeit.

Köztes-Európa többi államához hasonlóan Románia is a szovjet érdekszférába került, amelynek eredményeként rövidesen az RKP a szokásos forгатókönyv alapján jutott hatalomra. Az ezt megelőző időszakban a *zsidók és magyarok a párton belül folyamatosan felülreprezentáltak voltak országos részarányukhoz képest* (utóbbiak aránya 1945 júliusában is megközelítette a 20%-ot), így a kommunista rezsim kezdeti éveiben helytelenített bármi olyan törekvést, amely „etnikai cellák” kialakulásához vezethet (BOTTONI, S. 2010). Mindezt a sztálini recept is elősegítette, amelynek nyomására 1952-ben létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt. Az etnikai alapú nacionalista politika kezdeti háttérbe szorulásának fokozatos feloldását jelezték a politikai entitást ért területi módosítások (román települések hozzá-, magyar települések elcsatolása), valamint a névváltoztatás (Maros-Magyar Autonóm Tartomány). A hruscsovi irányváltással és a RKP „elrománosodásával” az 1960-as évek közepére teljessé vált az a *nacionalista politikai fordulat*, amely a Ceaușescu nevével fémjelzett korszakban – különösen az 1980-as évek gazdasági krízisében – érte el csúcspontját.

A német kisebbséget azonban a magyarhoz hasonló kezdeti gesztusok is teljesen elkerülték, sőt a kollektív bűnösség elve alapján százezreket deportáltak, telepítettek ki erőszakosan, míg többen a nyílt diszkrimináció elől az NSZK-ba szöktek (WAGNER, E. 1982). Bár az egyik legnagyobb kelet-közép-európai zsidó közösség maradt meg Romániában, a világháború után 400 ezer főre apadt számuk tovább fogyatkozott a kivándorlásuk következtében. A tendencia súlyosságát mutatja, hogy számuk az 1992-es népszámlálás idején már a 10 ezer főt sem érte el. Mindezen folyamatok közvetett módon a román homogenizációs törekvéseket erősítették. Ugyanakkor kulturális értelemben magában a románságon belül is végbement egy erőteljes uniformizálás, hiszen a *kommunista rendszer ideológiai bázisában a marx proletariátus helyébe idővel a nemzet eszméje lépett* (IORDACHI, C. 2000).

Az 1977-es népszámláláskor összeírt 21,6 millió fős lakosság 89,1%-a románnak, 7,75%-a magyarnak, míg alig 1,54%-a németnek vallotta magát (3. ábra). Az összképet tekintve szembevetendő a román etnikum dominanciája, az időközben bevezetett közigazgatási reform révén létrejött megyék közül 27 etnikailag homogénnek tekinthető. A szűken értelmezett Erdély 9 megyéjében is 69,8%-os tett ki a románok aránya. Az 1,71 millió fős magyar lakosság csupán Hargita (85,1%) és Kovászna (78,4%) megyében alkotott abszolút többséget, ugyanakkor Maros (44,3%), Szatmár (38,8%), Bihar (31,5%) és Kolozs (24%) megyékben jelentek meg jelentősebb számarányban.

A többi volt szocialista országhoz hasonlóan, a rendszerváltás Romániában is hatalmas méretű ipari dezindusztrializációba torkollott, amely a népesség áramlásainak új formáihoz vezetett. A munkalehetőségek intenzív beszűkülésének eredményeként (csak a szekunder szektorban 2,5 millió munkahely szűnt meg) az idősebbek migrációja a biztosabb megélhetést nyújtó rurális térségek felé irányult, míg a fiatalabb korosztályok a külföldi munkavállalást részesítették előnyben (DEACU, C. 2016). A monoindusztriális, rurális jegyeket magukon hordozó kisvárosok lettek a népességsökkenés legnagyobb vesztesei (DUMITRACHE, L. et al. 2016). Mivel a fenti folyamatok Románia megyéit egységesen érintették, ezért az 1977-2002 közötti időszakban az *etnikai viszonyok megmerevedése* volt

3. ábra Románia és Moldova etnikai összetétele a 20. század második felében.

Jelmagyarázat: 1 – A lakosság etnikai összetétele, a – román, b – magyar, c – német, d – orosz, e – ukrán, f – szerb, g – bolgár, h – szlovák, i – lengyel, j – tatár, k – gagauz, l – zsidó, m – egyéb; 2 – A lakosság száma (1000 fő);

3 – Az adatok felvételének ideje; 4 – Transznisztria területe - nincs adat;

5 – Határok, a – országhatár, b – megyehatárok, c – Transznisztria és Moldova nem hivatalos határa.

Forrás: Román (1977, 2002), Moldáv (2004) népszámlálások, EBERHARDT, P. 2003

Figure 3 Ethnic composition of Romania and the Republic of Moldova in the second half of the 20th century.

Legend: 1 – Ethnic composition of population, a – Romanian, b – Hungarian, c – German, d – Russian, e – Ukrainian, f – Serbian, g – Bulgarian, h – Slovak, i – Polish, j – Tatar, k – Gagauz, l – Jewish, m – other;

2 – Number of inhabitants (1000 inhabitants); 3 – Date of recording of data;

4 – Territory of Transnistria – no data; 5 – Borders, a – state border, b – county borders,

c – officially not recognized border of Transnistria and the Republic of Moldova.

Source: Romanian (1977, 2002), Moldavian (2004) censuses, EBERHARDT, P. 2003

tapasztalható. A népesség stagnálása (21,7 millió fő) a rendszerváltás előtti növekedés, illetve az utána bekövetkezett csökkenés eredményéből áll össze. Az országterületen belül a román etnikum dominanciája (89,4%) némileg tovább fokozódott, elsősorban a magyarok (-1,35%-pont) és a németek (-1,27%-pont) népességcsökkenésének következményeként. Az 1977-es adatokhoz képest hatodára fogyatkozott németek (kivándorlásukat az NSZK fejkvótái is nagyban katalizálták) visszaszorulása Temes, Arad és Szeben megyékben öltötte a legnagyobb méreteket. A magyarok térszűzése elsősorban szórványaikban volt szignifikánsabb (Arad, Hunyad, Brassó megyék), feltehetően a magasabb fokú asszimilációs kitettségüknek tulajdoníthatóan, ugyanakkor Hargita és Kovászna megyékben megőrizték abszolút többségüket (3. ábra).

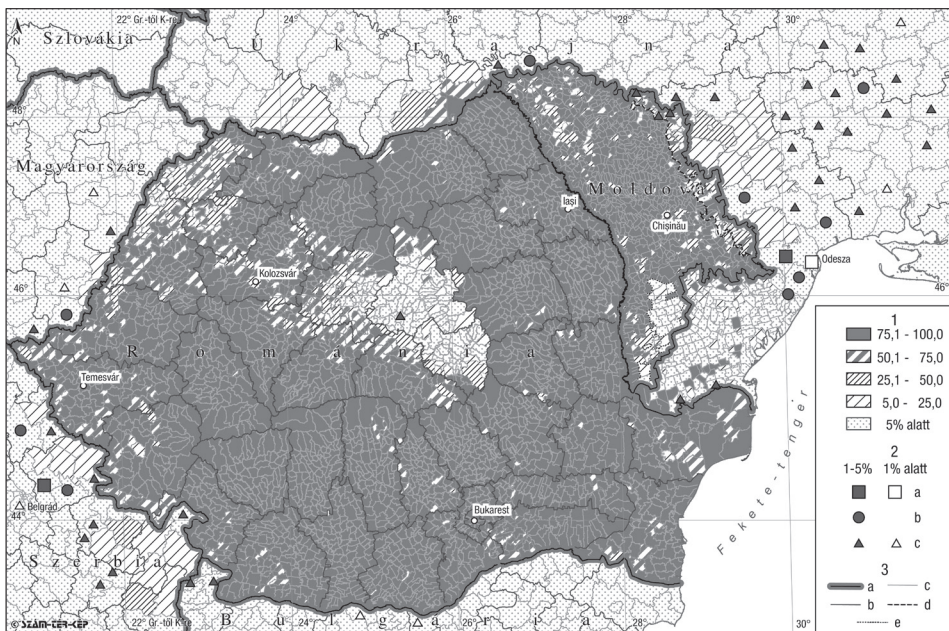
A 21. század kihívásai

Románia az ezredforduló küszöbén még a posztszocialista átmenet közvetlen társadalmi-gazdasági nehézségeit viselte. Az elhúzódó válság a munkanélküliség mellett a szegénység (1999-ben a népesség 22%-a szegénységi küszöb alatt), valamint a bűnözési ráta (1992-1997 között a börtönre ítélték számának 64%-os növekedése) meredek emelkedéseiben is visszaköszönt (DEACU, C. 2016). Az ingatag politikai és gazdasági helyzet szorítása alatt milliók döntöttek a külföldi munkavállalás mellett, így *napjainkra Románia lett Európa keleti felének legnagyobb népességkibocsátója* (BRĂDĂȚAN, C. E. 2014). Becslések szerint a jelenkori migrációból eredeztethető allochton román diaszpóra Európában megközelíti a 3 millió főt, amely egyfajta kárpótlásként Romániát Európa-szerte a nemzetközi hazautalások egyik legnagyobb haszonélvezőjévé teszi (ANGHEL, R. et al. 2016). Az elvándorlás által leginkább sújtott román megyék az 1990-2010 közötti időszakban rendre a régió területekről kerültek ki (zárójelben a nettó migrációs arányszám): Vaslui (-12,3%), Botoșani (-9,4%), Teleorman (-7,0%), míg a bevándorlás elsődlegesen a gazdaságilag relatíve fejlettebb fővárost (+11,0%) és agglomerációját (Ilfov, +10,4%), illetve az erdélyi-bánáti megyéket, mint Temest (+15,4%), vagy Aradot (+10,3%) érintette (ALEXE, I. et al. 2012). A 2011-ben rendezett népszámlálás adataiból is jelentős népességfogyás körvonalazódik. A 20 millió főre csökkent lakosság 88,9%-a románnak, míg 6,5%-a magyarnak tekinthető. Bár a népszámlálás alkalmával csupán 620 ezren vallották magukat roma nemzetiségűnek, valós számuk az országban 1,8-2,5 millió főre tehető (M. CSÁSZÁR Zs. 2009). Társadalmi státuszuk, vallásuk és szokásaik alapján is egy meglehetősen differenciált csoport jelenik meg a romániai cigányok képében (KOCIS K.–BOTLIK Zs. 2004; CREȚAN, R.–TURNOCK, D. 2008).

Szót kell ejteni a Románia határain kívüli román népcsoportok jelenlegi helyzetéről is (4. ábra). A Moldovai Köztársaság területén a 2014-es népszámlálás alkalmával (a transznisztriai, mindeddig publikálatlan adatoktól eltekintve) 192 ezer román írtak össze, jóllehet a 2,1 millió főnyi moldáv lakosság is *de facto* román népcsoportként azonosítható. A pánromán elképzeléseket érzékenyen érintette, hogy a Szovjetunió felbomlása után a moldáv népesség jelentős többsége egy önálló köztársaság mellett döntött, ezáltal ismételtelen szembeesítve a romániai döntéshozókat a moldáv identitás realitásával (KING, C. 1994). A jelenség háttérben az áll, hogy a két világháború közötti rövid időszakban a premodern regionális identitást nem sikerült egy modern nemzetivel felváltani, így a szovjet cél a moldáv identitáskonstrukció kiteljesítéséhez kedvező alapokra támaszkodhatott (PETRESCU, C. 2001).

Az eddig legutolsó, 2001-es ukrain népszámlálás adataiból 150 ezres román és 250 ezres moldáv népesség rajzolódik ki. Előbbiek Kárpátalján és a Csernyivci oblasztyban jelennek meg nagyobb koncentrációkban, míg a moldávok az Odesszai oblaszty egyes Moldovához közeli térségeiben számottevőek. Az ettől keletre benyúló moldáv szóróvnyterület még a II. Katalin cárnő idejében megkezdett, az orosz-török háborúk nyomán elnéptelenedett vidék gazdasági fellendítését célzó telepítéseknek köszönhető (NISTOR, I. S. 1995). A 36 ezer fős magyarországi románság nem alkot zárt, homogén tömböt, sem egységes nyelvterületet. A kettős identitástudattal jellemezhető többségük anyaországukkal határos megyékben, a román-magyar határtól legfeljebb 20 km-re, leginkább a békés-csanádi, illetve bihari térségekben él (BOTLIK Zs. 2006; KOCIS K.–BOTLIK Zs. 2009). A szintén dákoromán csoporthoz sorolható, csaknem 30 ezres szerbiai román népesség a Vajdaság keleti térségeiben, míg a 35 ezres vlach népcsoport a Timok folyó völgyében található.

A korábban viszonylagos békének és prosperitásnak örvendő balkáni román közösségeket sem hagyták érintetlenül a 20. század totalitárius intézkedései, másfelől az eről-

4. ábra A románok etnikai térszerkezete a 21. század első évtizedében.

Jelmagyarázat: 1 – A román nemzetiségű lakosság aránya; 2 – 5%-nál kevesebb/100 főnél nagyobb román közösségek, a – 2500 fő fölött, b – 1000 fő fölött, c – 500 fő fölött; 3 – Határok, a – államhatárok, b – NUTS-2 határok, c – NUTS-3 határok, d – Transznisztria és Moldova nem hivatalos határa, e – a Gagauz Autonóm Terület határa.

Forrás: Román (2012), Moldáv (2014), Ukrán (2001), Magyar (2011), Szerb (2011) népszámlálások

Figure 4 Ethnic spatial patterns of Romanians in the 2000s. Legend: 1 – Ethnic distribution of Romanian population;

2 – Romanian communities with a proportion of less than 5% and a number of more than 100 inhabitants,

a – more than 2500 inhabitants, b – more than 1000 inhabitants, c – more than 500 inhabitants; 3 – Boundaries,

a – state borders, b – NUTS-2 borders, c – NUTS-3 borders, d – officially not recognized

border of Transnistria and the Republic of Moldova, e – border of the Autonomous Territorial Unit of Gagauzia.

Source: Romanian (2012), Moldavian (2014), Ukrainian (2001), Hungarian (2011), Serbian (2011) censuses

tett urbanizációs törekvések sok esetben tradicionális életmódjuk, egyben identitásuk feladását okozták. Az arománok számára vonatkozó megállapítások az ezredforduló környékén is kellő távolságtartást igényelnek, amelyet a hivatalos népszámlálások, valamint a különböző becslések közötti hatalmas különbségek is alátámasztanak. Előbbi alapján 88 ezer főre tehető a balkáni arománok száma, amíg az – elsősorban román szerzők – becsléseinek konszenzusából körülbelül 1 millió fő adódik (közelítőlegesen Görögországban 500-, Albániában 300-500-, Macedóniában 100-150-, Bulgáriában 100 ezer) (MAROLA, V. 2013). Pontosabb képet kaphatunk a területileg jobban behatárolható meglenorománokról és isztrorománokról. Előbbiek száma 14 ezer főre zsugorodott, elsősorban a kiköltözések következményeként (pl. az 1923-as görög-török lakosságcsere nyomán) (THEDE, K. 2014). Az isztrorománok száma napjainkban már nem éri el a 300-at, ráadásul többségük magát vlachul beszélő horvátnak tartja (LOZOVANU, D. 2012).

Összefoglalás

Az ókori rómaiak által meghonosított társadalmi és gazdasági struktúrák, majd a középkori állami keretek jelenléte, később pedig az oszmán, illetve Habsburg-berendezkedés által nyújtott kulturális jogok kedvező kiindulási feltételeket teremtettek a románok nem-

zetté válásának rögzös folyamatához. Mindezt végigkísérte a keleti és nyugati világ közötti útkeresés, amely a román identitástudat rétegzettségében is visszaköszön. A nyelvileg inkább nyugathoz, vallásilag pedig kelethez fűződő kulturális szálak tekintetében nem beszélhetünk kizárólagosságról, hiszen a modern román nyelvben ugyanúgy megtalálhatóak a szláv hatások, mint Románia vallási térképén a görög katolikusok.

Az etnikai törzsterületen végbement identitáskeresés legbiztosabb alapjai az erdélyi románság körében álltak rendelkezésre. A Regátban a magas fokú etnikai homogenitáshoz kedvezően párosult a szuverenitással járó felpezsdülés a kulturális életben. Az etnikai kohézió megszilárdulásához olyan nemzeti projektek is hozzájárultak, mint Dobruzsza benépesítése és sikeres integrációja. A nemzetépítés csúcspontjának a két világháború közötti Nagy-Románia állapota tekinthető, amelynek időszakában a szűken értelmezett etnikai törzsterülethez kapcsolódó román népcsoportok döntő része politikailag egyesült. Azonban a hirtelen megnövekedett országterület a népesség etnikai homogenitását is csorbította, Bessarábia és Bukovina későbbi fejleményei pedig igazolták, hogy a nemzeté válás élményéből kimaradt részekben a középkori regionális identitást nem lehet néhány évtized alatt egy modern nemzettudattal helyettesíteni.

A következő történelmi időszak a románok államilag is ösztönzött, dinamikus népességnövekedését eredményezte. Az államszocialista politikák a regionális identitások összeforrasztásában is hatékony eszköznek bizonyultak. Így a rendszerváltáshoz érkezve a romániai etnikai tér egykoron sokszínű jegyeket mutató térszerkezetének utolsó szignifikáns alkotóelemeiként lényegében csak a magyarok és cigányok maradtak. Nem véletlen, hogy a szocialista blokk felbomlásával nagyobb figyelem terelődött a határon túli románságra, többek között olyan, az asszimilációban előrehaladott román csoportokra, mint a balkáni vlachok vagy Novorosszija egykori moldáv telepesei. A felerősödött egzisztenciális nehézségek a román etnikai törzsterület etnikai térfolyamatait is új megvilágítás alá helyezték, amelynek új elemei a fejlett európai országok román diaszpóráinak egyre növekvő méreteiben köszönnek vissza.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megjelenését az NKFIH-124291 számú projekt is támogatta.

ILLÉS TAMÁS
ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
tamas.illes92@gmail.com

FORRÁSOK

Magyarország

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. rész, Részletes demográfia. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
1930-as népszámlálás 5. kötet. – KSH, Budapest.
2011. évi népszámlálás. 9. Nemzetiségi adatok. – KSH, Budapest.
Népszámlálási digitális adattár. – KSH, Budapest (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/)

Moldovai Köztársaság

Recensământul populației 2004, Culegere statistică. Vol. 1. Caracteristici demografice, naționale, lingvistice, culturale – Biroul Național de Statistică. 492 p.

Atlas dnr 2004: Atlas of the Dniester Moldavian Republik. – „Sheriff” Publishing and Printing Center Tiraspol. 60 p.

Recensământul populației și al locuințelor din 2014, Biroul Național de Statistică (<http://recensamant.statistica.md>)

România

Recensământul general al populației din 1930 (Vol. II. Neam, Limbă maternă, religie) – Institutul Național de Statistică.

Recensământul general al populației din ianuarie 1977 (Vol. 1. Populație – Structura demografică) – Institutul Național de Statistică.

Recensământul general al populației și al locuințelor din martie 2002 (Vol. 4. Structura etnică și confesională a populației) – Institutul Național de Statistică.

Recensământul populației și al locuințelor din 2011 (Vol. 2. Populația stabilă (rezidentă) – structura etnică și confesională) – Institutul Național de Statistică.

Szerbia

Census of Population (National and Ethnic Affiliation – Data by localities). – Statistical Office of Republic of Serbia 2002.

Србији – 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia.

Ukrajna

Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року – Державний комітет статистики України (<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>)

Всеукраїнського перепису населення 2001, Національний склад населення України та його мовні ознаки – Державний комітет статистики України.

IRODALOM

ACHIM, V. 2001: Cigányok a román történelemben. – Osiris, Budapest. 254 p.

ALEXANDRESCU, I. 1994: A short history of Bessarabia and Northern Bucovina. – Romanian Cultural Foundation, Iași. 87 p.

ALEXANDRESCU, I. – BULEI, I. – MAMINA, I. – SCURTU, I. 2000: Enciclopedia de istorie a României. – Meronia, București. 507 p.

ALEXE, I. – HORVÁTH, I. – RUXANDRA, N. – MARIETA, R. 2012: Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report Romania. – EC DG Employment, Social Affairs and Inclusion. 64 p. (www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8834&langId=en)

ANDERSON, B. 1991: Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. – London, Verso. 224 p.

ANGHEL, R. – BOTEZAT, A. – COȘCIUG, A. – MANAFI, I. – ROMAN, M. 2016: International Migration, Return Migration, and their Effects: A Comprehensive Review on the Romanian Case. – IZA DP No. 10445. 52 p. (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2895293)

ATAMASOV, P. 2014: Starea actuală a meglenoromânilor. Meglenoromâna – un idiom pe cale de dispariție. – memoria ethnologica 14. 52-53. pp. 30–38.

BALOGH L. 2001: România története. – Aula, Budapest. 501 p.

BOIA, L. 1997: Istorie și mit în conștiința românească. – Humanitas, București. 310 p.

BOIA, L. 2015: România elrománosodása. – Koinónia, Kolozsvár. 117 p.

BOTTONI, S. 2010: Transilvania roșie: comunismul român și problema națională 1944-1965. – ISPMN–Kriterion, Cluj-Napoca. 344 p.

BOLOVAN, S. P. – BOLOVAN, I. 2003: Transylvania in the modern era: demographic aspects. – Center for Transylvanian Studies–Romanian Cultural Institute, Cluj Napoca–București. 308 p.

BOTTLIK Zs. 2003: Adatok Bács vármegye etnikai földrajzi képéhez In: Udvari I. (szerk.): A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai a magyarországi délszláv népek nyelvén I.: Nyomtatványok. (Dimensiones culturales et urbaniales Regni Hungariae 2.) 326 p. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola. pp. 117-143.

BOTTLIK Zs. 2006: A magyarországi román kisebbség etnikai-földrajzi sajátosságai az utóbbi húsz évben. – In: KÓKAI S. (szerk.): Földrajz és Turizmus. Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 60. születésnapjának tiszteletére. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza. pp. 83–93.

BRĂDĂȚAN, C. E. 2014: The interplay between family and emigration from Romania. – Migration Letters 11. 3. pp. 368–376.

CISCHEL, M. H. 2007: The Language of the Moldovans. Romania, Russia, and Identity in an Ex-Soviet Republic. – Lexington Books, Lanham. 171 p.

- COMAN, M. 2013: Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI). – Editura Polirom, București. 360 p.
- CREȚAN, R.–TURNOCK, D. 2008: Romania's Roma Population. From Marginality to Social Integration. – *Scottish Geographical Journal* 124. 4. pp. 274–299.
- DEACU, C. 2016: The collapse of the state industry in Romania: between political and economic drivers. – *Human Geographies* 10. 2. pp. 115–127.
- DRACE-FRANCIS, A. 2006: The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity. – I. B. Tauris, London–New York. 272 p.
- DURANDIN, C. 1998: A román nép története. – Maecenas, Budapest. 508 p.
- DUMITRACHE, L.–ZAMFIR, D.–NAE, M.–SIMION, G.–STOICA, I.-V. 2016: The Urban Nexus: Contradictions and Dilemmas of (Post)Communist (Sub)Urbanization in Romania. – *Human Geographies* 10. 1. pp. 39–58.
- EBERHARDT, P. 2003: Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-century Central-Eastern Europe. History, Data, Analysis. – M.E. Sharpe, New York. 559 p.
- GELLNER, E. 1983: Nations and Nationalism. – Blackwell, Oxford. 150 p.
- GOINA, C. 2005: How the State Shaped the Nation: an Essay on the Making of the Romanian Nation. – *Regio-Minorities, Politics, Society* 5. 1. pp. 154–169.
- HAUSLEITNER, M. 2001: Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Oldenbourg, München. 497 p.
- HAUSLEITNER, M. 2008: Bessarabien als historische Region. – In: KHAL, T.–METZELTIN, M.–UNGUREANU, M. R. (Hrsg.): Rumänien. Raum und Bevölkerung, Geschichte und Geschichtsbilder, Kultur, Gesellschaft und Politik heute, Wirtschaft, Recht und Verfassung, historische Regionen. LIT Verlag, Berlin–Münster–Wien–Zürich–London. pp. 825–839.
- HERB, G. H. 2018: Power, Territory, and National Identity. – In: HERB, G. H.–KAPLAN, D. H. (eds.): *Scaling Identities. Nationalism and Territoriality*. Rowman & Littlefield, Lanham–Boulder–New York–London. pp. 7–31.
- HERMANN G. M.–KOVÁCS P. 1999: Udvarhelyszéki románok: a betelepdeéstől a beolvadásig. – In: HERMANN G. M. (szerk.): *A többség kisebbsége: tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Pro-Print, Csík-szereda. pp. 157–210.
- HITCHINS, K. 1996: *The Romanians, 1774-1866*. – Clarendon, Oxford. 337 p.
- HITCHINS, K. 2009: The identity of Romania. – *Encyclopaedic Publishing House, București*. 307 p.
- HITCHINS, K. 2014: *A concise history of Romania*. – Cambridge University Press, Cambridge–New York. 327 p.
- HOFBAUER, H.–ROMAN, V. 1995: Bucovina, Basarabia, Moldova: o țară uitată între Europa de vest, Rusia și Turcia. – Editura Tehnică, București. 169 p.
- IORDACHI, C. 2000: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. – *Regio-Kisebbség, Politika, Társadalom* 11. 3. pp. 27–61.
- IORDACHI, C. 2001: „The California of the Romanians”: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913. – In: TRENCSENYI B.–PETRESCU, D.–PETRESCU, C.–IORDACHI, C.–KÁNTOR Z. (eds.): *Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian case studies*. Regio Books–Editura Polirom, Budapest–Iași. pp. 121–152.
- KING, C. 1994: Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism. – *Slavic Review* 53. 2. pp. 345–368.
- KÜHRER-WIELACH, F. 2014: Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg. – De Gruyter Oldenbourg, München. 419 p.
- KOCSIS K.–BOTTLIK Zs. (2004): Die Romafrage in der Karpato-Pannonischen Region Europa Regional 12 pp. 132-140.
- KOCSIS K.–BOTTLIK Zs. (2009): Magyarország etnikai térképe 2001 (1:500 000) 68X106,5 cm, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- LIVEZEANU, I. 1995: Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918-1930. – Cornell University Press, Ithaca–London. 360 p.
- LOZOVANU, D. 2012: Caracterizarea geografică, istorică și culturală a minorităților istroromâne din Croația. – In: BERCIU-DRĂGHICESCU, A. (coord.): *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni. Aspecte identitare și culturale*. Editura Universității din București, București. pp. 756–788.
- M. CSÁSZÁR Zs. 2009: Integráció vagy szegregáció: a roma oktatás ügye néhány délkelet-európai ország példáján keresztül. – *Balkán Füzetek Különszám* 1. pp. 142–149.
- MANUILĂ, S.–GEORGESCU, M. 1938: Populația României. – In: Gusti, D. (ed.): *Enciclopedia României, vol. 1. Statul*. Pmprimeria Națională, București. 1017 p.
- MAROLA, V. 2013: Comunitățile românești sud-dunărene. – *Revista Bistriței* 27. pp. 354-369.
- MICLĂUȘ, L. 2012: Evoluția spirituală a românilor sud-dunăreni - repere istorice. – In: BERCIU-DRĂGHICESCU, A. (coord.): *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni. Aspecte identitare și culturale*. Editura Universității din București, București. pp. 35–70.
- MISKOLCZY A. 2005: Románok a történeti Magyarországon. – Lucidus Kiadó, Budapest. 186 p.

- MOISA, G. 2012: History, ideology and politics in communist Romania, 1948-1989. – Eötvös Loránd University, Budapest. 486 p.
- NIAGULOV, B. 2000: Frontiera - un zid sau un pod. – Magazin Istoric. 34. 1. pp. 26–32.
- NISTOR, I. S. 1995: Istoria românilor din Transnistria: organizarea, cultura și jertfa lor. – Eminescu, București. 161 p.
- PÁL J. (2008): Vissza- és elrománosítási kísérletek ideológiai gyökerei a székelyföldi unitárius egyházközösségekben (2.). – Keresztény Magvető 114. 4. pp. 499–528.
- PÁNDI L. (szerk.) 1997: Köztes-Európa 1763-1993. – Osiris, Budapest. 803 p.
- PETRESCU, C. 2001: Contrasting/Conflicting Identities. Bessarabians, Romanians, Moldovans. – In: TRENCSENYI B. – PETRESCU, D. – PETRESCU, C. – IORDACHI, C. – KÁNTOR Z. (eds.): Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian case studies. Regio Books–Editura Polirom, Budapest–Iași. pp. 153–179.
- PEYFUSS, M. D. 1994: Chestiunea aromânească: evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei. – Editura Enciclopedică, București. 141 p.
- PIRIGYI I. 2001: Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján. – Piremon–Görög Katolikus Egyházközösség, Debrecen. 128 p.
- SÁRBU, R. 2012: Istroromâni sau vlahii istrieni. Trecut, prezent și viitor. – In: BERCIU-DRĂGHICESCU, A. (coord.): Aromâni, meglenoromâni, istroromâni. Aspecte identitare și culturale. Editura Universității din București, București. pp. 711–724.
- SEDLAR, J. W. 1994: East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500. University of Washington Press, Seattle. 556 p.
- SERES A. 2011: Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez. – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár. 144 p.
- TRÓCSÁNYI Zs.–MISKOLCZY A. 1992: A fanariótáktól a Hohenzollernekig: társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben, 1711-1866: két tanulmány. ELTE BTK, Budapest. 149 p.
- THEDE, K. 2014: Păstrarea limbii, pierderea identității: meglenoromâni. – memoria ethnologica 14. 52–53. pp. 38–48.
- TUSA, E. 2011: Imaginar politic și identități colective în Dobrogea. – Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București. 522 p.
- ȚĂRCOMNICU, E. 2014: Aspecte istorice privind grupurile dialectale meglenoromâne din Grecia, Republica Macedonia, Turcia și România. – memoria ethnologica 14. 52-53. pp. 12–30.
- VARDARY, K. 1991: National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania. – University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford. 407 p.
- VARGA E. Á. 1997: A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869-1920 között. – Erdélyi Múzeum 59. 1-2. pp. 40–87.
- WAGNER, E. 1982: Geschichte der Siebenbürgen Sachsen - ein Überblick. – Wort und Welt Verlag, Innsbruck. 108 p.

A CIGÁNYSÁG LÉLEKSZÁMA ÉS HELYZETE EGY ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN–PÉNZES JÁNOS

THE NUMBER AND SITUATION OF THE ROMA POPULATION
IN LIGHT OF A SURVEY FROM NORTHEASTERN HUNGARY

Abstract

The Roma population is the most dynamically increasing ethnic minority in Hungary. The growing number and ratio of the Roma communities represent a characteristic spatial pattern and significant territorial disparity with spectacular concentrations. However, several approaches are used to detect the number of Roma, from which the applied methodology is based on the estimations of local authorities and Roma minority self-governments. On the basis of this dataset the number of Hungarian Roma population exceeds 876,000 (in 2010-2013). Two counties—Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg—were surveyed by a widespread and detailed research project carried out in 2016. As part of the research, groups of Roma communities and types of territorial segregation were investigated in the case of the settlements. Several local problems—for example, prostitution and extortion—were also discovered with important spatial contexts.

Keywords: ethnic geography, Hungary, Roma population, residential segregation

Bevezetés

Magyarország legnagyobb és legdinamikusabban növekvő létszámú etnikai kisebbsége a roma népesség amely esetében a továbbiakban a cigányság megnevezést szinonimaként használjuk. Ezt a két megállapítást szinte minden, témával foglalkozó adatforrás és elemzés alátámasztja. A hazai roma lakosság lélekszámát illetően azonban már komoly szakmai diskurzus zajlik. A cigányság általánosságban vett rosszabb szociális helyzete is közismert tény, viszont ennek területi dimenziói kevésbé feltártak. A rendelkezésre álló adatforrások nagyon szerény mozgásteret engednek a kérdéskör földrajzi aspektusú vizsgálatára, különösen amennyiben nagyobb területre, átfogó képet kívánunk alkotni. Ugyanakkor – meggyőződésünk szerint – a geográfia szemléletmódja és esetleges eredményei is elengedhetetlenek ahhoz, hogy a hazai cigányság lélekszámát, térbeli elhelyezkedését, demográfiai folyamatait és természetesen szociális helyzetét adekvát módon fel lehessen vázolni. A társadalomföldrajz részben ezáltal tud hozzájárulni hazánk egyik legfontosabb társadalmi-gazdasági kérdésköréhez, amelyben a roma lakosság szociális helyzetének javítása és hatékony integrációjának előmozdítása kulcsfontosságú feladat.

Tanulmányunkban igyekszünk körüljárni a hazai cigányság lélekszámának megközelítési lehetőségeit, amelyben nagyobb figyelmet szentelünk a területileg részletes adatbázist szolgáltatató, a települési önkormányzatok megkérdezésén alapuló módszernek. Ehhez kapcsolódóan ismertetjük a Debreceni Egyetem (DE) 2010-13-ban elkészített felmérését, valamint a Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2016-ban lezajlott vizsgálat néhány eredményét.

A hazai cigányság lélekszámának becslése

Módszertani áttekintés a hazai szakirodalom alapján

A cigányság lélekszáma kivételesen vitatott kérdéskör a hazai tudomány képviselői között, de élénk diskurzus zajlik róla a közéletben és az aktuálpolitikában egyaránt. A romák számát mérő, illetve becslő eljárások adatai alapján világosan látszik, hogy a cigányság önbevalláson (autoidentifikáción) alapuló adatai jelentősen elmaradnak a szakértők – túlnyomóan heteroidentifikációra támaszkodó – becsléseihez képest (pl. KOC SIS K. – KOVÁCS Z. 1991, 1999; LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 2001; KEMÉNY I. – JANKY B. 2003; HABLICSEK L. 2008). A hazai cigányság lélekszámára vonatkozó becslések széles skálán mozognak, de az 500.000 főtől 1 millió föig terjedő intervallumban jelennek meg a leggyakrabban.

Ami a különböző megközelítéseken alapuló, emiatt nehezen összevethető adatforrások alapján kirajzolódik, hogy az elmúlt bő évszázad alatt a cigányság gyorsan növekvő lélekszáma – a csökkenő magyarországi lakosság szám következtében – még dinamikusabb aránybeli növekedéssel párosul (KOC SIS K. – BOTTLIK Zs. 2004; CSERTI-CSAPÓ T. 2008; PÉNZES J. et al. 2015 és 2018).

A gyors növekedésben a magas reprodukciós ráta mellett elsősorban az identitás felvállalásának növekvő mértéke játszik fontos szerepet (utóbbi hatása elsősorban a népszámlálásokban jelentkezik – HABLICSEK L. 2008). A cigányság esetében a nemzetközi migrációs nyereség igen szerénynek tekinthető (TÓTH Á. – VÉKÁS J. 2013; TÁTRAI P. 2014).

A roma lakosság számának – ahogyan általában más etnikai kisebbségek lélekszámának – vizsgálata során is különböző klasszifikációs alapú, eltérő megközelítés módú adatforrásokra lehet támaszkodni (PÉNZES J. et al. 2015).

A leggyakrabban a népszámlálások önbevalláson alapuló adatait szokták idézni. A cigány népességet „rejtőzködő kisebbségnek” is nevezik, mivel a teljes közösség mindössze egyharmada, egynegyede jelenik meg az önbevallás alapján készült statisztikákban. A 2011-es népszámlálás szerint 61 143 fő (a teljes cigányság 19,4%-a) beszélt családon vagy baráti közösségen belül valamelyik cigány nyelvet (lovárit, románit, beást) és 54 339 fő minősítette azt anyanyelvének (a teljes cigány népesség 17,3%-a) (TÁTRAI P. 2014). *A teljes hazai roma népesség a 2011-es népszámlálás önbevallási adatai szerint mintegy 315 000 főre tehető.*

A szociológiai becslések ugyanakkor azokat a személyeket tekintik cigánynak, akiket a nem cigány környezetük annak tart (KEMÉNY I. – JANKY B. 2003). Ezen felmérések – geográfusok aspektusából nézve – legnagyobb hátránya, hogy részletesebb területi bontásra nem alkalmasak. A legutóbbi teljes országra irányuló *2003-as felmérés során 569 000 főt becsült meg* Kemény István és kollektívája (az ennek továbbvezetésén alapuló *demográfiai becslés 2011-re 658 000 roma lakost prognosztizált* – HABLICSEK, L. 2008).

Az 1984-87 között lezajlott úgynevezett Cigányügyi Koordinációs Bizottságok (CIKOBI); a rendszerváltást megelőzően a megyei tanácsokon belül működő bizottság) adatgyűjtés a helyi tanácsok megkerdezésén keresztül a helyi prominensek perspektíváját tükrözi vissza (KOC SIS K. – KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G. – KÉZDI G. 1998). Ehhez alapvetően hasonlított a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke által 2010 és 2013 között elvégzett vizsgálat (PÉNZES J. – PÁSZTOR I. Z. 2014). *A CIKOBI felmérés 1984-87-ben mintegy 400 000 főben összesítette a hazai cigányság létszámát, utóbbi vizsgálat pedig több mint 876 000 főre becsülte azt.*

A felmérések módszertani sokféleségét azért fontos kihangsúlyozni, mivel az eltérő szemléletmódok – anélkül, hogy egymás létjogosultságát megkérdőjeleznék – különböző eredményeket szolgáltatnak a cigányság lélekszámára vonatkozóan.

A felsoroltak mellett természetesen számos további adatforrás áll rendelkezésre – elég csak a kisebbségi választásokra (pl. PÁSZTOR, I. Z.–PÉNZES, J. 2013), a cigánytelepi felmérésekre (pl. KÓSA, ZS. et al. 2007), az általános iskolai vizsgálatokra gondolni (pl. KERTESI, G.–KÉZDI, G. 2012; PAPP, Z. A. 2012), amelyek országos kitekintésűek ugyan, de vagy területi, vagy korcsoportú aspektusból csak részleges információt szolgáltatnak. A térségi esettanulmányok alapján – akár különböző terepi szakértői besoroláson adataira (pl. FÓNAI M.–VITÁL A. 2008; TÁTRAI P. 2010; SÜLI-ZAKAR I. et al. 2013), akár születési anyakönyvi kivonatok vizsgálatára támaszkodnak (DEMETER G.–BAGDI R. 2009) – átfogó és sokszor igen részletes képet lehet nyerni egy kisebb területről, de ezek sajnos nem terjeszthetők ki országos léptékre.

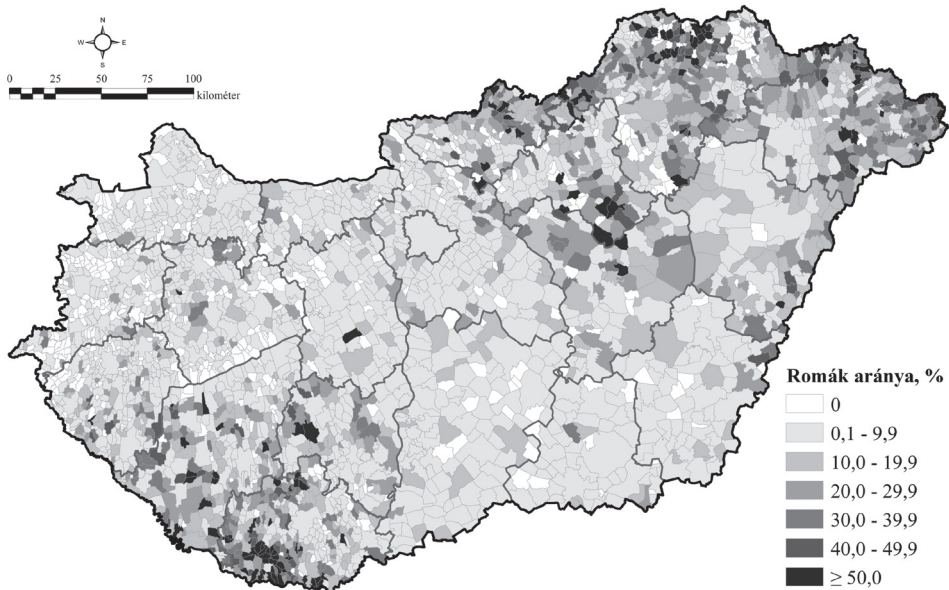
A települési önkormányzatok megkérdezésén alapuló vizsgálat

A felsorolt módszertani megközelítések sorából érdemes kiemelni *a települési önkormányzatok megkérdezésén alapuló módszert*. Ennek a megközelítésnek az a lényege, hogy a helyi viszonyokra – ideális esetben – jól rálátó önkormányzati (vagy 1990 előtt tanács) vezetők, illetve illetékesek adjanak választ a helyi roma lakosság számáról, illetve arányáról.

A módszert viszonylag kisebb térségek vizsgálatára (BARANYI B. ET AL. 2003) alkalmazták az elmúlt évtizedekben hazánkban, de akár egész megyényi területre is (FILEPNÉ NAGY É. 2005). Sőt, a már korábban említett CIKOBÍ adatbázis szintén hasonló szemléletmóddal jött létre 1984–87. között, amelyet részleteiben több helyen is publikáltak (PÉCSI M. et al. 1989; KOCIS K.–KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G.–KÉZDI G. 1998). Érdemes megemlíteni, hogy a felmérés részeként a helyi tanácsoknak kiküldött kérdőívek számos további kérdést érintettek a roma lakosság települési arányán túlmenően, ám azok érdemi kiértékelésére nem került sor.

A 2011-es népszámlálást megelőzően a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékén felvetődött annak ötlete, hogy készüljön el a helyi cigányság arányának települési részletességű adatbázisa a helyi önkormányzatok megkérdezésével. A munka – a rendelkezésre álló erőforrások függvényében – több hullámban zajlott le (Északkelet-Magyarországra vonatkozó eredmények publikálására került sor először – PÁSZTOR I. Z.–PÉNZES J. 2012; PÁSZTOR I. Z. 2013). A hallgatói segítséggel is támogatott kiterjedt telefonos és kisebb részben személyes terepi vizsgálat részeként túlnyomóan települési önkormányzatok (szerény arányban roma nemzetiségi önkormányzatok) válaszoltak arra a kérdésre, hogy mennyi a településen élő cigányság lélekszáma. A helyi önkormányzati válaszadók (legtöbb esetben polgármester, jegyző, illetve szociális munkatárs) megközelítőleg 10%-os arányban a roma nemzetiségi önkormányzathoz irányítottak bennünket. Sőt, a válaszadó polgármesterek egy része maga is cigány származású volt, így mindezek fényében a *klasszifikációs megközelítésünkben egyszerre jelent meg a cigány és a nem-cigány válaszadók véleménye (tehát az autó- és heteroindentifikáció együttesen)*. Az adatbázist végül a 2010–13-as időintervallumra lehetett datálni. A felmérés eredményeként a hazai cigányság térbeli megoszlása alapvetően hasonló a népszámláláshoz (1. ábra), azonban annál lényegesen magasabb értékeket mutat (2. ábra) – átlagosan megközelítően 2,8-szer nagyobb létszámadatokat adódtak (PÉNZES J.–PÁSZTOR I. Z. 2014). A válaszadók becslései több esetben is felfelé torzítottak, amelynek okait és térbeli sajátosságait is igyekeztünk feltárni (PÉNZES J. et al. 2015; PÁSZTOR, I. Z. et al. 2017; TÁTRAI P. et al. 2017).

A torzítás, valamint a módszertan esetleges további bizonytalanságai ellenére ez a szemléletmód felértékelődőben van, amelynek elsődleges oka a Szlovákiai roma közösségek atlasza, vagy köznapiabban nevén a Szlovákiai Roma Atlasz ismertsége (MUČKA, A. et al. 2014). A felmérés az önkormányzatok illetékeseit célozta meg és egy igen összetett kér-

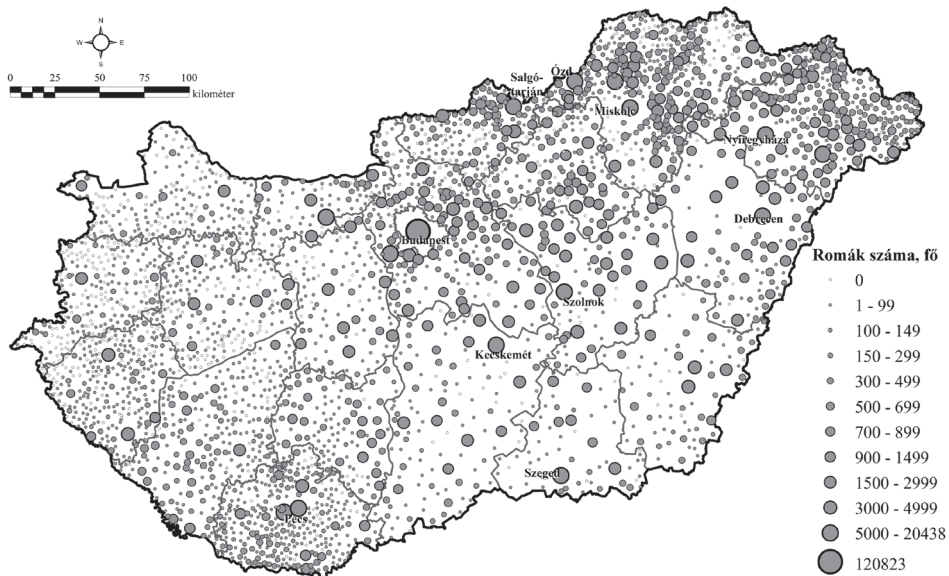

1. ábra A roma lakosság aránya a településeken 2010-13-ban, %

Forrás: a Debreceni Egyetem felmérése alapján

Figure 1 The ratio of the Roma population in the Hungarian settlements in 2010-2013, %

Source: edited by the authors by the survey of the University of Debrecen

2. ábra A roma lakosság száma a településeken 2010-13-ban, fő

Forrás: a Debreceni Egyetem felmérése alapján

Figure 2 The number of the Roma population in the Hungarian settlements in 2010-2013, person

Source: edited by the authors by the survey of the University of Debrecen

dőívet jelentett, amely magába foglalta a roma lakosság helyzetének és a település körülményeinek vizsgálatát. A felmérésbe minden olyan település bekerült, ahol érzékelhető módon jelen volt a roma lakosság. A 2013-as Szlovákiai Roma Atlasz nem előzmény nélküli, mivel már 2004-ben lezajlott az előző ilyen felmérés (MATLOVIČOVÁ, K. et al, 2012).

Hasonló vizsgálatot jelent a Romániára elkészült SocioRoMap (HORVÁTH, I. – KISS, T. 2017), de az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) és a Norvég Alap támogatásával a balkáni országok egy részében is zajlanak felmérések (pl. Horvátországban – <http://www.atlas-romskihnaselja.hr/index.html>).

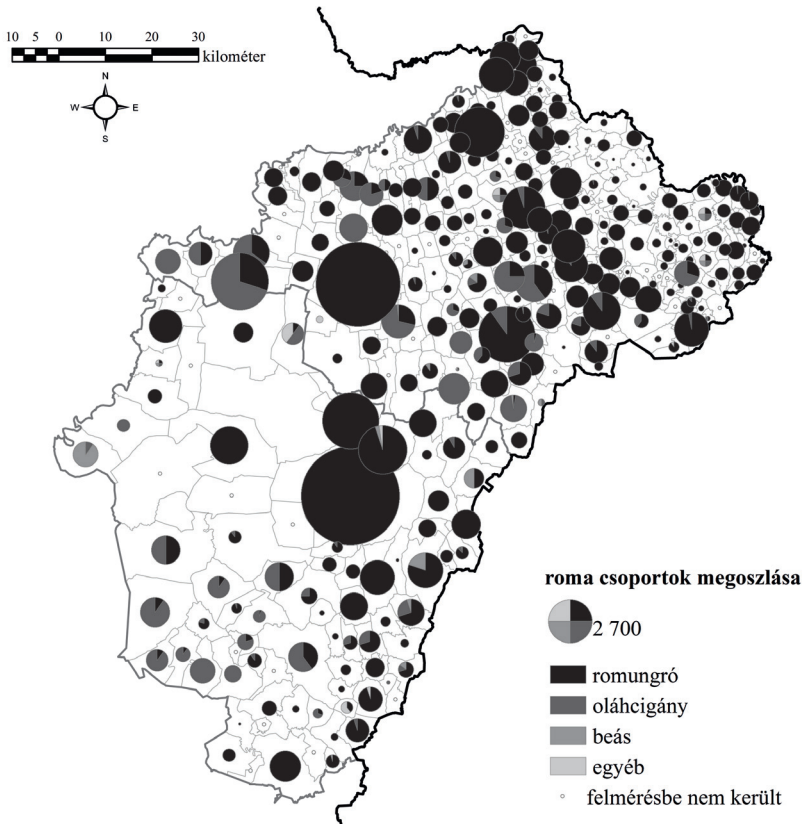
Északkelet-Magyarország cigánysága a 2016-os vizsgálat tükrében

A vizsgálat keretei

Az alábbiakban bemutatjuk azt a vizsgálatot, amelyet két északkelet-magyarországi – a már említett Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg – megyében hajtottunk végre. „*A roma lakosság vizsgálata a magyar-román határvidéken*” című kutatási projektben a *Partiumi Keresztény Egyetem Partiumi Területi Kutatások Intézete* és *Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke* (DE-PKE felmérésként hivatkozunk rá) működött együtt az *Emberi Erőforrások Minisztériuma* támogatásával (bővebben SZILÁGYI F. – PÉNZES J. 2016).

A vizsgálat részeként a már röviden említett „Szlovákiai Roma Atlasz” módszertanát adaptáltuk. Az eredeti kérdőív meghatározó részétől eltekintettünk – részben területi okokból, részben azért, mert az adott információk más forrásból rendelkezésre álltak (pl. települési infrastrukturális adatok). Ugyanakkor több ponton kiegészítéseket is tettünk (pl. a közfoglalkoztatásra, a *roma nemzetiségi önkormányzatra* (RNÖ), vagy a településen megjelenő esetleges konfliktusokra vonatkozóan, illetve mellékelünk egy települési térképet is, amelyen a romák által lakott utcákat kellett bejelölnie a válaszadóknak). Külön figyelmet szenteltünk olyan kérdéseknek, amelyekre vonatkozóan korlátozottan állnak rendelkezésre adatforrások (pl. a cigányság településen belüli elhelyezkedését, nyelvhasználatát és csoportjait (3. ábra), belföldi és nemzetközi migrációját, iskolázottságát, foglalkoztatási viszonyait, civil és politikai aktivitását is bevontuk a felmérésbe). További meghatározó különbséget jelentett a szlovákiai kérdőívezéshez képest, hogy a telepekre nem alkottunk külön kérdőívet, ugyanakkor a roma nemzetiségi önkormányzat hazai sajátosság, így egy rövidített kérdőív számukra is készült.

A 2016 első félévében lezajlott vizsgálatunk a két megye (311 településéből) 274 településére terjedt ki és a vizsgálatba azok a települések kerültek, ahol a romák száma a 2011-es népszámlálás, illetve a 2010-13-ban készült debreceni egyetemi felmérés szerint elérte a 30 főt, és/vagy a 10%-os lakosságarányt, és/vagy roma nemzetiségi önkormányzat működött. (A két megye 37 települése nem felelt meg az előbbi kritériumoknak, azaz feltehetően igen szerény a helyi cigányság jelenléte, vagy egyáltalán nincsen roma lakos a településen.) *A felmérés során 273 települési önkormányzattal, valamint az azokban működő 182 roma nemzetiségi önkormányzattal tudtunk kérdőívet kitölteni* (3 roma nemzetiségi önkormányzattal nem tudtuk felvenni a kapcsolatot, illetve nem kívántak részt venni a felmérésben). Nagyon fontosnak tartottuk, hogy a felmérésbe bekerült településekre személyesen jussunk el; a felmérésben 8 fő vett részt. Ehhez természetesen telefonos egyeztetésekre, az időpontok rögzítésére, a roma vezetők értesítésére és a kérdőívek e-mail-ben történő előzetes megküldésére volt szükség. A kérdőívek kitöltése és megbeszélése a helyi önkormányzat vezetőivel (általában polgármesterek, jegyzők vettek

3. ábra A roma csoportok lélekszáma és megoszlása Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vizsgált településein 2016-ban. Forrás: a Debreceni Egyetem és Partiumi Keresztény Egyetem felmérése alapján

Figure 3 The number and composition of the Roma population in the surveyed settlements of Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties in 2016.

Source: edited by the authors by the survey of the University of Debrecen and the Partium Christian University

ebben részt) és a helyi roma vezetéssel az esetek nagy részében külön történt. A kérdőíves vizsgálat kérdésein túl, mindig igyekeztünk további beszélgetést kezdeményezni a helyi romákat érintő valós problémákról és megérteni a sok helyen megtapasztalt nyomorúság igazi okait. Az eredményeket összefoglaló kötet (SZILÁGYI F.–PÉNZES J. 2016), átdolgozott változata elektronikusan is elérhető: (<http://ptki.partium.ro/hu/konyvtar/roma-nepesség-magyarország-északkeleti-hatartersegeben-2016>)

A cigányság lélekszámának becslése a vizsgált megyékben

Alábbi komparatív elemzésünkben a két megye roma lakosságának lélekszámát vetjük össze a különböző források alapján, majd a hivatkozott 2016-os vizsgálatunk néhány eredményét foglaljuk össze.

Hajdú-Bihar megyében a 2011-es népszámlálás szerint mintegy 18 500 fő vallotta magát romának, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben 44 700 főnél is többen. Ez azt jelentette, hogy a két megyében az ország cigányságának mintegy ötöde élt a census önbevallási adatai alapján (1. és 2. táblázat).

1. táblázat – Table 1

A cigányság száma országosan és a vizsgált megyékben különböző adatforrások alapján
The number of Roma population in the investigated counties by different data resources

Megyék	CIKObI, 1984-1987	Kemény-Janky, 2003	Cenzus, 2011	DE, 2010-2013
Hajdú-Bihar	22 702	31 300	18 542	48 598
Szabolcs-Szatmár-Bereg	44 861	38 500	44 721	103 819
Országosan	400 451	569 300	315 101	876 565

Forrás: KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G.–KÉZDI G. 1998; KEMÉNY I.–JANKY B. 2003; a KSH 2011-es népszámlálása; a DE felmérése alapján számítva

Source: by KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G.–KÉZDI G. 1998; KEMÉNY I.–JANKY B. 2003; Census 2011; the survey of the University of Debrecen

Ehhez képest a 2003-ban készült szociológiai felmérés szerint mindössze a hazai roma lakosság 12,3%-a élt a két megyében (eszerint Hajdú-Biharban élt az ország cigányságának 5,5%-a, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 6,8%-a).

2. táblázat – Table 2

A cigányság népességen belüli aránya országosan és a vizsgált megyékben
különböző adatforrások alapján, %

The ratio of Roma population in the investigated counties by different data resources, %

Megyék	CIKObI, 1984-1987	Kemény-Janky, 2003	Cenzus, 2011	DE, 2010-2013
Hajdú-Bihar	4,1	5,7	3,4	9,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	7,7	6,6	8,0	18,4
Országosan	3,8	5,6	3,2	8,8

Forrás: KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G.–KÉZDI G. 1998; KEMÉNY I.–JANKY B. 2003; a KSH 2011-es népszámlálása; a DE felmérése (2010-13) alapján számítva

Source: by KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991; KERTESI G.–KÉZDI G. 1998; KEMÉNY I.–JANKY B. 2003; Census 2011; the survey of the University of Debrecen (2010-13)

A felmérésbe bevont két megyében az 1984-87-es CIKObI felmérés szerint a hazai cigányság 16,9%-a élt (ezen belül Hajdú-Bihar megyében 5,7%-a, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig 11,2%-a). A 2010-13-as (hasonló megközelítés módú), Debreceni Egyetem által végzett felmérés szerint a magyarországi roma népesség 17,4%-a lakott ebben a két megyében (előbbiben 5,5%-a, utóbbiban pedig 11,8%-a).

A 2016-os felmérésben 265 település önkormányzati válaszadója adott értékelhető választ a helyi roma lakosság számára vonatkozó kérdésre. E tény miatt a megyei aggregált értékeket nem lehet közvetlenül összehasonlítani (3. táblázat). A vizsgálat összesített átlagos eredménye – mivel több válaszadó intervallumot adott meg, így minimum-, maximum- és átlagértéket is külön számítottunk – csak 2000 fővel marad el a néhány évvel megelőzően készült szintén önkormányzati megkérdezéssel alapuló felmérés (DE 2010-13) eredményétől. Egyes települések között nyilván mérvadó különbségek is adódtak a két időpont között, de az összérték szerény különbséget mutatott. Bár ez az összesített érték a két megyére vonatkozik, mégsem tekinthető teljesnek, mivel több jelentős tele-

pülesről nem érkezett válasz. Ugyanakkor ezek alapján is kirajzolódik, hogy a települési prominensek becslései a népszámlálás összesített értékének több mint 2,3-szeresét jelentik.

3. táblázat – Table 3

A roma lakosság száma és aránya a 2011-es népszámlálás, a DE felmérése (2010-13) szerint, valamint DE-PKE (2016) felmérésben a releváns önkormányzati választ adó településekre (N=265)
The number and ratio of Roma population by the census 2011, the survey of the University of Debrecen (2010-13) and the DE-PKE (2016) survey giving relevant answers from the local governments (N=265)

Adatforrások	Cenzus, 2011	DE, 2010-2013	Önkormányzati válaszok		
			MIN	MAX	ÁTLAG
Romák száma, fő	58 793	139 394	134 854	139 698	137 276
Romák aránya, %	6,30	14,51	13,81	14,31	14,06

Forrás: a KSH 2011-es népszámlálása; a DE felmérése (2010-13) és a DE-PKE (2016) felmérése alapján

Source: by the Census 2011; the survey of the University of Debrecen (2010-13) and the DE-PKE (2016) survey

Különösen érdekesnek mutatkozott annak kérdése, hogy milyen képet kapunk a roma nemzetiségi önkormányzatok oldaláról, mivel a vonatkozó kérdést nekik is feltettük. Ebben a formában lényegében autoidentifikációról volt szó, ezek alapján 177 településhez tudtunk releváns választ rendelni (4. táblázat). Nem egy esetben akár többszörös különbség

4. táblázat – Table 4

A roma lakosság száma és aránya a 2011-es népszámlálás, a DE felmérése (2010-13) szerint, valamint a DE-PKE (2016) felmérésben az önkormányzati és RNÖ válaszok alapján a releváns választ adó településekre (N=177)
The number and ratio of Roma population by the census 2011, the survey of the University of Debrecen (2010-13) and the DE-PKE (2016) survey giving relevant answers from the local governments and the Roma minority self governments (N=177)

Adatforrások		romák száma, fő	romák aránya, %
Önkormányzati válaszok (DE-PKE)	MIN	121 739	13,73
	MAX	125 887	14,20
	ÁTLAG	123 813	13,97
RNÖ válaszok (DE-PKE)	MIN	121 117	13,66
	MAX	126 289	14,24
	ÁTLAG	123 703	13,95
Cenzus, 2011		53 421	6,09
DE, 2010-2013		123 656	14,13

Forrás: a KSH 2011-es népszámlálása; a DE felmérése (2010-13) és a DE-PKE (2016) felmérése alapján

Source: by the Census 2011; the survey of the University of Debrecen (2010-13) and the DE-PKE (2016) survey

is adódott a helyi önkormányzat adataihoz képest. Túl-, és alulbecslés is történt. A válaszok során egyértelműen kiderült, hogy nem egy esetben teljesen véletlenszerű „tipelés” történt az RNÖ válaszadója részéről. Ezzel szemben olyan válasz is akadt, amely gyakorlatilag háztartási részletezettségű információt tükrözött. *Viszont az összesített érték a helyi önkormányzatok által megadott eredményhez igazodott, egészen meghökkenítő módon szinte teljesen egybeestek az értékek.*

A felmérésből körvonalazható, a cigányságot érintő problémák

A felmérés során igyekeztünk több olyan területet is nagyobb hangsúllyal figyelembe venni, amelyek a helyi cigányság szociális helyzetére vonatkoznak. A személyes kérdőíves felmérés során néhány esetben komoly kifakadásokat, és elkeseredettséget is hallhattunk főleg a polgármesterek és jegyzők részéről, mivel gyakran teljesen tehetetlennek érzik magukat a romákkal kapcsolatos kérdések megoldásában. Úgy érzik, hogy nagyon sokat dolgoznak, munkájuk mégis jórészt eredménytelen, és teljesen felőrldnek a hétköznapokban megvívott harcokban. Panaszkodtak, hogy a központi kormányzat és a nyugat-dunántúli településvezetők számára teljesen ismeretlen gondokkal küzdenek, és úgy érzik, nem kapnak kellő és hatékony segítséget.

A továbbiakban azokat a problémákat igyekszünk sorra venni, amelyeket leggyakrabban nevesítettek és helyben talán a legnagyobb gondokat okozzák. Ezeket a problémákat más vizsgálatok is kiemelik – pl. VÁRADI M. M.–VIRÁG T. 2015. A problémaközpontú megközelítés oka pedig az, hogy egyes helyeken mára kezelhetetlen méretűvé váltak a nehézségek, azonnali beavatkozásokra lenne szükség, annak érdekében, ha több évtized múlva sikeresen zajló vagy esetleg már lezajlott integrációról szeretnénk beszélni.

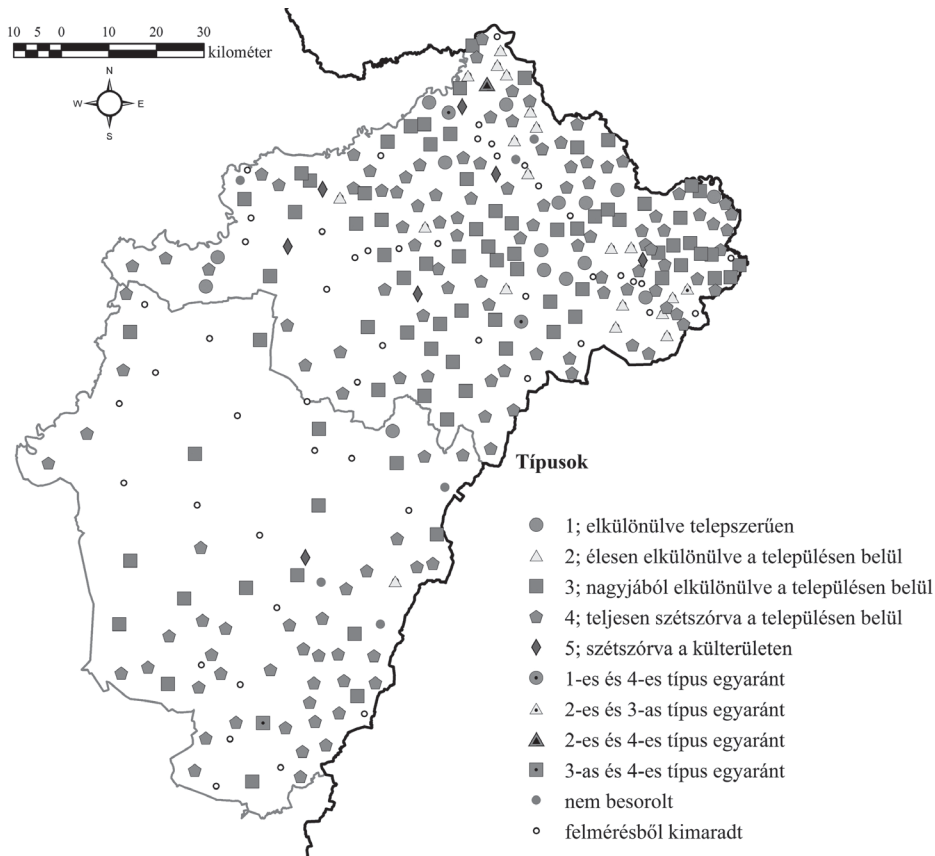
Lakóhelyi szegregáció, életkörülmények

Fontos kérdés *a cigányság településen belüli elhelyezkedése*, mivel kapcsolódó vizsgálatok rámutattak, hogy az eltérő etnikai összetételű településeken belül *a roma lakosságot lehet a leginkább területi szegregációval jellemezni* (TÁTRAI P. 2006).

„Klasszikus putrik” a telepfelszámolások miatt már csak néhány településen fordulnak elő. A romák már inkább újabb építésű (egyrészt az 1960-70-es években épült „CS kategóriás”, azaz csökkentett értékű, másrészt a '90-es években épült, főként ún. „szocpolos”) ingatlanokban laknak, amelyek igen gyakran a települések peremén elkülönülten jelennek meg (VÁRADI M. M.–VIRÁG T. 2015). A cigányság által lakott településrészek általánosságban meglévő rossz körülmények az infrastruktúra hiányával, a pénztelenséggel (SIPTÁR, D. et al, 2012) és a hanyagsággal is összefüggésben állnak. Bár *a teletszerű körülmények a cigányság csak kisebb részét* (felmérésünk alapján 7,3%-át) *érintették, a településeken belüli térbeli szegregáció jellemzi a romák többségét* (a felmérés szerint közel 60%-át) (PÉNZES J.–PÁSZTOR I. Z. 2016).

A vezetők közül többen panaszkodtak a romák által lakott utcák, településrészek szemétségére, az illegális hulladéklerakásra, a gazos portákra és a rengeteg kóbor kutyára. A legrosszabb körülmények között élő családoknál nem ritka, hogy a gyermekeket kiemelik a családból, amíg a körülményeken nem tudnak változtatni.

A legnehezebb helyzetben mégis a települések külterületén elhelyezkedő szegregátumok lakói vannak (4. ábra). A legalacsonyabb státuszú roma lakosság számára ezek olyan migrációs célterületek (pl. a Vaja melletti Rákóczi-tanya, valamint Kállósemjén közelében a Kauzsay-tanya), ahol a legolcsóbban lehet ingatlanhoz jutni, amely felmérésünket megerősítette Bogárdi Tünde tanulmánya is (BOGÁRDI T. 2016). Az ilyen gettó jellegű terüle-

4. ábra A roma lakosság többségének településen belüli elhelyezkedésén alapuló tipizálás az önkormányzati válaszok alapján a releváns választ adó településekre számolva (N=261) 2016-ban

Forrás: a Debreceni Egyetem és Partiumi Keresztény Egyetem felmérése alapján

Figure 4 Types of settlements by the location of the local Roma population's majority on the basis of the relevant responds from the local governments (N=261) in 2016

Source: edited by the authors by the survey of the University of Debrecen and the Partium Christian University

tek egy részén még útalap sincs, az ingatlanok vezetékes vízzel, árammal nem ellátottak, ezért gyakoriak például az illegális áramvételezések. Az itt élők szociális és egészségügyi ellátása, a gyermekek óvodába és iskolába járatása is komoly akadályokba ütközik.

Az etnikai alapú szegregátumok legtöbbször a települések szegényfoltjai, ahol a roma lakosság a települési átlagtól is jóval rosszabb körülmények között él. Sok településen említették, hogy különösen nagy problémákat okoznak a beköltöző, nagy létszámú, rendkívül hangos, rendetlen családok, akik rövid idő alatt lelakják ingatlanukat, kiváltva a helyi roma és nem roma lakosság ellenszenvét. Általában egy-egy ilyen család a nagyobb létszámú roma közösségeket tömörítő településeken mindenhol előfordul. A kialakult ellenszenv hatására általában hamar elköltöznek más településekre, amivel újabb feszültségeket generálnak. E körforgásszerű folyamatot az is fenntartja, hogy a leghátrányosabb helyzetű településeken nagyon olcsón (2-300 ezer Ft-ért) ingatlanhoz lehet jutni. A problémás roma családokkal szemben kialakult védekezési mechanizmust jól mutatja az egyik helyi vezető által elmondott történet, miszerint a településükön egy idősebb, nem helyi

roma férfi 200 ezer Ft-ért ingatlant vásárolt, két hónap múlva már 18-an laktak benne, és egy helyi vállalkozó inkább felvásárolta a házat 300 ezer Ft-ért, csakhogy elmenjenek, aztán lebontatta az épületet, nehogy visszajöjjenek.

A településvezetők egy része kiemelte, hogy a közmunka-programok hatására érez némi pozitív változást a romák lakáskörülményeiben. Előfordult, hogy a közmunka vályogveető alprogramja keretében a romák által készített vályogból romos, lelakott ingatlanokat tudtak felújítani. Máshol pedig a polgármester addig nem engedi a közmunkába való felvételt, amíg a jelentkező nem teszi rendbe a saját lakóingatlanának környezetét (PÁLÓCZI Á.–KOZMA G. 2016). Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a polgármesterek eltérő hozzáállása is jelzi a közfoglalkoztatás rendszerén keresztül kialakuló függőségi viszony meglétét (VÁRADI M. M 2016).

Oktatási szegregáció, sikertelenség

Az integráció legfontosabb kulcsterülete az oktatás, amely tapasztalataink szerint inkább a települési szintű etnikai szegregáció másik megnyilvánulási formájának tekinthető. Vizsgálataink során nagyon sok olyan óvodával és iskolával találkoztunk, ahol a roma gyerekek aránya 90%-ot meghaladó mértékű volt, pedig a településen a romák aránya nem közelítette meg még az 50%-ot sem (JÁSZ E. 2016). Spontán, vagy önkéntes szegregáció alakult ki, ahol a szegényebb roma gyerekek helyben maradtak, a tehetősebb roma és a nem roma gyerekeket pedig elhordták a szüleik más, kevésbé magas roma tanulói aránnyal rendelkező iskolákba (PAPP Z. A. 2012; KERTESI, G.–KÉZDI, G. 2012).

A felmérésünk szerint a roma többségű iskolákban a nemzetiségi oktatás keretei általában biztosítottak, a gyerekeknek lehetőségük van a cigány kultúra tanulására, ritkább esetben a lovári nyelv elsajátítására is. Az oktatási intézmények és a roma nemzetiségi önkormányzatok között olykor partnerségi, együttműködési szerződések kötettek, mely szerint kölcsönösen segítik egymás munkáját. A helyi roma önkormányzatok számos esetben az óvodai-iskolai programok anyagi támogatásával, eszközvásárlással, ajándékcsomagok osztásával segítik az intézményeket. Vannak viszont sajnos olyan települések is, ahol semmilyen érdemi együttműködés nincsen, mert – a válaszadók elmondása szerint – a helyi roma vezetőkkel nem lehet szót érteni, így a pedagógusokat is sok konfliktus éri a roma szülők részéről.

Több óvodában és iskolában küzdenek az alapvető higiéniai életmódminta megtanításával. A magas roma tanulói aránnyal jellemzett helyi iskolákba járó roma gyerekek többsége szegény, népes családokból származik, ahol a számukra közvetített szocializációs minta sok tekintetben eltér a többségi társadalom értékrendjeitől.

A főként roma többségű iskolákhoz kötődően a roma és nem roma vezetők egyaránt elmondták, hogy a magatartási, fegyelmezési gondok a 7-8. évfolyamon válnak gyakorivá. Több településen a helyi roma nemzetiségi önkormányzatok küldenek felnőtt romákat a tanórákra, hogy segítsék a tanárokat a fegyelmezésben. Az iskolák egy részénél arról is beszámoltak, hogy ún. „Közös Nap”-ot szerveznek (pl.: Hencida, Nagyrábé) amikor a roma szülők is jelen vannak a tanórai foglalkozásokon.

2016-ban a tanodai programok jelentős része a végéhez ért, de a vezetők bíztak benne, hogy beadott pályázataik sikeresek lesznek és a gyerekek számára a hasznos, tanórán kívüli foglalkozások folytatódhatnak. Részben ezek a foglalkozások biztosítanának lehetőséget a tantárgyi korrepetálásokra, valamint a cigány táncok és népzene elsajátítására is. A tanodai lehetőséget a válaszadók nagy része kifejezetten hasznosnak, az integráció szempontjából szükségesnek ítélte meg.

A roma fiatalok továbbtanulásában sajnos nagyon komoly kudarcokról hallhattunk a felmérés során. A 8. évfolyamot elvégzett roma gyerekek egy része már nem is tanul tovább, de akik el is kezdik a középfokú tanulmányaikat (főleg a szakképzésben), rövid idő után ott is hagyják az iskolát. A vezetők szerint nagyon kevés sikeres példát látnak maguk előtt, nincs kitarításuk, úgy gondolják, hogy a szülőkhöz, idősebb testvéreikhez hasonlóan megfelel számukra a közmunka. A kisebb, magasabb roma arányokkal rendelkező településeken csak nagyon ritkán fordult elő érettségivel rendelkező roma lakos. Akik eljutnak a felsőoktatásba és sikeresen el is végzik azt, általában elhagyják a településüket, illetve a roma közösség egy része már nem is fogadja vissza őket.

A helyi roma vezetők egy része szerint komoly gond az is, hogy a nehezen kezelhető, szocializációs hiányosságokkal küzdő, bár tehetséges roma gyerekeket áthelyezik kiegészítő osztályokba, ahol nem tudnak képességeiknek megfelelően fejlődni, vagy később visszatérni a rendes oktatásba. Abban mind a települési önkormányzatok, mind a roma nemzetiségi önkormányzatok képviselői egyetértettek, hogy az oktatás az egyik legfontosabb tényező a cigányság integrációjának előmozdításában (SÜLI-ZAKAR I. 2016).

Terjedő drogfogyasztás

A beszélgetések nagy többségében sajnos *kiemelt szerepet kapott a helyi, zömében roma fiatalokat sújtó drogfogyasztás*, amely összekapcsolható a fiatalok kilátástalanságával és reménytelenségével is.

Polgármesterek, jegyzők, roma vezetők egész sora számolt be arról, hogy tehetetlenek a problémával szemben, mivel az *a napi valóság részévé vált*. A helyi pedagógusok is egyre gyakrabban számolnak be arról, hogy az iskolákban droggal összefüggő problémákat tapasztalnak. A pszichoaktív anyagok használata következtében fellépő tünetek miatt, a mentőket több helyen sűrűbben kell riasztani. Hiába a sok feljelentés, házkutatás, többségében csak olyan bódító és tudatmódosító szereket találnak a hatóságok, amelyek nem minősülnek drognak. A dizájn drogok terjedését pedig egyre segíti, hogy azokhoz az alkoholnál is olcsóbban hozzá lehet jutni. A fiatalok sokszor vannak teljesen eltompulva, olykor pedig nagyon agresszívakká válnak. A kétségbeesett szülők hiába próbálnak a roma nemzetiségi önkormányzatoktól is segítséget kérni, mivel ők is csak a rendőrséghez tudnak fordulni.

A legkisebb gyerekek is tudják, hogy milyen anyagok vannak és milyen hatásokat lehet elérni a használatukkal. Sőt ezek hangoztatásával próbálnak társaik között „menők” lenni. Nem ritka jelenség, hogy már 10-12 éves gyerekek is aktív szerhasználók. A legkisebb településeken is be lehet szerezni az anyagokat, amelyek lehet, hogy nem is helyből, hanem a környező településekről kerülnek be a kisebb falvakba. Egyes nagyobb, vagy „drogfertőzöttebb” település környékén egész ellátórendszerek alakultak ki – amelyek még térképen is kirajzolódnak (PÉNZES J. 2016).

A drog sokszor okoz komoly feszültségeket, akár verekedéseket is a terjesztők és a roma családok között, mivel előfordul, hogy az ismeretlen vegyületektől nagyon rossz mentális és fizikai állapotba kerülnek a gyerekek és a fiatalok. A viták másik oka, hogy a kábítószer árának előteremtési kényszere miatt megszorodnak a lopások.

A beszámolók szerint a leggyakrabban használt vidéki drogok a „herbál” és a „krisztály”, de a nyugtatók (pl. Frontin, Rivotril) és az alkohol együttes fogyasztása is jellemző. A 20 év alatti korosztálynál inkább csak a dizájn drogok játszanak szerepet, körükben kevésbé terjedt el az alkoholizmus. Elmondások szerint az is előfordul, hogy az otthon talált alkoholt ellopják és eladják, annak érdekében, hogy kábítószerhez tudjanak jutni.

A tapasztalatokat összegezve, úgy látjuk, hogy a telepi körülmények között élő roma fiatalokra inkább jellemző a droghasználat, mint azokra, akik a településeken szétszór-

va, a többségi társadalom között élnek. A szerhasználat a telepi körülmények között élő fiataloknál inkább valamiféle izgalom a sivár, unalmas és kilátástalan hétköznapokban. Megfigyelhető bizonyos összefüggés a településmérettel, a nagyobb településeken a válaszadók egyértelműen aggasztóbbnak ítélik meg a helyzetet (PÉNZES J. 2016).

A polgármesterek egy része nagy sikernek könyvelte el, ha közreműködésével sikerült visszaszorítani a drogfogyasztást. *Ahol viszont nem sikerült eredményesen fellépni, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a helyzet drámaivá vált, és nem csak a roma fiatalokat érinti, hanem a mélyszegénységben élők körében egyre általánosabbá válik.*

Az uzsora jelenléte

A polgári törvénykönyv közelmúltban történt módosításával az uzsora elleni fellépés lehetőségei is kiszélesedtek. A településvezetők szerint a változások eredményeként az uzsora-bűncselekmények az utóbbi években jelentősen visszaszorultak, de azt nem állították egyöntetűen, hogy teljesen eltűntek volna. *Véleményük szerint az uzsorázás addig mindig is jelen lesz, amíg a szegénység jellemző.*

Egyes roma családoknak ugyanis (részben a szerény jövedelem nem megfelelő beosztásának betudhatóan) a hónap vége felé ez az egy lehetséges jövedelemforrásuk van. A „bekínálásnak” pedig nem tudnak ellenállni és elfogadják az uzsorások által feléjük kínált készpénzt, amelyet később irreális kamatokkal sújtva gyűjtenek vissza. A jelenség teljes felszámolását, a bizonyítási eljárást nagyban megnehezíti, hogy az érintettek nem mernek tanúvallomást tenni, vagy azokat fenyegetés hatására visszavonják. Kialakul egyfajta kölcsönös függőség és sokszor segítőként, sőt tiszteletbeli családfőként tekintenek a „kamatosokra”.

Az uzsorásokkal kapcsolatban több településen elhangzott, hogy még a sértettek bankkártyáit is begyűjtötték, pénzfelvételi meghatalmazásokat íratnak alá velük, sőt fizikai erőszakot is alkalmaztak. A megszorult családok általában kisebb összegeket (maximum néhány tízezer forint) vesznek fel, de a halmozódó kamatok miatt aztán azt soha többé nem tudják visszafizetni. Arra is vannak példák, hogy helyben már nincs uzsorás, így a szomszédos településeken próbálkoznak hitelek felvételével.

Sajnos a helyi önkormányzatok vezetői néhány esetben arról is beszámoltak, hogy az uzsorások és a helyi roma nemzetiségi önkormányzat tagjai között átfedések is vannak. Olyan település is előfordult, ahol a helyi uzsorás „vastag arany fux-szal” a nyakában közmunkában tevékenykedett. Több helyen azonban azt is megerősítették, hogy ebben az esetben nem csak a cigányság problémájáról van, hanem ez sokkal inkább mélyszegénységi probléma. A klasszikus uzsora mellett kitértek arra is, hogy napjainkban a gyors, könnyű személyi hiteleket, magas kamatra nyújtó pénzüzetek is óriási gondokat okoznak a mélyszegénységben élő családoknak.

A prostitúció

A kilátástalanságból, a telepi körülmények közötti nyomorból, a rossz családi helyzetből a prostitúció is jelenthet egyfajta – nyilvánvalóan kényszerű – kiutat. A helyi vezetők rálátása szerint az utóbbi években a többségében roma lányokat, nőket már inkább Svájcba (főleg Zürich) és Hollandiába (leginkább Amszterdam) hordják ki a nagyobb üzlet reményében. Néhány esetben említették csak az Ausztriába és a Nagy-Britanniába irányuló prostitúciót. A vizsgált célcsoport körében jellemző belföldi prostitúció inkább csak a nagyobb rendezvényekre (pl.: Forma-1) és Budapestre, esetleg a forgalmasabb útvonalakra koncentrálódik. Ugyanakkor helyben, a kisebb településeken nem jellemző. Az elmondások szerint mindez szervezeten, sokszor nem is helyből irányítva zajlik. Volt

olyan helyi vezető, akinek arról is tudomása volt, hogy egy helyi férfi éppen Svájcban tölti büntetését, bünszövetkezetben elkövetett, illegális prostitúció szervezése miatt.

A résztvevők a legtöbb esetben családos asszonyok, akik néhány hetet tartózkodnak külföldön, aztán heteket, hónapokat itthon vannak. Zürichben az elmondások szerint három hónapra kapnak legálisan munkavállalási engedélyt évente (természetesen nem a prostitúcióval kapcsolatos tevékenység folytatására), ezt osztják fel több periódusra. Akik illegálisan próbálkoznak, komoly büntetéseket kapnak, de a nagyobb haszon reményében ezzel is kísérleteznek. Sajnos a szegénység, az iskolázatlanság okozta kényszerhelyzet hatására, illetve a férj vagy élettárs nyomására, sokan annak a reményében vágnak bele akár a külföldi munkába, hogy a gyerekeiknek már jobb lesz és nekik már nem kell ezt csinálniuk. A gyerekeik általában nem is tudják, hogy mivel foglalkoznak, amikor hetekig nincsenek otthon, ekkor általában a nagyszülőknél tartózkodnak. A prostitúciót szervező, valamint kiszolgáló férfiak pedig általában nem is dolgoznak, hanem megélnék a nők által hazahozott pénzekből.

Mindezek mellett számos olyan problémával szembesültünk a vizsgálat során, amelyekre jelen tanulmányban nem térhettünk ki. A szegénységgel, marginalizációval, diszkriminációval kapcsolatos benyomások, valamint a kérdőíves felmérés további témáinak (különösen a foglalkoztatás kérdéskörének) kiértékelése több tanulmányt is kitöltene.

Összefoglalás

A fentiekben igyekeztünk feltárni a hazai cigánység lélekszámával kapcsolatosan elérhető adatforrásokat, amelyek között kiemelt hangsúlyt fektettünk a települési prominensek megkérdezésén alapuló módszernek. A nem előzmények nélküli megközelítési mód lehetőségét teremtett arra, hogy Magyarország minden településére kiterjedő önkormányzati lekérdezést hajtsunk végre a helyben élő cigánység lélekszámára vonatkozóan. A 2010-13-as összesítés alapján – a szociológiai becsléseket is meghaladó létszámú – megközelítően 877 000 fős roma lakosságot regisztráltunk.

A Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településeinek túlnyomó részére kiterjedt 2016-os felmérésünk eredményei összeecsengtek a korábbi vizsgálat becsléseivel, sőt a vizsgálatba bevont roma nemzetiségi önkormányzatok létszámbecslései is közel ugyanazt az összesített eredményt szolgáltatták. Ennek megfelelően a két megye esetében a 2011-es népszámlálás önbevallásban szereplő adatainak körülbelül 2,3-szerese adódott más aspektusú (heteroidentifikáción alapuló) felmérés eredményeként. A vizsgálat kapcsán fontos kihangsúlyozni tehát, hogy ez más megközelítést tükröz, ezért nem tekinthetjük jobbnak vagy pontosabbnak, mint a népszámlálás adatait, de mindenképpen hasznos információkat tükröz.

A felmérés több olyan karakteresen megjelenő problémára hívta fel a figyelmet, amelyeket mindenképpen érdemesnek tartottunk kiemelni. Ezek között a továbbra is élesen kirajzolódó lakóhelyi szegregációt, az oktatásban megjelenő problémákat, a terjedő drogfogyasztást, az uzsora és a prostitúció jelenlétét részleteztük tanulmányunkban.

Ezen problémák megoldása, felszámolása felé tett lépések véleményünk szerint nagyban hozzá tudna járulni a két megyében dinamikusan növekvő létszámú és arányú cigánység jobb életminőségének és társadalmi-gazdasági integrációjának előmozdításáért. A felmérésből világosan látszik, hogy a problémák minden településen másként jelentkeznek, még ha közös vonásokat meg is lehet ragadni. A megoldási lehetőségeket is helyben, de csak határozott külső (kormányzati) segítséggel lehet megtalálni, mert a helyi önkormányzatok és roma nemzetiségi önkormányzatok mozgástere és lehetőségei a problémák méretéhez és mélységéhez képest rendkívül korlátozottak.

A tanulmány szerzői ezúton tisztelgnek a 2017 tavaszán elhunyt SÜLI-ZAKAR ISTVÁN előtt, aki szívügyének tekintette a hazai cigányság integrációjának előmozdítását.

PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN

DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen
pasztor.istvan@science.unideb.hu

PÉNZES JÁNOS

DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen
penzes.janos@science.unideb.hu

IRODALOM

- BARANYI B.–G. FEKETE É.–KONCZ G. 2003: A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklói kistérségekben. – *Kisebbségkutatás* 12. 2. pp. 344–362.
- BOGÁRDI T. 2016: Egercsehi társadalmi a statisztikai adatok tükrében. – In: Molnár M. (szerk.): *Acta Regionis Rurum*. 10. Faluszemináriumi kutatások – Egercsehi. SZIE GTK, Gödöllő. pp. 10–17.
- CSERTI CSAPÓ T. 2008: Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi cigány népesség körében. – In: FORRAY R. K. (szerk.): *Society and lifestyles: Hungarian Roma and Gypsy communities [A magyarországi cigány/roma közösségek]*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs. pp. 75–109.
- DEMETER, G.–BAGDI, R. 2009: The Effects of Migration and Settling Policy on the Ethnic and Demographic Structure of Szatmár/Satu Mare County 1715-1992. – In: DEMETER, G.–BAGDI, R. (szerk.): *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715-1992)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 261–271.
- FILEPNÉ NAGY É. 2005: Nemzeti és etnikai kisebbségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. – In: CZIMRE K. (szerk.): *Kisközségtől az eurorégióig*. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 218–227.
- FÓNAI M.–VITÁL A. 2008: A tiszavasvári magyarcigány és oláhigány lakosság szociális helyzete és egészségi állapota. – *A Falu* 23. 4. pp. 63–82.
- HABLICSEK, L. 2008: The development and the spatial characteristics of the Roma population in Hungary. Experimental population projections till 2021. – *Demográfia* 51. 5. English Edition pp. 85–123.
- HORVÁTH, I.–KISS, T. 2017: Ancheta expertilor locali privind situatia romilor pe unitati administrative teritoriale. – In: HORVÁTH, I. (ed.): *Raport de Cercetare SocioRoMap – O cartografiere a comunitatilor de romi din România*. Editura ISPMN, Cluj-Napoca. pp. 13–189.
- JÁSZ E. 2016: A cigányság helyzete az oktatásban. – In: SZILÁGYI F.–PÉNZES J. (szerk.): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*. Partium Kiadó, Nagyvárad. pp. 127–145.
- KEMÉNY I.–JANKY B. 2003: A cigány nemzetiségi adatokról. – *Kisebbségkutatás* 12. 2. pp. 309–315.
- KERTESI G.–KÉZDI G. (szerk.) 1998: *A cigány népesség Magyarországon, dokumentáció és adattár*. Budapest. 467 p.
- KERTESI, G.–KÉZDI, G. 2012: Ethnic segregation between Hungarian schools: long-run trends and geographic distribution. – *Hungarian Statistical Review* 90. 16. special number, pp. 18–45.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. – In: UTASI Á.–MÉSZÁROS Á. (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. pp. 78–105.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1999: A cigány népesség társadalomföldrajza. – In: GLATZ F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Magyarország az ezredfordulón. MTA, Budapest. pp. 17–20.
- KOCSIS K.–BOTTLIK Zs. 2004: Die Romafrage in der Karpato-Pannonischen Region – *Europa Regional* 12. 3. pp. 132–140.
- KÓSA, ZS.–SZELES, G.–KARDOS, L.–KÓSA, K.–NÉMETH, R.–ORSZÁGH, S.–FESŰS, G.–MCKEE, M.–ÁDÁNY, R.–VOKÓ, Z. 2007: A comparative health survey of the inhabitants of Roma settlements in Hungary. – *American Journal of Public Health* 97. 5. pp. 853–859.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 2001: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. – *Szociológiai Szemle* 11. 4. pp. 85–95.
- MATLOVIČOVÁ, K.–MATLOVIČ, R.–MUŠINKA, A.–ŽIDOVA, A. 2012: The Roma population in Slovakia. Basic Characteristics of the Roma Population with Emphasis on the Spatial Aspects of its Differentiation. In: PÉNZES, J.–RADICS, Zs. (eds.): *Roma population on the peripheries of the Visegrad Countries – Spatial Trends and Social Challenges*. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 77–103.

- MUŠINKA, A.–ŠKOBLA, D.–HURRE, J.–MATLOVIČOVÁ, K.–KLING, J. 2014: Atlas rómských komunit na Slovensku 2013. UNDP, Bratislava. 120 p.
- PÁLÓCZI Á.–KOZMA G. 2016: A roma lakosság a foglalkoztatás- és szociálpolitika tükrében. – In: SZILÁGYI F.–PÉNZES J. (szerk.): Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. Partium Kiadó, Nagyvárad. pp. 109–126.
- PAPP Z. A. 2012: Ratio of Roma students in Hungary and some characteristics of schools – In: PÉNZES, J.–RADICS, Zs. (eds.): Roma population on the peripheries of the Visegrad Countries – Spatial Trends and Social Challenge. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 31–59.
- PÁSZTOR I. Z. 2013: Társadalomföldrajzi vizsgálatok az északkelet-magyarországi cigányság körében (létszámváltozások, önkormányzatiság, kisebbségi választások). – PhD doktori értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen. 179 p.
- PÁSZTOR I. Z.–PÉNZES J. 2012: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. – Területi Statisztika 15. (52.) 4. pp. 353–371.
- PÁSZTOR, I. Z.–PÉNZES, J. 2013: Studying the number of the Gypsy minority in Hungary and their involvement in local governments on the example of the North Great Plain Region. – Revista Română de Geografie Politică (Romanian Review on Political Geography) 15. 1. pp. 307–314.
- PÁSZTOR, I. Z.–PÉNZES, J.–TÁTRAI, P.–PÁLÓCZI, Á. 2017: The number and spatial distribution of the Roma population in Hungary – in the light of different approaches. – Folia Geographica 58. 2. pp. 35–53.
- PÉCSI M.–BASSA L.–BELUSZKY P.–BERÉNYI I. 1989: Magyarország Nemzeti Atlasza. – Kartográfiai Vállalat, Budapest. 395 p.
- PÉNZES J. 2016: A cigányság területi-települési viszonyai Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. – In: SZILÁGYI F.–PÉNZES J. (szerk.): Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. Partium Kiadó, Nagyvárad. pp. 9–47.
- PÉNZES J.–PÁSZTOR I. Z. 2014: Romák Magyarországon. – A földgömb, 32. 288. 2014/november, pp. 17–18.
- PÉNZES J.–PÁSZTOR I. Z. 2016: A roma lakosság települési szintű szegregálódásának vizsgálata Északkelet-Magyarországon. – In: PAJTÓKNÉ TARI I.–TÓTH A. (szerk.): Magyar Földrajzi Napok 2016 Konferenciakötet. Eszterházy Károly Egyetem – Magyar Földrajzi Társaság – Agraria Geográfia Alapítvány, Eger. (megjelenés alatt)
- PÉNZES J.–PÁSZTOR I. Z.–PÁLÓCZI Á. 2015: Cigányság Magyarországon – adatforrások és háttérük. – In: KOZMA G. (szerk.): Facultates sine finibus. Didakt Kft., Debrecen. pp. 168–178.
- PÉNZES J.–TÁTRAI P.–PÁSZTOR I. Z. 2018: A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. – Területi Statisztika 58. 1. pp. 3–26.
- SIPTÁR, D.–TÉSIITS, R.–ALPEK, L. 2016: Cultural and Regional Characteristics of Poverty Segregations (Based on the Examples of Hungarian Peripheral Regions). – Eastern European Countryside 22. 1. pp. 107–134.
- SÜLI-ZAKAR I. 2016: A cigányság társadalmi-gazdasági integrációjának belső és külső akadályai. – In: SZILÁGYI F.–PÉNZES J. (szerk.): Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. Partium Kiadó, Nagyvárad. pp. 183–248.
- SÜLI-ZAKAR I.–PÁLÓCZI Á.–SZABÓ D. A. 2013: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Északkelet-Magyarország cigány lakossága körében. – In: KOZMA G. (szerk.): Emberközpontú társadalomföldrajz. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 148–170.
- SZILÁGYI F.–PÉNZES J. (szerk.) 2016: Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. – Partium Kiadó, Nagyvárad. 258 p.
- TÁTRAI P. 2006: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. – Földrajzi Értesítő 55. 3-4. pp. 273–286.
- TÁTRAI P. 2010: Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 208 p.
- TÁTRAI P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. – Területi Statisztika 54. 5. pp. 506–523.
- TÁTRAI P.–PÁLÓCZI Á.–PÁSZTOR I. Z.–PÉNZES J. 2017: Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. – Socio.hu 7. 2. pp. 45–65.
- TÓTH Á.–VÉKÁS J. 2013: A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. – Statisztikai Szemle 91. 12. pp. 1256–1267.
- VÁRADI M. M. 2016: Értéktérítő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. – Esély: Társadalom és szociálpolitikai folyóirat 27. 1. pp. 30–56.
- VÁRADI M. M.–VIRÁG T. 2015: A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. – Szociológiai szemle 25. 1. pp. 89–113.

link1: <http://www.atlas-romskihnasejja.hr/index.html>

link2: <http://ptki.partium.ro/hu/konyvtar/roma-nepesseg-magyarorszag-eszakkeleti-hatartersegeben-2016>

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA – HALÁSZ LEVENTE (szerk.):
**Boldogulni itthon vagy külföldön – Legújabb trendek
a magyarországi kivándorlásban**

Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatika Intézet, Miskolc, 2018, 222 p.

2011-től ugrásszerűen megnőtt az ideiglenesen vagy véglegesen külföldön élő, tanuló vagy dolgozó magyarok száma. A kötet a következő témaköröket járja körül: a kivándorlási szándék és a valós emigráció mögötti társadalmi, gazdasági és magánéleti tényezők, az elvándorlás társadalmi és demográfiai szelektivitása, a kivándorlás területi különbségei és makrogazdasági hatásai, a kelet- és közép-európai kivándorlás tendenciái, a legfontosabb célszágok, a külföldön letelepedett magyarok életstratégiái, a migrációs burok és a fiatalok mobilitása.

További információ: ecobea@uni-miskolc.hu

KRÓNIKA

Katona Mihály-napok Búcsón

Az elmúlt években különös figyelem irányult a 19. század elejének egyik nagy földrajztudósa, KATONA MIHÁLY munkásságára, amiben nagy szerepe van annak, hogy sok más elfelejtett vagy kevés figyelemben részesülő néhai tudósunkkal szemben az ő emléke ma is elevenen él. Nem lehet eléggé és elégszer hangsúlyozni annak a munkának a fontosságát, amely kisebb helyi közösségekben zajlik, hogy annak a helynek valamely kiválóságát felidézze és a ma számára értelmezhetővé tegye. A mátyusföldi Búcs községben található *Katona Mihály Alapiskolában* erre remek példát találhatunk. A búcsi alapiskola 1999 szeptemberétől viseli a felvilágosodás kora tudós lelkészének, KATONA MIHÁLYnak a nevét. A községbeliek hosszú évek óta igencsak kitesznek magukért, amit jól mutat a sorszám a református lelkész és földrajztudós tiszteletére rendezett eseménysorozat megnevezése előtt: immár 18. alkalommal rendezték meg a Katona Mihály-napokat a településen.

A neves tudós 1764-ben született Szatmárnémetiben. Iskoláit szülővárosában kezdte, majd a debreceni kollégiumban folytatta. Teológiai tanulmányai során előbb köztanítóvá, majd széniorrá választották. A kor szokásához híven megjárta a nyugat-európai egyetemeket is: Frankfurtban, Lipcsében és Jénában tanult. Ott ismerkedett meg közelebbről a természettudományokkal, hogy majd ezekben fejtsen ki úttörő munkásságát. 1796-tól a Komáromi Főiskola rektoraként dolgozott. Komáromból messze szállt a híre, hívták Pápara, sőt a távoli Losoncra is lelkésznek, de ő mégis a szomszédban lévő búcsi eklézsia hívásának tett eleget. Az 1803-tól Búcs községben teljesített közel húszesztendősi lelkészi szolgálata alatt alkotta meg azokat a műveit, melyekkel bevonult a magyar földrajztudomány megalapítói közé. A hologaeikus szintézist, az egységes földtudomány koncepcióját már Humboldt előtt hirdette és igyekezett megvalósítani VARGA MÁRTONnal. Őket tekinthetjük a magyar geográfia Humboldtjainak. Az egyetemes geográfiában

nagy jelentőségű, magyar vonatkozásban pedig döntő fontosságú munkásságukról a külföld nem, vagy csak alig szerzett tudomást, mivel a kor szokásaitól eltérően nem latinul, hanem a nemzeti művelődés szolgálatában magyarul írták meg munkáikat (az életút bemutatásának forrása: <http://csemadok.sk/jeles-felvideki-szemelyisegek/katona-mihaly>).

A Párkány és Komárom között félúton fekvő Búcs 1200 lelkes kistelepülés, ahol a helyi református közösség segítségével a mi általános iskolánknek megfelelő alapiskola hivatott képviselni a tudományokat. A falu erejéhez mérten gazdagon, magas színvonalon, a mindenkori helyi adottságokra és lehetőségekre alapozódó, azokat bőven kiaknázó közel egyhetes ünnepen széles szellemi élménykínálattal fogadja és várja mindazokat, akik az ilyesfajta terítékben örömeiket lelik. 2017-ben ennek eleme volt többek között a környékbeli Vermes-törzs hagyományörzők rendhagyó történelmi bemutatója, az iskola Galériájában a felvidéki Szent László-freskók bemutatása és a tiszteletes úr ez alkalomra szánt hittanórája. Az iskola falán TELLER EDE mondása olvasható: *amennyiben nem Ady teremtő nyelven ismertem volna meg a világot, akkor aligha vittem volna többre egy átlagos középiskolai tanárnál*; ennek szellemében került sor az ünnepi napok keretében arra a színvonalas műveltségi vetélkedőre, amelyet ELEK JÓZSEF és KEMENCZKY KRISZTINA állítottak össze. Természetesen az 500 éves évforduló kapcsán a reformáció szerepelt középpontban. Ennek emlékére a templom előterében még emlékműavatásra is sor került: helyi fafaragóművész, a község állatorvosa, SIDÓ SZILVESZTER készített díszhelyet a reformáció kerek évfordulójára. Az ünnepség keretében GÁL TAMÁS színész egyszemélyes színháza a Buda halála monológot vitte színpadra, zenével, díszlettel, felnőtábokkal.

Az ünnepség egyik különleges pillanata volt a magyar tudósok lépcsőjének avatása. Meg kell emelnünk kalapunkat az iskola közössége

A búcsi iskola tudóslépcsője
 Forrás: Győző Andrea, Felvidek.ma

előtt, amely lehetővé tette, hogy tudósaink egy – sajnos érthetően csak korlátozott – névsora megjelenjen a lépcsőkön. Iskolák lépcsőit már zseniálisan több helyen is élővé varázsolták értő kezek, magyar tudósokra szánni ezt a felületet viszont igazán KATONA MIHÁLYhoz, mint házigazdához illő gesztus! Sőt, mivel az épületben több lépcsősor is található, a Galériára vezetőt a természettudományos múlt és jelen kiválóságai uralják (*1. kép*), a tanári kar és KATONA MIHÁLY díszfala felé vezetőt pedig a földrajzi felfedezők igencsak kőbe véshető névsora erősíti. Őszinte tisztelettel kell adóznunk ennek a leleménynek! Ezt eredményezi, ha egy iskola közössége tiszta szívvel szereti azt, amit csinál, a gyerekeket is beleértve, ahogy az ünnepségnek nevet adó tudós írja: *hivatalukat a szívükön viselik*.

A református templomban lezajlott vasárnapi istentiszteletet és hangversenyt követően a rendezvénysorozat KATONA MIHÁLY újabb emléktáblájának felavatásával zárult. Bár a földrajztudósnak már van emléktáblája a faluban, egy búcsi születésű díszpolgár, TOKODI LAJOS most egy újabbat adományozott. Az adományozó éppen

csak megszületett Búcsón, szinte máris kitelepítették. Most sem Búcs a lakóhelye, hanem Dél-Magyarországon él, de a szíve búcsi maradt. Az általa adományozott emléktáblán a tudós *Búcsiúzó Prédikációjának* üzenete olvasható: *Végül, testvéreim, örüljetek, állítsátok helyre a jó rendet magatok között, fogadjátok ezt az intést, jussatok egyetértésre, éljetek békességben, akkor a szeretet és a békesség Istene veletek lesz.*

Még megemlítenéd, hogy e sorok írójának is lehetősége volt ünnepi beszéd megtartására, amiben méltatta KATONA MIHÁLY erényeit tisztelettel, magyar hazafiúi és tudósi mivoltában, és mivel leszármazottai, ősunokája és annak családja is ott ült a padsorokban, kiemelte annak jelentőségét is, hogy nyolcgyermekes családapa volt.

Kívánjuk Búcs falu közösségének, hogy az elkövetkezendő években is sikeres rendezze meg a Katona Mihály-napokat, tartsa életben eme kevésbé ismert, korszakalkotó földrajztudósnak emléket, és egyúttal szolgáljon mintául más települések számára is, hogyan lehet elfelejtett nemzeti nagyjainkat felfedezni és emléküket ápolni.

LUKÁCS ÁGNES

PETER MEUSBURGER (1942–2017)

Néhány nappal 2017 karácsonya előtt megrázó hír érte a nemzetközi geográfus közösséget: PETER MEUSBURGER, a Heidelbergi Egyetem szeniorprofesszora tragikusan gyors lefolyású, méltósággal viselt betegség után december 18-án, életének 76. esztendejében elhunyt. Halálával a hazai geográfia is kiváló támogatóját, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagját, az Eötvös Loránd Tudományegyetem geográfus díszdoktorát veszítette el.

PETER MEUSBURGER 1942. március 14-én született Ausztriában, Vorarlbergben, a svájci határon fekvő Lustenauban. Általános iskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd a bregenzi gimnáziumban, sorkatonai szolgálatának teljesítése után pedig az Innsbrucki Egyetem földrajz–angol szakán tanult tovább. Tudományos érdeklődése kezdetben elsősorban szülőföldje társadalomföldrajzi kérdéseire irányult: doktori értekezését a Vorarlberg határain keresztül ingázó népesség jellemzőiről írta és védte meg – kitüntetéssel – 1968-ban. Az ezt követő innsbrucki oktatói évek során, az osztrák Oktatási és Kulturális Minisztérium átfogó felmérésének adataira támaszkodva fordult figyelmé az oktatás földrajza felé, amely nemcsak 1980-ban elkészült habilitációs munkájának, hanem egész későbbi kutatói tevékenységének központi kérdéskörévé vált.

PETER MEUSBURGER 1982-ben meghívást kapott a Heidelbergi Egyetemre, ahol 1983-tól professzorként vehette kezébe a Földrajzi Intézet vezetését. Az új közegben gyorsan megmutatkozott kiváló iskolateremtő és tudomány-szervező képessége: 1983-ban létrehozta a Német Földrajzi Társaság oktatásföldrajzi munkacsoportját (*Deutsche Gesellschaft für Geographie, Arbeitskreis Bildungsgeographie*), két évre rá pedig alapító elnökként indította útjára a Heidelbergi Földrajzi Társaságot. Ezt követően dékánhelyettesként, dékánként, majd rektorhelyettesként (1991–1993), valamint a Szenátus tagjaként (1999–2006) is komoly szerepet vállalt az intézet, a kar és az egész egyetem, a „Ruperto Carola” irányításában.

Meusburger professzor élenjáró tevékenységet végzett nemcsak a heidelbergi, hanem az egész német nyelvű geográfia szemléleti megújításában, nemzetközi kapcsolatrendszerének jelentős fejlesztésében. Oxfordi (1977), párizsi (1979), tokiói (1981), pekingi (1987) és budapesti (1988) vendégoktatói megfigyelései mel-

lett különösen nagy szerepet játszottak ebben az 1993–94-ben a Clark Egyetemen (Worcester, USA) szerzett tapasztalatai, ahol rendszeresen látták vendégül a szakterület egy-egy vezető nemzetközi kutatóját előadásokra, vitaestekre. 1997-ben úttörő kezdeményezésként indította útjára és mindvégig fáradhatatlanul szervezte a Hettner Lectures előadássorozatot, amelynek keretében 2006-ig az angolszász földrajztudomány tíz meghatározó kutatóját látták vendégül Heidelbergben. A rendezvény szellemiségére, légkörére jellemző, hogy a hagyományos előadások mellett különösen nagy szerepet kaptak a kerekasztal-beszélgetések és a kötetlen beszélgetések, amelyek a fiatal kutatók és a hallgatók számára közvetlen lehetőséget teremtettek a szakma legnagyobbjaival való közvetlen eszmecserére. Meusburger professzor a rendezvénysorozat sikere nyomán 2006-tól új szimpóziumsorozatot szervezett *Knowledge and Space* címen, ahol a világ minden részéről immár 15 alkalommal gyűltek össze a tudás kérdésével foglalkozó kutatók a legkülönbözőbb szakterületekről.

Meusburger professzor az újszerű rendezvények szervezése mellett óriási érdemeket szerzett új publikációs területek feltárásában és előremutató publikációs formák kidolgozásában is. A német nyelvű geográfiában mindmáig alapműnek számító vaskos oktatásföldrajzi kötet (*Bildungsgeographie*, Spektrum Verlag, 1998) után, amely egy teljes diszciplínát jelölt ki és töltött meg tartalommal, a *Hettner Lectures* és a *Knowledge and Space* sorozat kiadványai a tudásföldrajzi kutatások nemzetközi jelentőségű csomópontjaivá váltak. Az ő kezdeményezésére és vezetésével elkészülő Heidelbergi Tudományatlasz pedig (*Wissenschaftsatlas der Universität Heidelberg*, Verlag Bibliotheca Palatina, 2011), amelyet a Földrajzi Közlemények 2011/4. számában is bemutattunk, egy addig nemzetközileg is ismeretlen, ízig-vérig földrajzos szemléletű új műfajt teremtett – azóta pedig angol és spanyol nyelvű kiadásban is ismertté tett – az oktatás és a tudás kérdéseinek tudományos kutatásában.

A fenti rendkívül komoly eredmények súlyát tükrözi, hogy PETER MEUSBURGER számos németországi és ausztriai kitüntetés mellett az Amerikai Földrajzi Társaság elnöki díját is megkapta, számos nemzetközi folyóirat és tudományos alap (köztük az Alexander von Humboldt Alapítvány, valamint a Német Tudományos Alap

– DFG, *Deutsche Forschungsgemeinschaft*), továbbá Heidelberg városának vezetése rendszeresen támaszkodott értékeléseire és tanácsaira. A hazai geográfia szempontjából még ennél is fontosabb, hogy Meusburger professzor az 1980-as évektől kezdve Magyarország és a magyar földrajztudomány értő ismerőjeként és őszinte támogatójaként elvülhetetlen érdemeket szerzett a német és a magyar nyelvű geográfusok közötti – sőt ezeken keresztül a magyar és általában véve a nemzetközi – kapcsolatok fejlesztésében. Rendszeresen tartott előadásokat hazai tudományos rendezvényeken. Hallgatók százaival ismertette meg Magyarországot terepgyakorlatain. Magyar kutatók sokasága számára biztosított rendkívül nagyvonalú lehetőséget heidelbergi tanulmányutak, kutatóprojektek, doktori tanulmányok vagy résztanulmányok folytatására, nemzetközi publikációk közzlésére. Tanácsadóként, szerkesztőként több hazai folyóirat számíthatott értékes észrevételeire, tanácsaira. Több mint húsz éven át (1998–2009) a Heidelbergi Egyetem rektori megbízottjaként koordinálta az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel való kapcsolatokat. Eközben aktív szerepet vállalt hazánk földrajzának jobb nemzetközi megismertetésében, mind szín-

tetizáló, mind elsődleges analitikus eredményeket közlő tanulmányaival, valamint doktori hallgatóinak és magyar kollégáinak bevonásával készített munkái révén, például a HEIKE JÖNSSZEL közösen szerkesztett *Transformations in Hungary* című kötetében (Physica Verlag, 2001). Jellemző, hogy Meusburger professzor a KSH 1980-as és 1990-es népszámlálásának adataira építve számos hazai tudás- és munkaerő-földrajzi folyamatot és hatásmechanizmust elsőként, a magyarországi kutatókat is megelőzve tárt föl és mutatott be a tudományos közönség számára. Mindennek elismeréseként a Magyar Földrajzi Társaság 2010-ben tiszteleti tagjává választotta, majd 2015-ben a Lóczy Lajos-emlékéremmel tüntette ki, az Eötvös Loránd Tudományegyetem pedig geográfus díszdoktorrá avatta (*1. kép*).

A rendkívül sokrétű tudományos eredményeken túlmenően említést kell tennünk arról, ami 164 szakkolozati témavezetettjének, 27 doktoranduszának és számtalan barátjának, kollégájának, tanítványának szemében a legerősebben összeforrt Meusburger professzor nevével: emberi jószágáról, legendás segítőkészségéről, lenyűgöző nyitottságáról, minden körülmények között megmutatkozó humánus habitusáról.

1. kép PETER MEUSBURGER átveszi díszdoktori oklevelét MEZEY BARNÁTÓL, az ELTE rektorától (2010. november 12.)

Meusburger professzor nem „társ szerzős publikációs teameket”, „kapcsolati hálókat”, „tudományos munkaerőt” vagy „kartársi kollektívákat” „termelt”, hanem emberi közösségeket hozott létre és a baráti, munkatársi együttműködésre törekvő egyéniségeket segítette a kibontakozás felé. Gyakran hívta fel rá a figyelmet, hogy „a tudományt emberek művelik”. Sokan vagyunk, akik sosem fogjuk elfelejteni, amint megkért minket: jelezzük neki heidelbergi érkezésünk időpontját, hogy a kocsijával kijöhessen elénk a vasútállomás elé. Amint egy-egy kéziratumkat átküldve vagy pályázati ajánlást kérve postafordultával nemcsak pozitív visszajelzést, hanem a legapróbb részletekig hatoló véleményt és kész ajánlóleveleket küldött olyan baráti biztatással, mintha az ilyen mértékű segítség a világ legtermészetesebb dolga lenne. Vagy hogy mindig mindnyájan azt érezhettük: különleges figyelmet szentel mindnyájunknak.

Kutatómunkáját állandóan áthatotta az őszinte érdeklődés és boldogság, egyszersmind a „békebeli” hagyományokat idéző finom humorérzék. Nagyon szeretett nyilvánvaló, hétköznapi példákkal, közérthető nyelven rámutatni fontoskodó tudományos koncepciók hiányosságaira, életsze-

rűtlenségére – vagy elégedett mosollyal az arcán, roppant alaposággal kidolgozott tudományos eredményekkel felhívni a figyelmet általánosan „bevett”, elfogadott, de nem helytálló megállapítások tévességére. Céltudatossággal párosuló békés kiegyensúlyozottsága, precíz realitásérzékkel társuló derűs optimizmusa egész környezetére átsugárzott – egyszerűen jó érzés volt vele, mellette dolgozni. Élénken él emlékeimben a következő mondata: „Hál’ Istennek, a dolgok sohasem úgy alakulnak, ahogy az ember tervezi őket.” Ez a különleges bölcsesség jellemezte a habitusát, amelynek révén sok más emberrel szemben sosem problémákat, ellenséget, fátumot látott maga körül, hanem remek új lehetőségeket a tanulásra, a gondolkodásra, a másokkal való együttműködésre.

Meusburger professzort 2018. január 12-én búcsúztattuk Heidelbergben. Személyében kiváló, nemzetközileg elismert tudóst, Magyarország alapos ismerőjét és a hazai geográfus szakma segítőjét, egyszersmind rendkívül jó embert veszítettünk. Emlékét szeretettel és tisztelettel megőrizzük.

GYURIS FERENC

A tehetség gondozás mindenekelőtt – Mol Mester-M díj

SZÖLLŐSY LÁSZLÓ kollégának, a Szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium földrajztanárának ítélték a kiemelkedő tehetség gondozó tevékenységért elnyerhető Mol Mester-M díjat! A Magyar Olaj- és Gázipari Nyrt. 2006-ban hozta létre a tehetségek támogatása céljából az Új Európa Alapítványt. Az Alapítvány kuratóriuma minden évben összesen 10 olyan tanárnak és edzőnek ítéli oda a Mol Mester-M díjat, akik addigi pályafutásuk során kiemelkedő figyelmet fordítottak a fiatal tehetségekre, és akiket a díjra környezetük szakmailag és emberileg érdemesnek tart. Mintegy ezer jelölés közül választották ki azt a hét szaktanárt és három edzőt, akik 2018. március 5-én a Pesti Vigadóban megtartott ünnepségen átvehették az egymillió forintos tiszteletdíjjal járó 2017. évi Mol Mester-M díjat. A díjazottak között választották SZÖLLŐSY LÁSZLÓ szegedi földrajztanárt is, a hazai földrajzoktatás egyik kiemelkedő személyiségét, aki a földrajz iránti szeretetével, innovatív módszereivel, fáradhatatlan lelkesedésével és tankönyveivel a modern földrajz szemlélet meghonosításán dolgozik a magyar közoktatásban, a 21. században

alkalmazható tudás elsajátítására ösztönözve a tanulókat.

A kittedetett 1994-ben végzett az akkori József Attila, ma Szegedi Tudományegyetemen, földrajz-történelem szakos középiskolai tanárként. 1997 óta a Szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium tanára, ahol aktívan részt vesz az Arany János Tehetség gondozó Program szervezésében, s ahol éveken keresztül az igazgatóhelyettesi tevékenységet is ellátta. Számos földrajztankönyv és feladatgyűjtemény szerzője. Társaságunknak is aktív tagja. Tevékenységét több ízben szakmai díjakkal ismerték el: az Arany János Tehetség gondozó Programban végzett munkáért Pro Talento-díjat vehetett át 2010-ben, a tehetség gondozó munkáért Bonis Bonadíjat kapott 2013-ban és 2017-ben, valamint Szeged Ifjú Tehetségéért-díjat 2014-ben, Társaságunk pedig 2015-ben Pro Geographia oklevéllel tüntette ki a földrajzoktatásban végzett munkáért.

Óráit az „utile dulci”, a játszva tanulás jellemzi. Rendkívül jó stílusban, humorral fűszerezve éri el, hogy tanítványai rá figyeljenek. Célja,

hogyan a legmodernebb és legkreatívabb módszerekkel szeretesse meg diákjaival a földrajzot, és olyan szellemi útravalót adjon növendékeinek, amellyel felvértezve sikeresen néznek majd szembe a kihívásokkal a gimnázium falain túl is. Tanítványai már valamennyi magyarországi földrajzversenyen felállhattak a képzeletbeli dobogó legfelső fokára, ketten pedig eljutottak a Nemzetközi Diákolimpiára is, ahonnan két bronzéremmel és egy dicsérrel tértek haza. Mindemellett jelentős szerepet vállalt Szegeden a hátrányos helyzetű fiatalok felemelését célzó Arany János Tehetséggondozó Program kialakításában, működtetésében. Az iskola diákjai számára előadásokat és tanulmányi utakat szervez, amelyeken keresztül a közösség megteremtésén dolgozik. Megmutatja, hogy a földrajz alapja egy speciális szemléletmód, amely az élet minden területét átszövi.

Mi lehet a kiváló tanáregyenlőségeknek az a közös tulajdonsága, amely miatt példaértékű tehetséggondozókká váltak, és amiért diákjaik a leginkább hálásak lehetnek? RADICS BENCSÉ, a díjazott egy korábbi tanítványa szerint ez a közös jellemvonás a kreativitás, amit a modern pszichológia világhírű képviselője, CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY szerint termékeny ellentétek hoznak létre; a kreatív emberek olyan tulajdonságokat, jellemvonásokat képesek ötvözni önmagukban, amelyek a többi embernél élesen elkülönülnek egymástól. A kreatív személyiségek a helyzettől függően képesek egyik szélsőségből a másikba váltani anélkül, hogy ez belső ellentmondást

keltene. Ilyen ellentétpár pl. a fegyelem és játékoság: kemény munka nélkül nem születnek kiemelkedő órai és versenyeredmények, ugyanakkor a „keretek” meghúzása után a diákok felszabadultan alkothatnak, élményszerűen tanulhatnak. Hasonló a céltudatosság és önzetlenség viszonya: az elhivatott tanárok hajlandók feláldozni saját kényelmüket a diákjaikért, a közös eredményekért képesek a munkaidőn túl szakköröket vezetni, különórát adni, vagy éppen a hétvégeket a diákokkal terepen tölteni. Az önzetlenség abban is segít, hogy a sikert ne kizárólag a külső elismerések és díjak jelentsék, hanem a jelenlegi és egykori diákok hosszú távon is eredményes, boldog életútjai. Egy harmadik ellentétpár a szenvedélyesség és tárgyilagosság: a fiatal tehetségek szívében általában hatalmas tettvágy lakozik, egy olyan „tűz”, amelyet óráról órára táplálni kell, ugyanakkor a csapongó lelkesedésnek csak hideg racionalitással lehet helyes irányt adni. Nem lehet könnyű megtalálni a helyes egyensúlyt, vagyis fenntartani azt a hőfokot, amin a tehetség lángja nem alszik ki, ugyanakkor a lelkesedést nem szítani és túlhajszolni annyira, hogy az idő előtt kiegjen.

Szívből gratulálunk! Minden tiszteletünk a Tiéd, s a közoktatásban magas színvonalon helytálló kollégáidé! Kívánom, hogy legyetek mindig ilyen kreatívak, tapasztaljátok meg az önfeledt tanítás örömét és ez hozza meg számotokra embertársaink megbecsülését!

FARSANG ANDREA

Személyi kitüntetés

Áder János, Magyarország köztársasági elnökének megbízásából Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere március 15. alkalmából Magyar Érdemrend Tisztikereszt polgári tagozat kitüntetését adományozott DÖVÉNYI ZOLTÁN professzornak, a Magyar Tudományos Akadémia

doktorának, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézet Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék egyetemi tanárának. A kitüntetéshez a Magyar Földrajzi Társaság közössége szívből gratulál!

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tiszttakar

Elnök: CSORBA PÉTER egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

Főtitkár: DAVID LÓRÁNT DÉNES főiskolai tanár

Titkár: JENEY LÁSZLÓ egyetemi docens

Ügyvivő: HEILING ZSOLT

Felügyelőbizottság: KERESZTY PÉTER, NEMERKÉNYI ZSOMBOR, ÚTÓNÉ VISY JUDIT

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár

CSAPÓ TAMÁS tszv. főiskolai tanár

DAVID LÓRÁNT DÉNES osztályelnök, főiskolai
tanár

DOBOS ANNA főiskolai docens

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

FARSANG ANDREA egyetemi docens

FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár,
osztályelnök

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GYENIZSE PÉTER egyetemi docens

GYÓRI RÓBERT tszv. egyetemi docens

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

GYURIS FERENC egyetemi adjunktus

HEVESI ATTILA osztályelnök, ny. egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

JENEY LÁSZLÓ egyetemi docens

KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens

KARÁTSON DAVID szakosztályelnök,
tszv. egyetemi tanár

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KIS JÁNOS középiskolai tanár

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár

KOROMPAI ATTILA ny. egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBA GÁBOR iskolaigazgató

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LENNER TIBOR egyetemi docens

LERNER JÁNOS osztályelnök

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi tanár

M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA osztályelnök,
egyetemi docens

MÁJAI CSABA osztályelnök

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

NAGY BALÁZS egyetemi docens

OROSZI VIKTOR egyetemi adjunktus

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

PÁL VIKTOR egyetemi docens

RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus

SIMON GYÖRGY középiskolai tanár

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

TÓTH ANTAL osztályelnök, főiskolai docens

TRÓCSANYI ANDRÁS szakosztályelnök,
tszv. egyetemi docens

VIZI ISTVÁN osztályelnök

VIZY ZSOLT középiskolai vezetőtanár

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

KOCSIS MIHÁLY – DUNAI ATTILA – FARSANG ANDREA – MAKÓ ANDRÁS: Magyarország kistájainak talajspecifikus aszályérzékenysége a szántóföldi növények termésreakciói alapján / Soil-specific drought sensitivity of subregions of Hungary based on yield reactions of arable crops	89
MÁTYÁS SZABOLCS: A bűnözésföldrajz vitás kérdései / Controversial issues of criminal geography	102
VARGA GYÖRGY: Az Európán kívüli világból érkező külföldi működőtőke a visegrádi országokban / Foreign direct investments from the non-European world to the Visegrad countries	110
OROSZI VIKTOR GYÖRGY – GONDA TIBOR – MÁTÉ ANDREA: Fesztivállátogatási szokások a Fishing on Orfű fesztiválon / Quantifying the preferences and consumer behavior of visitors at the Fishing on Orfű music festival	122
ILLÉS TAMÁS: Kelet és Nyugat között – a Román csoportok etnikai földrajzi vizsgálata a kezdetektől napjainkig / Between East and West – ethnic geographical research on Romanian groups from the beginning until now	137
PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN – PÉNZES JÁNOS: A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében / The number and situation of roma population in the light of a survey from northeastern-Hungary	154

Krónika

Katona Mihály-napok Búcon – LUKÁCS ÁGNES	171
Peter Meusburger (1942–2017) – GYURIS FERENC	173
A tehetséggondozás mindenekelőtt – Mol Mester-M díj – FARSANG ANDREA	175
Személyi kitüntetés	176

TÁMOGATÓINK

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Dávid Lóránt Dénes
Tördelés és nyomdai előkészítés: Bonex Press Kft.
Borítóterv: Líszi János
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
Készült 350 példányban
HU ISSN 0015-5411